

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Η Μικρασιατική καταστροφή μέσα από τα μάτια της παιδικής λογοτεχνίας

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΟΝΟΜΑ: Κωνσταντίνα Κουντούρη

Α.Μ: 483

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΚΑΨΑΛΗΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2019

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ.....	4
1. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ.....	4
1.1 Ο Scott και η συμβολή του στο ιστορικό μυθιστόρημα.....	4
1.2 Η έννοια του ιστορικού μυθιστορήματος και τα βασικά χαρακτηριστικά του.....	7
1.3 Το ιστορικό μυθιστόρημα και η σημασία του	12
1.4 Το παιδικό ιστορικό μυθιστόρημα στην Ελλάδα	15
1.5 Βασικά γνωρίσματα του σύγχρονου παιδικού ιστορικού μυθιστορήματος	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	23
2.ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΕΦΗΒΟΥΣ.....	23
2.1Η Ιστορία ενός αιχμαλώτου του Στρατή Δούκα	23
2.2 Το νούμερο 31328 του Ηλία Βενέζη	30
2.3 Εδώ Σμύρνη...εδώ Σμύρνη της Ιφιγένεια Χρυσόχου.....	43
2.4 Καιρός για θαύματα του Κώστα Ακρίβου.....	47
2.5 Η αιχμαλωσία, η έξοδος από τη Σμύρνη του Γιώργου Δεληγιάννη	52
2.6 Το σεντούκι με τα αμύθητα σεντέφια της Τζέμη Τασάκου	55
2.7 Η πόλη με τα χαμένα παραμύθια του Χαράλαμπου Κατσάρα	59
2.8 Οι Βουκέφαλοι 1922 του Ανδρέα Νενεδάκη	65
2.9 Άδεια Ηνιοχείας του Ανδρέα Νενεδάκη	73
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ.....	76
3. Συγκριτική Μελέτη	76
3.1 Επίλογος.....	79
Βιβλιογραφικές Αναφορές	80

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μία από τις τραγωδίες που σημάδεψαν ανεπανόρθωτα το ελληνικό κράτος ήταν η Μικρασιατική καταστροφή, η οποία άφησε πίσω της εκατοντάδες συνέπειες. Χιλιάδες Έλληνες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους, την καθημερινότητά τους, την πατρίδα τους. Όσοι Έλληνες πιάστηκαν αιχμάλωτοι στα χέρια των Τούρκων, έζησαν επώδυνες στιγμές βίας και τρόμου. Στιγμές που προκαλούν άσχημα συναισθήματα οργής, λύπης και πικρίας. Η τραγωδία αυτή υπήρξε πηγή έμπνευσης πολλών συγγραφέων με καταγωγή Μικρασιατική και μη, οι οποίοι είχαν ως σκοπό να καταγράψουν είτε ως μια απλή μαρτυρία είτε ως προσωπικό βίωμα όλα εκείνα τα σημαντικά γεγονότα για να τα κρατήσουν ανεξίτηλα στο βιβλίο της ιστορίας.

Το αντικείμενο μελέτης της συγκεκριμένης εργασίας είναι η έκφραση του γεγονότος αυτού στην παιδική λογοτεχνία. Επιπροσθέτως, μέσω αυτής δίνεται η απάντηση στο ερώτημα για το εάν το ιστορικό μυθιστόρημα μπορεί να αποτελέσει υλικό στα χέρια των εκπαιδευτικών για τον εμπλουτισμό των γνώσεων των παιδιών για τη συγκεκριμένη περίοδο και τα γεγονότα που έλαβαν χώρα, όπως και να αποτελέσει αφορμή ούτως ώστε να ευαισθητοποιηθούν τα παιδιά απέναντι στις τραγικές συνέπειες του πολέμου.

Είναι άξιο αναφοράς, ότι διαβάζοντας κάποιος αυτού του είδους τη λογοτεχνία θα κατακλυστεί από διάφορα συναισθήματα και θα γνωρίσει καλύτερα τη ζωή μετά τον πόλεμο, την ανθρώπινη δυστυχία, τον πόνο των ανθρώπων και τους συνεχείς αγώνες τους να επιβιώσουν στη νέα κατάσταση. Από την άλλη μεριά καταγράφεται και έρχεται στο φως μία άλλη πλευρά της κατάστασης στη Σμύρνη, αυτή της ευτυχισμένης συνύπαρξης και ζωής. Μέσω των σελίδων αυτής της λογοτεχνίας, οι μνήμες ζωντανεύουν, οι παλιοί ξαναθυμούνται και οι νέοι μαθαίνουν. Έτσι, παραμένει ζωντανή η ιστορία μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

1.1 Ο Scott και η συμβολή του στο ιστορικό μυθιστόρημα

Ο όρος ιστορικό μυθιστόρημα κάνει για πρώτη φορά την εμφάνισή του μέσω του Σκωτσέζου συγγραφέα Sir Walter Scott, ο οποίος αναγνωρίζεται ως ο δημιουργός αυτού του λογοτεχνικού είδους. Το 1814 εκδίδει το πρώτο του ιστορικό μυθιστόρημα με τίτλο *Waverley*, από το οποίο εμπνέεται και δημιουργεί μία σειρά από μυθιστορήματα, τα οποία φέρουν το τίτλο *Waverley Novels*. Η ίδια εποχή, η δεκαετία δηλαδή του 1810, κατακλυζόταν από μια σειρά εκβιομηχανισμένης παραγωγής μυθιστορημάτων του Minerva Press. Πρόκειται για ιστορίες με διδακτικό χαρακτήρα που απευθύνονταν κυρίως στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα και είχαν ως στόχο να φέρουν στην επιφάνεια πρότυπα ηθικής για την εποχή και να μεταλαμπαδεύσουν τις ηθικές αξίες και τα ιδανικά.¹ Με βάση αυτές τις πληροφορίες αντιλαμβανόμαστε ότι ο συγγραφέας του εκάστοτε έργου θεωρείται και ιστορικός της εποχής, διότι καταφέρνει και παρουσιάζει μέσω των αληθινών γεγονότων, την πραγματικότητα που υπάρχει σε κάθε κοινωνία την εκάστοτε εποχή.

Ο Scott με τα έργα του ασκεί τη μεγαλύτερη και καταλυτικότερη επίδραση, διότι το λογοτεχνικό αυτό είδος, το ιστορικό μυθιστόρημα γίνεται γνωστό και αγαπητό από πλήθος αναγνωστών. Είναι αυτός που διατυπώνει ορισμένα βασικά σημεία που καθορίζουν το ιστορικό μυθιστόρημα. Ο Scott παρέχει πληροφορίες για τις ιστορικές προσωπικότητες που δρουν σε κάθε έργο.² Έτσι, ο αναγνώστης διαθέτει περισσότερες πηγές και είναι πλήρως ενημερωμένος σχετικά με την εποχή και τις καταστάσεις που επικρατούσαν. Επίσης, σημαντικό στοιχείο είναι, ότι τα ιστορικά γεγονότα υποβόσκουν και λειτουργούν με τρόπο παρασκηνιακό και όχι πρωταγωνιστικό. Τονίζεται η δράση των ατόμων στα ιστορικά γεγονότα της εποχής και όχι τα καθαυτά ιστορικά γεγονότα. Οι χαρακτήρες και οι ιστορίες αυτών είναι το κύριο στοιχείο της πλοκής του έργου και σε αυτό πρέπει να εστιάσει ο

¹Βλ. Σοφία Ντενίση, *Το ελληνικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott (1830-1880)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1994, σ.11

² Βλ. Σοφία Ντενίση, *ό.π.*, σ.147.

αναγνώστης.³ Σημαντικό στοιχείο για τον Scott αποτελεί η αντικειμενικότητα των στοιχείων. Επίσης, εξαιρεί το μεγαλείο ψυχής των ανθρώπων σε κρίσιμες καταστάσεις.⁴

Ο Scott και τα έργα του γίνονται ευρέως γνωστά στους λογοτεχνικούς κύκλους της Ευρώπης. Στην Ελλάδα αργεί αρκετά να γίνει γνωστός και να εκδοθούν τα έργα του. Άλλωστε, την εποχή αυτή κυριαρχούν τα έργα του 18^{ου} αιώνα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το μεταφρασμένο στην ελληνική μυθιστόρημα του Αλέξανδρου Δουμά, αλλά και του Sue.⁵ Όμως, το διάστημα 1845-1849 είναι σημαντικό για την πορεία του Scott στον ελλαδικό χώρο. Εκείνη την περίοδο, παρατηρείται μία αλλαγή στον στόχο των μεταφράσεων των έργων, από το ωφέλιμο στο τερπνό.⁶ Συνεπώς, τα έργα του Scott όδευαν προς αυτήν την κατεύθυνση. Στον πρόλογο του μυθιστορήματος του Scott, *Ιβανόης* (1847), αναφέρεται πως η ανάγνωση μπορεί να οδηγήσει τον αναγνώστη σε κάτι ωφέλιμο, εννοώντας την ιστορική γνώση.⁷ Από τις αρχές του 19^{ου} αι. μόνο τρία είναι τα βιβλία που γνωρίζουν την αγάπη του κοινού και έχουν απήχηση σε αυτό, «Αι τελευταίαι επιστολαί του Ιακώβου Όρτις» το 1802, η «Περύγησις της Σιλεσίας» και η «Κορίννα» το 1807.⁸

Όμως είναι γεγονός ότι το έργο του άλλαξε τη ροή της ιστορίας και έκανε τα μυθιστορήματά του ευρέως γνωστά και ανάρπαστα. Στις 7 Ιουνίου του 1856 σε ένα φύλλο της η εφημερίδα «Αθηνά» στηλιτεύει το περιεχόμενο μιας αντίπαλης εφημερίδας «Πανδώρα», στην οποία είχε ήδη δημοσιευτεί σε μορφή παραρτήματος ένα απόσπασμα από το έργο του Μεριμέ το «Χρονικό της Βασιλείας Καρόλου του Θ'», το οποίο εκφύλιζε τα ήθη των αναγνωστών.⁹ Λόγω της κατηγοριοποίησης του μυθιστορήματος σε «κακό» και «καλό», ο μυθιστοριογράφος Scott παρουσιάζεται ως εκπρόσωπος του «καλού» κατά κόσμων, δηλαδή ηθικού μυθιστορήματος.¹⁰

Τη μεταφραστική απήχηση και διάδοση που γνώρισε το γαλλικό μυθιστόρημα με εκπρόσωπο τον Αλέξανδρο Δουμά, τα έργα των συγγραφέων Ιούλιος Βέρν, Sue, Ουγκώ και Λαμαρτίνος,¹¹ την παρουσιάζει και το αγγλικό μυθιστόρημα με κύριο εκπρόσωπό της τον

³ Βλ. Σοφία Ντενίση, *Το ελληνικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott (1830-1880)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1994, σ.147

⁴ Βλ. Σοφία Ντενίση, *ό.π.*, σ.150-151.

⁵ Βλ. Σοφία Ντενίση, *ό.π.*, σ.32-33.

⁶ Βλ. Σοφία Ντενίση, *ό.π.*, σ.27.

⁷ Βλ. Σοφία Ντενίση, *ό.π.*, σ.29.

⁸ Βλ. Σοφία Ντενίση, *ό.π.*, σ.24.

⁹ Βλ. Σοφία Ντενίση, *ό.π.*, σ.32.

¹⁰ Βλ. Σοφία Ντενίση, *ό.π.*, σ.38.

¹¹ Βλ. Σοφία Ντενίση, *ό.π.*, σ.40-41

Walter Scott, αλλά και τον μαθητή του, τον Bylwer – Lytton, όπως και τα παιδικά κείμενα του Defoe.¹²

Ανώνυμος δημοσιογράφος της εποχής αφιερώνει άρθρο του στη σοβαρή μόρφωση και το επίπεδο του Scott, δείχνοντας τη μεγάλη εκτίμηση και τον θαυμασμό που έτρεφε προς το πρόσωπό του.¹³ Ο ίδιος αρθρογράφος γράφει και παρουσιάζει τον Scott ως έναν συγγραφέα που «εφεύρεν αγνώριστον τρόπον του γράφειν την ιστορίαν των ανθρώπων, την ιστορίαν των εθίμων τους, των συνηθειών τους, των προλήψεών τους, και προσέτι της γλώσσης των»¹⁴, τοποθετώντας τον έτσι στους σπουδαιότερους συγγραφείς μεταξύ των Ομήρου και του Cervantes¹⁵. Όπως αναφέρεται και από την Ντενίση (1994), ο Scott πλέον έχει αναγνωριστεί από τους Έλληνες λογοτέχνες συγγραφείς, οι οποίοι διαβάζουν, μελετούν και καταλαβαίνουν πλέον το εύρος του έργου του, χωρίς βέβαια να ξεχνούν την ιδιαιτερότητα που παρουσιάζει και να επηρεάζονται από αυτό, χρησιμοποιώντας στοιχεία και στα έργα τους.¹⁶

Walter Scott (1771 - 1832)

17

¹²Βλ. Σοφία Ντενίση, *Το ελληνικό μυθιστόρημα και ο sir Walter Scott (1830-1880)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1994, σ.42

¹³ Βλ. Σοφία Ντενίση, *ό.π.*, σ.43.

¹⁴ Βλ. Σοφία Ντενίση, *ό.π.*, σ.43.

¹⁵Βλ. Σοφία Ντενίση, *ό.π.*, σ. 43.

¹⁶Βλ. Σοφία Ντενίση, *ό.π.*, σ.44.

¹⁷ Βλ. https://el.wikipedia.org/wiki/Γουόλτερ_Σκοτ

1.2 Η έννοια του ιστορικού μυθιστορήματος και τα βασικά χαρακτηριστικά του

Το ιστορικό μυθιστόρημα είναι ένα ιδιαίτερο λογοτεχνικό είδος, το οποίο υπηρέτησαν πολλοί συγγραφείς και μελέτησαν πολλοί περισσότεροι ερευνητές. Πολλοί από τους συγγραφείς της παιδικής λογοτεχνίας ασχολούνται και με το είδος αυτό, θέλοντας να μεταφέρουν στα παιδιά ιστορικά στοιχεία από μια δεδομένη περίοδο της παγκόσμιας και τοπικής ιστορίας μιας χώρας,¹⁸ αλλά και να αποκτήσουν μία άποψη και κριτική σκέψη πάνω στα θέματα και στα ιστορικά γεγονότα, τα οποία πολλές φορές τυγχάνει να επηρεάζουν και τη σημερινή κοινωνία.

Ο Scott αναφέρει για τον ορισμό του μυθιστορήματος: «Ουχί το περιέχον ιστορικήν αλήθειαν αλλά το περιγράφον τόπους, ήθη, έθιμα και παραδόσεις εθνικάς μετά τοσαύτης γραφικής αλήθειας, ώστε ο εκλιπών εκείνος κόσμος αναγή υπό την δημιουργικήν γραφίδα του μεγαλοφυούς ποιητού»¹⁹, ο οποίος εμφανίζεται στον πρόλογο του βιβλίου του, Guy Mannering (1815). Με λίγα λόγια ένα ιστορικό μυθιστόρημα πέρα από το ιστορικό γεγονός που πραγματεύεται πρέπει να παρουσιάζει και ηθογραφικά στοιχεία της κοινωνίας από την οποία αντλεί το ιστορικό πλαίσιο, έχοντας ως σκοπό να εντάξει τον αναγνώστη μέσα σ' αυτό.²⁰ Μέσα από τα στοιχεία της ιστορίας και του λαϊκού πολιτισμού, οι αναγνώστες αντιλαμβάνονται τα συναισθήματα των ηρώων και τις πράξεις τους, εξάλλου κάθε κοινωνική περίσταση είναι σχεδόν άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιστορική εξέλιξη, για αυτόν τον λόγο θεωρούνται σημαντικά και απαραίτητα από τον Scott.

Αξίζει να αναφερθεί στο σημείο αυτό ο ορισμός που δίνει η Ina Schabert (1981): «Ένα μυθιστόρημα μπορεί να θεωρηθεί ως ιστορικό, όταν βασίζεται σε συμβάντα ή καταστάσεις, τα οποία πρέπει να εντοπίζονται σε μία συγκεκριμένη και στον αναγνώστη γνωστή, ιστορική περίοδο [...]. Οι αναγκαίες και εν τέλει προαπαιτούμενες εξωλογοτεχνικές αναφορές στο κείμενο είναι: δεδομένα χρονολογιών, με ημερομηνίες, συνυφασμένες πάντα με συγκεκριμένες γεωγραφικές θέσεις, ονομασίες προσωπικοτήτων, για τις οποίες ο αναγνώστης γνωρίζει ότι αυτοί έχουν ζήσει πραγματικά, αναφορές σε αυθεντικά γεγονότα. Ενώ, όμως, αξιώνεται από κοινού ταυτότητα χρόνου και τόπου, ως απαραίτητη προϋπόθεση για το

¹⁸Βλ. Χάρης Σακελλαρίου, *Ιστορία της παιδικής λογοτεχνίας. Ελληνική και Παγκόσμια Από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας: Με στοιχεία θεωρίας*, εκδ. Δανά, Αθήνα 1996, σ.209-210.

¹⁹ Βλ. Σοφία Ντενίση, *Το ελληνικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott (1830-1880)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1994, σ.38.

²⁰Βλ. Σοφία Ντενίση, *ό.π.*, σ.38.

συγκεκριμένο λογοτεχνικό είδος, μπορεί να τεθεί το ερώτημα για το αν είναι αναγκαία η συμμετοχή ιστορικών προσωπικοτήτων.» Σημειώνει επίσης ότι «η ιστορική διάσταση του μυθιστορήματος είναι δεδομένη, όταν σχεδιάζεται μια συγκεκριμένη και λεπτομερής ταξική και κοινωνική εικόνα ή μια ξεχωριστή οικονομική και πολιτική εικόνα [...]. Σε κάθε περίπτωση, όμως, τα μυθιστορηματικά κείμενα σχεδόν πάντα αναφέρονται ονομαστικώς σε μερικές ιστορικές προσωπικότητες, και όταν αυτές δεν συμμετέχουν στην δράση».²¹ Επομένως, δίνονται στοιχεία του ορισμού, τα οποία είναι απαραίτητα και επεξηγηματικά για την ανάγνωση ενός ιστορικού μυθιστορήματος. Σημαντική είναι η παρατήρησή της σχετικά με την παρουσία γνωστών ιστορικών προσωπικοτήτων σε ένα ιστορικό πραγματικό πλαίσιο χώρου και χρόνου. Πολλοί από τους μελετητές του ιστορικού μυθιστορήματος υποστηρίζουν ότι δεν θα έπρεπε να υπάρχουν πραγματικές ιστορικές προσωπικότητες, αλλά φανταστικές που να εντάσσονται μέσα στο πλαίσιο, για να μην περιορίζεται ο συγγραφέας και δημιουργός.²²

Ο Α. Fleishman (1971) στήριξε τον ορισμό του πάνω στη χρονική απόσταση των ιστορικών γεγονότων με τη συγγραφή. Συγκεκριμένα: «Ιστορικό είναι εκείνο το μυθιστόρημα που διαδραματίζεται στο παρελθόν-τουλάχιστον σαράντα έως εξήντα χρόνια, δηλαδή δύο γενιές- και είναι υπεύθυνο για την προσήλωσή του στο παρελθόν, ενώ υπάρχουν και εκείνα τα οποία διαδραματίζονται στο παρόν της προηγούμενης γενιάς (με την έννοια ότι ο αναγνώστης έχει προσωπικές εμπειρίες) και χαρακτηρίζονται ως μυθιστορήματα του πρόσφατου παρελθόντος. Στην πλοκή πρέπει να συμπεριλαμβάνονται γεγονότα, της «δημόσιας σφαίρας» (πόλεμοι, πολιτικές και οικονομικές αλλαγές), τα οποία επηρεάζουν την προσωπική τύχη των ηρώων. [...] Απαραίτητο είναι, επίσης, να συμμετέχει στη δράση μια τουλάχιστον υπαρκτή ιστορική προσωπικότητα.[...] Παράλληλα, ένα ιστορικό μυθιστόρημα οφείλει να έχει ρεαλιστικό υπόβαθρο για τη δράση»^{23 24} Θεωρείται, λοιπόν, ως απαραίτητο στοιχείο από τον Α. Fleishman να εμφανίζεται μία υπαρκτή ιστορική προσωπικότητα στο δημιουργήμα μεταξύ των φανταστικών χαρακτήρων, γιατί με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζεται το ρεαλιστικό στοιχείο της πλοκής και ο αναγνώστης, όντας γνώστης των αληθινών

²¹Βλ. Ina Schabert, *Der historische Roman in England und Amerika*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1981, σ.25.

²²Βλ. Κάρολος Μητσάκης, *Ο Άγγελος Βλάχος και το Ιστορικό Μυθιστόρημα*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1988, σ.16.

²³Βλ. Avrom Fleishman, *The English Historical Novel from Walter Scott to Virginia Woolf*, John Hopkins University Press, Baltimore 1971, σ.3. Τον ορισμό παραθέτει και η Σ. Ντενίση στη μελέτη της *Το ιστορικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott, (1830-1880)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1994, σ.154.

²⁴Βλ. Σοφία Ντενίση, *Το ελληνικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott (1830-1880)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1994, σ.154.

ιστορικών γεγονότων θα κάνει την επιλογή του και θα επιδοκιμάσει ή θα αποδοκιμάσει το εν λόγω έργο.²⁵

Το θέμα του ορισμού του ιστορικού μυθιστορήματος ταλάνισε για αρκετό καιρό τους μελετητές, οι οποίοι διατύπωσαν ο καθένας την δική του διαφορετική άποψη. Παρόλα αυτά, όλοι συμφώνησαν σε έναν πιο ολοκληρωμένο ορισμό, ο οποίος ανήκει στον Chris Baldick διατυπωμένος στο Concise Oxford Dictionary of Literary Terms (1990): «Ιστορικό είναι το μυθιστόρημα του οποίου η δράση λαμβάνει χώρα σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, πολύ πριν την ώρα που γράφεται (συννά μία ή δυο γενιές πριν, μερικές φορές αρκετούς αιώνες), και στο οποίο καταβάλλεται κάποια προσπάθεια, ώστε να αναπαρασταθούν πιστά οι συνήθειες και η νοοτροπία της περιόδου. Ο βασικός ήρωάς του- πραγματικός ή φανταστικός- βρίσκεται στο επίκεντρο αλληλοσυγκρουόμενων πεποιθήσεων μέσα σε μια ευρύτερη ιστορική διαμάχη, της οποίας οι αναγνώστες γνωρίζουν το αποτέλεσμα.»²⁶

Το ιστορικό μυθιστόρημα μελετήθηκε από πολλούς, οι οποίοι κατέληξαν πως διαθέτει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Ο Απ. Σαχίνης παρουσίασε στο έργο του με τίτλο «Το ιστορικό μυθιστόρημα»(1981) τρία βασικά χαρακτηριστικά. Αρχικά, ένα μυθιστόρημα για να χαρακτηρίζεται ιστορικό πρέπει να προβάλλει τα στοιχεία της εποχής που περιγράφει. Να γίνεται συνεχής αναφορά σε τοπικά ονόματα, ημερομηνίες που συνέβησαν σημαντικά γεγονότα, προσωπικότητες που δρούσαν την εποχή αυτή, με σκοπό να «πιστοποιήσουν» έτσι την ιστορική περίοδο που διαδραματίζονται. Ακολούθως, όσον αφορά τις ιστορικές προσωπικότητες δεν είναι απαραίτητο να τοποθετούνται πιστά στη χρονική στιγμή που έζησαν και έδρασαν, αλλά σε μία φανταστική περίοδο που εξυπηρετεί τους σκοπούς του συγγραφέα, σε σχέση με την πλοκή. Τέλος, όπως και άλλοι συγγραφείς, έτσι και ο Απ. Σαχίνης (1981) υποστηρίζει το διακριτικό μιας χρονικής απόστασης, εννοώντας πως ο συγγραφέας δεν έχει ζήσει εκείνη την συγκεκριμένη περίοδο, αλλά την αναδημιουργεί μέσα από στοιχεία που έχει συλλέξει²⁷. Χωρίς αυτό να σημαίνει πως ένα ιστορικό μυθιστόρημα που διαδραματίζεται την εποχή που ζει ο συγγραφέας δεν είναι καλό, με προϋπόθεση να τηρεί τις απαραίτητες αποστάσεις και να διαθέτει αντικειμενικότητα στον λόγο του σε σχέση με τα γεγονότα.²⁸

²⁵ Βλ. Σοφία Ντενίση, *Το ελληνικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott (1830-1880)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1994, σ.154.

²⁶ Βλ. Σοφία Ντενίση, *ό.π.*, σ.92.

²⁷ Βλ. Απόστολος Σαχίνης, *Το ιστορικό μυθιστόρημα*, εκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 31.

²⁸ Βλ. Απόστολος Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1991, σ.11

Με το ιστορικό μυθιστόρημα ασχολήθηκε και ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος (1997), ο οποίος υποστήριξε πως ο όρος αυτός χρησιμοποιείται, όταν μεταφέρεται η ιστορία σε ένα έργο μυθιστορήματος. Έχει ως βασικό σκοπό να αφηγηθεί επακριβώς κάποια γεγονότα από την ιστορία και να μπορεί να δημιουργήσει φανταστικούς ήρωες, οι οποίοι εξυπηρετούν την πλοκή της ιστορίας, χωρίς όμως να την επηρεάζουν. Τέλος, να υπάρχουν ευδιάκριτα όρια ανάμεσα στο ιστορικό μυθιστόρημα και την μυθιστορηματοποιημένη βιογραφία.²⁹ Επίσης, η άποψη που διατυπώνεται από τον Β.Δ. Αναγνωστόπουλο (2001) σχετικά με τη συμπλήρωση της ιστορίας αποτελεί το σημαντικότερο κομμάτι. Ο ίδιος γράφει πως το ιστορικό μυθιστόρημα έρχεται να συμπληρώσει τις γνώσεις της ιστορίας που διδάσκεται κανείς επισήμως στο σχολείο.³⁰

Σημαντική πληροφορία αποτελεί το είδος του συγγραφέα, η οποία διατυπώνεται και υποστηρίζεται από τον Butterfield (1924). Κάνει λόγο για δύο είδη συγγραφέων, τον στατικό, ο οποίος αναφέρεται σε μια παλαιότερη εποχή, που περιγράφει ως μακρινή χώρα και απλά αναπαράγονται κομμάτια της εποχής και τον δυναμικό από τον οποίο περιγράφονται και αναλύονται οι συνθήκες που υπήρχαν την εν λόγω εποχή. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα παραπάνω προκύπτουν δύο είδη μυθιστορημάτων. Πρώτον, εκείνα που απλά περιγράφουν και φέρνουν στο φως την ιστορία μιας περιόδου και δεύτερον, εκείνα που αποτελούν από μόνα τους μια ιστορική αφήγηση.³¹ Μέσω της ιστορίας, ο δημιουργός αποκτά την υπόθεση, το θέμα και γενικότερα όλο τον κόσμο της πλοκής του έργου του.³² Ο Butterfield (1924), αναδεικνύει τη σύνδεση μεταξύ της Ιστορίας και της Μυθιστοριογραφίας αναφέροντας πως «Για τον ιστορικό, το παρελθόν είναι ολόκληρη η διαδικασία της εξέλιξης που οδηγεί στο παρόν. Για τον μυθιστοριογράφο, είναι ένας παράξενος κόσμος, για τον οποίο μπορεί να αφηγηθεί ιστορίες, τις οποίες θα αναγάγει σε ιστορικό μυθιστόρημα, αφού συλλέξει πληροφορίες για το παρελθόν, τις κάνει κτήμα του και δει τη ζωή πίσω από αυτές.»³³

Το πρόβλημα εδώ διαφαίνεται στο γεγονός ότι πολλοί συγχέουν την ιδιότητα του ιστορικού και του συγγραφέα. Ο ιστορικός διηγείται τις ιστορικές καταστάσεις, όπως συνέβησαν αντικειμενικά χωρίς να προσθέτει πλασματικά στοιχεία. Αντιθέτως, ο συγγραφέας, μέσα από το έργο του, προσπαθεί να δείξει στους αναγνώστες την εποχή και να τους

²⁹Βλ. Ιωάννης Μιχαήλ Παναγιωτόπουλος, *Η παλαιότερη πεζογραφία μας. Από τις αρχές ως τον Α' παγκόσμιο πόλεμο*, τόμ. Α, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1997, σ.3.

³⁰Βλ. Βασίλης Δ. Αναγνωστόπουλος, (2001). *Ιστορία και παιδική λογοτεχνία, στο: Ιδεολογία και παιδική λογοτεχνία (Ερευνα και θεωρητικές προσεγγίσεις)*, τόμος α', εκδ Καστανιώτης, Αθήνα 2001, σ.181-205

³¹ Βλ. Σοφία Ντενίση, *Το ελληνικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott (1830-1880)*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1994, σ.140.

³²Βλ. Herbert Butterfield, *The Historical Novel*, Cambridge University Press, Cambridge 1924, σ.50

³³Βλ. Herbert Butterfield, *The Historical Novel*, Cambridge University Press, Cambridge 1924, σ.113.

δημιουργήσει συναισθήματα για αυτήν.³⁴ Το ιστορικό μυθιστόρημα διαθέτει κάποιες συνισταμένες. Πρέπει να υπάρχει ισορροπία μεταξύ μύθου και πραγματικών γεγονότων³⁵, για αυτόν τον λόγο ο συγγραφέας θα πρέπει να έχει μελετήσει ολοκληρωμένα την ιστορική περίοδο στην οποία θα αναφερθεί και στην συνέχεια να περάσει στη συγγραφή του έργου του με σκοπό την επιτυχία, όπως υποστηρίζει ο Καλλέργης (1995). Μία ακόμη σημαντική συνισταμένη είναι η δημιουργική φαντασία, που διαθέτει ο εκάστοτε συγγραφέας. Είναι απαραίτητο με τη φαντασία του να δημιουργήσει χαρακτήρες με τους οποίους ο αναγνώστης θα ταυτιστεί. Παράλληλα, μαζί με τα φανταστικά πρόσωπα θα συνυπάρχουν και τα πραγματικά. Φυσικά, θα συναντήσουμε και πρόσωπα, τα οποία θα μοιάζουν αληθινά, αλλά δεν θα είναι, πράγμα που θα υποδηλώνει την μαεστρία της γραφής του αφηγητή.³⁶ Εν κατακλείδι, σκοπός του ιστορικού μυθιστορήματος είναι να ταξιδέψει τον αναγνώστη σε εκείνη την περίοδο που περιγράφεται, να τον πληροφορήσει και να τον ψυχαγωγήσει³⁷. Η συγγραφή ενός τέτοιου έργου είναι μια δύσκολη υπόθεση και απαιτεί την γνώση, χρήση και την τήρηση κάποιων κανόνων, όπως επίσης και τον συνδυασμό κάποιων συγκεκριμένων χαρακτηριστικών.

Ο Butterfield (1924) θεωρεί πως το ιστορικό μυθιστόρημα οφείλει να έχει μια συνέπεια και να είναι πιστό στην περίοδο της ιστορίας που αφηγείται.³⁸ Συχνό θέμα των ιστορικών μυθιστορημάτων είναι εποχές της ιστορίας με διάφορες εχθροπραξίες, πολέμους και γενικότερα κομμάτια που έχουν άσχημες συνέπειες και έντονα συναισθηματικά στοιχεία για να δημιουργήσουν ένταση και να πετύχουν την προσοχή και προσήλωση του κοινού.³⁹ Για να δημιουργήσει ο συγγραφέας την ατμόσφαιρα που αφορά στο παρελθόν και για να γίνει κατανοητή στον αναγνώστη, μπαίνει στη διαδικασία να εξηγήσει το πλαίσιο των ιστορικών γεγονότων που οδήγησαν τους χαρακτήρες να πάρουν συγκεκριμένες αποφάσεις. Στα περισσότερα ιστορικά μυθιστορήματα, ο χώρος και ο χρόνος είναι στοιχεία άρρηκτα συνδεδεμένα με την πλοκή της ιστορίας. Με αυτό τον τρόπο αναδεικνύονται καλύτερα οι ήρωες και επεξηγούνται με μεγαλύτερη σαφήνεια οι πράξεις και τα κίνητρά τους. Παρόλα

³⁴Βλ. Ηρακλής Εμμ. Καλλέργης, *Προσεγγίσεις στην Παιδική Λογοτεχνία*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1995, σ.59.

³⁵Βλ. Ηρακλής Εμμ. Καλλέργης, *ό.π.*, σ.59.

³⁶Βλ. Μένη Κανατσούλη, *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της Παιδικής Λογοτεχνίας*, εκδ. University Studio Press, 2η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2007, σ.171.

³⁷Βλ. Ηρακλής Εμμ. Καλλέργης, *Προσεγγίσεις στην Παιδική Λογοτεχνία*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1995, σ. 63.

³⁸Βλ. Herbert Butterfield, *The Historical Novel*, Cambridge University Press, Cambridge 1924, σ.50.

³⁹Βλ. Αντώνης Δελώνης, *Ελληνική Παιδική Λογοτεχνία 1835-1985. Από τις πρώτες ρίζες μέχρι σήμερα*, εκδ. Ηράκλειτος, Αθήνα 1986, σ.38-46.

αυτά υπάρχουν και έργα, στα οποία ο χώρος και ο χρόνος δεν παίζουν σημαντικό ρόλο και δεν επηρεάζουν καθόλου ή ελάχιστα την πλοκή και την εξέλιξη της ιστορίας.⁴⁰

Ακόμη, το ιστορικό μυθιστόρημα χαρακτηρίζεται από απλά μορφολογικά χαρακτηριστικά, χρησιμοποιείται απλή και κατανοητή γλώσσα, αλλά σε μεγάλη έκταση.⁴¹ Για αυτόν τον λόγο, ο συγγραφέας πρέπει να πετύχει από την αρχή την προσοχή των αναγνωστών και να κρατήσει το ενδιαφέρον τους σε υψηλά επίπεδα μέχρι το τέλος. Παγίδες, λοιπόν, που πρέπει να αποφύγει ο δημιουργός είναι η γραφικότητα και η ρηχότητα, όπως επισημαίνεται από τον μελετητή του είδους Butterfield.⁴² Στόχος και σκοπός του είναι να χρησιμοποιήσει θέματα που προκαλούν αμείωτο το ενδιαφέρον και θα κάνουν τους αναγνώστες να το παρακολουθήσουν μέχρι το τέλος.

1.3 Το ιστορικό μυθιστόρημα και η σημασία του

Αρχικά, ας εξετάσουμε τις περιόδους της νεοελληνικής πεζογραφίας, όπως έχουν διαμορφωθεί σύμφωνα με τον Π. Βουτουρή (1995). Το διάστημα στο οποίο δρα και εξελίσσεται η νεοελληνική πεζογραφία είναι από το 1830 έως το 1900 ακολουθώντας την παρακάτω εξελικτική πορεία. Το 1830-1880 υπάρχει κυρίαρχο το ιστορικό και ρομαντικό μυθιστόρημα, το 1880-1900 η ηθογραφία και τέλος το 1900-1930 η αστική ηθογραφία.⁴³ Παρομοίως, ο Απ. Σαχίνης (1958) ορίζει ως πρώτη περίοδο του νέου ελληνικού μυθιστορήματος την περίοδο 1830-1880, την οποία αναφέρει ως περίοδο του ιστορικού μυθιστορήματος, διότι είναι αυτή η εποχή όπου πολλοί συγγραφείς κατέφευγαν στο παρελθόν,

⁴⁰Βλ. Μάρθα Καρπόζηλου, *Το παιδί στην χώρα των βιβλίων*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2002, σ.193.

⁴¹Βλ. Μένι Κανατσούλη, *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της Παιδικής Λογοτεχνίας*, εκδ. University Studio Press, 2η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2007, σ.171.

⁴²Βλ. Σοφία Ντενίση, *Το ελληνικό μυθιστόρημα και ο sir Walter Scott (1830-1880)*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1994, σ.139.

⁴³Βλ. Παντελής Βουτουρής, *Ως εις καθρέπτην: Προτάσεις και υποθέσεις για την ελληνική πεζογραφία του 19ου αιώνα*, εκδ. Νεφέλη, σ.14

ζωντανεύοντας τα πρόσωπα ή γεγονότα της ιστορίας, μη επιδιώκοντας να ασχοληθούν με τα δεδομένα της σύγχρονης ζωής, λόγω της ακμής του ρομαντισμού.⁴⁴

Υπογραμμίζεται η ίδια γραμμή πλεύσης στο ιστορικό και ρομαντικό μυθιστόρημα, διότι στο ιστορικό, όπως παρατηρήθηκε διακρίνονται ρομαντικά στοιχεία εξαιτίας της επιρροής του από τον ευρωπαϊκό ρομαντισμό και γίνεται χρήση ρομαντικών τρόπων συγγραφής και υπερβολών⁴⁵ και στο ρομαντικό παρατηρούνται ιστορικές λεπτομέρειες, επαληθεύοντας έτσι την άποψη του Scott ότι το ιστορικό μυθιστόρημα είναι η ρεαλιστική εκτέλεση μιας ρομαντικής σύλληψης.⁴⁶

Ένας άλλος μελετητής του ιστορικού μυθιστορήματος, ο Μητσάκης (1988) σημειώνει πως έργα του περασμένου αιώνα αναφέρονται στην επανάσταση του 1821, δηλαδή σε έναν ιστορικό χρόνο που αναφέρεται στο παρόν και όχι στο παρελθόν. Με την παραπάνω πρόταση αναφέρονται και συνοψίζονται όλα τα χαρακτηριστικά του ιστορικού μυθιστορήματος των πρώτων μετά την επανάσταση χρόνων. Η χρονική απόσταση πλέον έχει χαθεί και τα θέματα επιλέγονται από την ελληνική επανάσταση, εποχή με γεγονότα που πολλές φορές οι ίδιοι οι δημιουργοί έχουν ζήσει.⁴⁷ Από τα παραπάνω αντιλαμβάνεται κανείς πως το ιστορικό μυθιστόρημα αναπτύχθηκε σε δύσκολες περιόδους για την Ελλάδα, εννοώντας την μετεπαναστατική περίοδο, 1830-1880 και έπειτα⁴⁸, διότι εκείνο το διάστημα επικρατούσε μία αναρχία στην κοινωνία και αυτό επειδή μόλις είχε αναγνωριστεί επίσημα η Ελλάδα ως κράτος. Αυτή η επικρατούσα αναρχία αποτυπώνεται από τον Παύλο Καλλιγά στο μυθιστόρημα «Θάναος Βλέκας» το 1855. Το χαμηλό επίπεδο λογοτεχνίας είναι εμφανές εξαιτίας της μη συγκροτημένης κοινωνίας και της περιφρόνησης του είδους αυτού από τους συγγραφείς.⁴⁹

Αργότερα εμφανίζονται τα μυθιστορήματα τα οποία παρουσιάζουν δυτικά πρότυπα, διότι έτσι θωρήθηκε πως το είδος θα αναπτυχθεί -πράγμα που συνέβη- και γι' αυτό η περίοδος αυτή είναι η πιο αντιπροσωπευτική και η πιο σημαντική παρά το μικρό πλήθος έργων που συγγράφηκε.⁵⁰ Τέσσερις είναι οι λόγοι για την ανάπτυξη του ιστορικού μυθιστορήματος στην περίοδο που υπάρχει μετά την επανάσταση στην Ελλάδα, όπως τονίζει ο Σαχίνης (1991).

⁴⁴Βλ. Απόστολος Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα. Ιστορία και Κριτική*, εκδ. τυπ. Σ. Παπαδογιάννη, Αθήνα 1958, σ. 39.

⁴⁵Βλ. Απόστολος Σαχίνης, *Το ιστορικό μυθιστόρημα*, εκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 40.

⁴⁶Βλ. Απόστολος Σαχίνης, *ό.π.*, σ.40.

⁴⁷Βλ. Κάρολος Μητσάκης, *Ο Άγγελος Βλάχος και το Ιστορικό Μυθιστόρημα*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1988, σ.17.

⁴⁸Βλ. Ηρακλής Εμμ. Καλλέργης, *Προσεγγίσεις στην παιδική λογοτεχνία*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1995, σ.67.

⁴⁹Βλ. Απόστολος Σαχίνης, *Το ιστορικό μυθιστόρημα*, εκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 22.

⁵⁰Βλ. Απόστολος Σαχίνης, *ό.π.*, σ.25

Αρχικά αναφέρει τη φήμη που έχει δημιουργηθεί γύρω από τον Scott και τη χαμηλή παραγωγή των αστικών μυθιστορημάτων. Η κοινωνία δεν είναι σωστά συγκροτημένη με αποτέλεσμα να μην μπορεί να δεχτεί αυτό το είδος και τέλος οι συγγραφείς διαθέτουν μια ευρωπαϊκή σημαντική παιδεία και μια τάση επιστροφής στα θέματα των παλαιότερων χρόνων σε συνδυασμό με την ακμή του ρομαντισμού που ήδη υπάρχει.⁵¹ Την εποχή αυτή, λοιπόν, παρατηρείται μια συγγραφική κινητικότητα προς το ιστορικό μυθιστόρημα, μέσα από το οποίο οι συγγραφείς προσπάθησαν να αποκαλύψουν στους Έλληνες ποιοι πραγματικά είναι.⁵² Αντλούσαν τα θέματά τους από τους αγώνες και τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν. Έπρεπε με λίγα λόγια να έρθουν στην επιφάνεια και να καλλιεργηθούν η εθνική συνείδηση και το εθνικό φρόνημα⁵³. Από την άλλη πλευρά, αντλούν τα θέματά τους από το παρελθόν με σκοπό να ξεχάσουν τα τωρινά τους προβλήματα και να φέρουν στην επιφάνεια άλλα ξεχασμένα που έχουν πλέον επιλυθεί.⁵⁴ Απώτερος στόχος της συγγραφής των μυθιστορημάτων ήταν να τονωθεί στην ψυχή των ελλήνων η εθνική συνείδηση και οι συγγραφείς να μεταβούν με εύκολο τρόπο στην επόμενη εποχή.⁵⁵

Θερμός υποστηρικτής της κατηγορίας αυτής ήταν ο Άγγελος Τερζάκης (1933), ο οποίος στο άρθρο του «Το Νεοελληνικόν Μυθιστόρημα» παρουσιάζει τις συνθήκες δημιουργίας του πρώτου αυτού είδους ανάπτυξης.⁵⁶ Παρά το γεγονός ότι το ιστορικό μυθιστόρημα αναπτύχθηκε ραγδαία, το μόνο που απευθύνεται σε παιδιά είναι ο Λουκής Λάρας του Βικέλα, εγγεγραμμένο το 1879.⁵⁷

Μέσα από το ιστορικό μυθιστόρημα τα παιδιά εμβαθύνουν και αποκτούν μία βαθύτερη αίσθηση του παρελθόντος. Αυτό καθίσταται εφικτό επειδή τα παιδιά εισέρχονται στη γενικότερη ατμόσφαιρα της εποχής. Η παρουσίαση των ιστορικών γεγονότων, μέσα από το πρίσμα των χαρακτήρων, διευκολύνει την ταύτιση του παιδιού με τον ήρωα και το βοηθάει να κατανοήσει καλύτερα τις ιστορικές αυτές καταστάσεις. Το ιστορικό γεγονός διαχέεται στις σελίδες της λογοτεχνίας και μετατρέπεται σε λογοτεχνικό γεγονός, με αποτέλεσμα να διαδίδεται η έννοια της φιλοπατρίας, του εθνικού φρονηματισμού και να ανθίζουν πρότυπα

⁵¹Βλ. Απόστολος Σαχίνης, *Το ιστορικό μυθιστόρημα*, εκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 42.

⁵²Βλ. Ηρακλής Εμμ. Καλλέργης, *Προσεγγίσεις στην παιδική λογοτεχνία*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1995, σ.68.

⁵³Βλ. Ηρακλής Εμμ. Καλλέργης, *ό.π.*, σ.68.

⁵⁴Βλ. Μένη Κανατσούλη, *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας*, εκδ. University Studio Press, 2η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 173

⁵⁵Βλ. Απόστολος Σαχίνης, *Το ιστορικό μυθιστόρημα*, εκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 87.

⁵⁶Βλ. Άγγελος Τερζάκης, *Το Νεοελληνικό Μυθιστόρημα*, εκδ. Ιδέα, Αθήνα 1933, σ.250

⁵⁷Βλ. Μένη Κανατσούλη, *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της Παιδικής Λογοτεχνίας*, εκδ. University Studio Press, 2η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 173.

μίμησης και οράματα στον εσωτερικό κόσμο των παιδιών.⁵⁸ Ο Β.Δ Αναγνωστόπουλος (2000) υπογραμμίζει πως το μυθιστόρημα που αναφέρεται στα παιδιά έχει την ικανότητα να θεσπίζει και να εγγχεί στο μυαλό των νέων τις αρχές και τις αξίες της εθνικής συνείδησης και υπόστασης.⁵⁹

1.4 Το παιδικό ιστορικό μυθιστόρημα στην Ελλάδα

Ορόσημο στον χώρο του παιδικού ιστορικού μυθιστορήματος υπήρξε η Πηνελόπη Δέλτα⁶⁰, η οποία σύμφωνα με τον Κ.Θ. Δημαρά (2000) θεωρείται ως η σημαντικότερη συγγραφέας που αφιέρωσε το έργο της στη συγγραφή πεζογραφημάτων για τα παιδιά.⁶¹ Το μυθιστόρημά της Για την Πατρίδα που εκδόθηκε το 1909 είναι το πρώτο ιστορικό μυθιστόρημα για παιδιά. Άλλα έργα της είναι το Παραμύθι χωρίς όνομα (1910), Τον καιρό του Βουλγαροκτόνου (1911), Στα Μυστικά του Βάλτου (1937). Διάχυτα στα έργα της παρουσιάζονται η εθνική συνείδηση και το εθνικό φρόνημα, γενικότερα αξίες που διέπουν την κοινωνία της Ελλάδας, όπως η θρησκεία, η πατρίδα, η οικογένεια, η λαϊκή παράδοση αλλά και το παιδί ως οντότητα. Στο ύφος κυριαρχεί το διδακτικό στοιχείο και η ηθικοποίηση του ατόμου.

Μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, η Ελλάδα αναλώθηκε για μεγάλες χρονικές περιόδους σε πολεμική ένταση που την χαρακτήριζαν οι εμφυλοπολεμικές συγκρούσεις και η κοινωνική, πολιτική, θρησκευτική και κοινωνική αμφισβήτηση. Το πλαίσιο αυτό αποτέλεσε την αφετηρία για λογοτεχνική δημιουργία. Η θεματική του παιδικού ιστορικού μυθιστορήματος στον ελλαδικό χώρο περιλαμβάνει όλες τις ιστορικές περιόδους του ελληνικού έθνους, από τη προϊστορική Ελλάδα μέχρι και σήμερα και αναφέρεται σε ιστορικά γεγονότα και ιστορικά πρόσωπα που καλύπτουν το παραπάνω χρονικό φάσμα. Κύριες εκπρόσωποι του παιδικού μυθιστορήματος της δεκαετίας του 70' αποτέλεσαν οι γυναίκες

⁵⁸ Βλ. Βασίλης Δ. Αναγνωστόπουλος, *Η ιστορική μνήμη για τον Μείζονα Ελληνισμό μέσα στην Παιδική Λογοτεχνία*, Διαδρομές 57, 2000, σ.12

⁵⁹ Βλ. Βασίλης Δ. Αναγνωστόπουλος, *ό.π.*, σ.12.

⁶⁰ Βλ. Αντώνης Δελώνης, *Ελληνική Παιδική Λογοτεχνία 1835-1985. Από τις πρώτες ρίζες μέχρι σήμερα*, εκδ. Ηράκλειτος, Αθήνα 1986, σ.38-39.

⁶¹ Βλ. Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, 9^η έκδ., εκδ. Γνώση, Αθήνα 2000, σ.572-573.

συγγραφείς, Άλκη Ζέη και Ζώρζ Σαρρή. Η Ζωρζ Σαρρή με το μυθιστόρημα “Όταν ο ήλιος...” (1971) καλύπτει χρονικά όλο το διάστημα από την επίθεση του Μουσολίνι ως την απελευθέρωση. Το 1977 η Άλκη Ζέη εκδίδει το βιβλίο της “Κοντά στις ράγες” το οποίο αναφέρεται στην περίοδο της Οκτωβριανής Επανάστασης στη Ρωσία το 1917. Ηρωίδα του βιβλίου είναι η Σάσα, ένα εντεκάχρονο κορίτσι, το οποίο ζει και συμμετέχει στην επανάσταση. Το βιβλίο τελειώνει με το θάνατο του τσάρου και τη νίκη της επανάστασης.

Σημαντικοί και άξιοι αναφοράς είναι ο Αλ. Πάλλης, ο Ζαχ. Παπαντωνίου και ίσως η σημαντικότερη εκπρόσωπος του είδους αυτού, η Πηνελόπη Δέλτα, η οποία πίστευε πως τα παιδιά μπορούν να διδαχθούν τα ιστορικά γεγονότα μέσω ενός διασκεδαστικού τρόπου, μέσω δηλαδή του παιδικού ιστορικού μυθιστορήματος.⁶² Στη συνέχεια, η Γυναικεία Λογοτεχνική Συντροφιά προωθεί τη συγγραφή και ανάδειξη των παιδικών ιστορικών μυθιστορημάτων, γιατί δίνει την ευκαιρία στο παιδί να συγκρίνει στο μυαλό του τον χώρο και τον χρόνο στον οποίο διαδραματίζονται τα γεγονότα και να διαμορφώσει άποψη.⁶³

Στην ανάπτυξη και καλλιέργεια του παιδικού ιστορικού μυθιστορήματος συνέβαλλε σημαντικά και ο σπουδαίος, σύγχρονος συγγραφέας Νίκος Καζαντζάκης, καθώς η προσφορά του είναι ανεκτίμητη. Αξιοσημείωτα είναι τα παιδικά μυθιστορήματά του, ο *Μέγας Αλέξανδρος* (1978) και τα *Παλάτια της Κνωσού* (1981) με ιστορικό και μυθικό περιεχόμενο. Σύμφωνα με τη Μ. Σπανάκη (2011), ο συγγραφέας δημιουργεί έντεχνες αφηγήσεις μεταγράφοντας τα γεγονότα που αντλεί από διάφορα βιβλία ή ακόμη και προσωπικά του βιώματα από επισκέψεις του σε χώρους με μνημειακά στοιχεία.⁶⁴ Απώτερος σκοπός του συγγραφέα είναι να δημιουργήσει ενδιαφέρουσες αφηγήσεις με ιστορικά, μυθολογικά και παραμυθιακά στοιχεία, μέσω των οποίων οι νέοι θα αποκτήσουν γνώσεις και θα μορφωθούν.⁶⁵

Στα έργα του Καζαντζάκη συναντάμε τη μέθοδο της διακειμενικότητας, δηλαδή την ανασύνθεση πληροφοριών και στοιχείων. Μέσα από την ανασύνθεση ιστοριογραφικών, αρχαιολογικών, μυθογραφικών στοιχείων και θεμάτων που αντλούνται από μυθιστορηματικά κείμενα, δημιουργούνται τα ιστορικά μυθιστορήματα του Καζαντζάκη, τα οποία συμπεριλαμβάνουν στοιχεία που τα ξεχωρίζουν και τους προσδίδουν έναν νεωτερικό

⁶²Βλ. Μένη Κανατσούλη, *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας*, , εκδ. University Studio Press, 2η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 174

⁶³Βλ. Μένη Κανατσούλη, *ό.π.*, σ. 175

⁶⁴Βλ. Μαριάννα Σπανάκη, *Ο Καζαντζάκης και η Παιδική Λογοτεχνία. Μύθος και Ιστορία στα Μυθιστορήματα. Ο Μέγας Αλέξανδρος, Στα Παλάτια της Κνωσού*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2011, σ.20.

⁶⁵Βλ. Μαριάννα Σπανάκη, *ό.π.*, σ.27.

χαρακτήρα.⁶⁶ Επίσης, στοιχεία και εικόνες της ελληνικής αρχαιότητας κατέχουν περίοπτη θέση στα έργα αυτά.

Εκτός από τα φιλοσοφικά, ιστοριογραφικά και αρχαιολογικά κείμενα, πηγή έμπνευσης για τον συγγραφέα αποτελούν θέματα που αφορούν τα ταξίδια, τα οποία επηρεάζουν ακόμη και την πλοκή ενός έργου. Πρόκειται για ένα είδος ταξιδιού υπό το πρίσμα δημοσιογραφικής αφήγησης, παρουσιάζοντας νέους τόπους με διάφορα χαρακτηριστικά εξωτικά και μη, τα οποία κρύβουν εκπλήξεις για τους νεαρούς αναγνώστες και τους τοποθετούν σε προνομιακή θέση, συγκριτικά με το ανθρώπινο σύνολο του αφηγήματος.⁶⁷

Τέλος, οι νεαροί αναγνώστες διαβάζουν μέσω των δύο μυθιστορημάτων ιστορίες, οι οποίες πραγματοποιούνται σε διαφορετική εποχή από την δική τους και μέσω των αφηγηματικών στοιχείων που εμπεριέχονται σε αυτά, αποκτούν αναγνωστικές εμπειρίες και πληροφορούνται για τις περιπέτειες γνωστών προσώπων, που έχουν αντληθεί από την Ιστορία, το Θρύλο ή ακόμα και το Μύθο.⁶⁸

1.5 Βασικά γνωρίσματα του σύγχρονου παιδικού ιστορικού μυθιστορήματος

Μια νέα ακμή στο παιδικό ιστορικό μυθιστόρημα έχει σημειωθεί τις τελευταίες δεκαετίες. Η προσέγγιση των ιστορικών γεγονότων έχει αλλάξει σε σχέση με τα έργα των παλαιότερων περιόδων, αφού πλέον οι συγγραφείς δεν αρκούνται στην απλή παράθεση των ιστορικών γεγονότων, αλλά εξετάζουν και παραθέτουν τους λόγους που οδήγησαν στα συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα.

Με την πάροδο του χρόνου ο διδακτικός χαρακτήρας των παιδικών ιστορικών μυθιστορημάτων απαλείφεται. Επίσης, σημαντική είναι η απαλλαγή των μυθιστορημάτων από τον συντηρητισμό. Αυτού του είδους η λογοτεχνία που αφορά τα παιδιά, αποκτά πλέον τη σκοπιμότητα μέσα από τα κείμενά της, να διαμορφώσει έναν πολιτικό χαρακτήρα και μία

⁶⁶Βλ. Μαριάννα Σπανάκη, *Ο Καζαντζάκης και η Παιδική Λογοτεχνία. Μύθος και Ιστορία στα Μυθιστορήματα. Ο Μέγας Αλέξανδρος, Στα Παλάτια της Κνωσού*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2011, σ σ. 33.

⁶⁷ Βλ. Μαριάννα Σπανάκη, *ό.π.*, σ.216.

⁶⁸ Βλ. Μαριάννα Σπανάκη, *ό.π.*, σ.386.

πολιτική συνείδηση.⁶⁹ Τα σύγχρονα προβλήματα κάνουν και πάλι την εμφάνισή τους μέσα από το παρελθόν, χωρίς πλέον το τελευταίο να μεροληπτεί ή να παραμένει ουδέτερο και αδιάφορο.⁷⁰ Παρατηρούνται αλλαγές στην επιλογή των θεμάτων, αφού αντλούνται από τα πρόσφατα ιστορικά γεγονότα, όπως η δικτατορία και ο Εμφύλιος. Γενικότερα, θέματα που δεν επιλέγονταν στην παιδική λογοτεχνία, τώρα πια αναδεικνύονται.⁷¹ Ένα παράδειγμα, άξιο αναφοράς του είδους με τις αλλαγές του είναι το έργο «Τα γενέθλια και τα Χέγια» της Ζώρζ Σαρρή, το οποίο πραγματεύεται θέματα της δικτατορίας και το «Καπλάνι της βιτρίνας» της Άλκης Ζέη γραμμένο το 1966..

Λόγω του ότι οι αναγνώστες του είδους αυτής της λογοτεχνίας είναι παιδιά, διευκολύνεται η ταύτιση του αναγνώστη με τον ήρωα. Οι ήρωες δεν εμφανίζονται με υπερφυσικές δυνάμεις, αλλά ως απλοί άνθρωποι. Ακόμη, διαφορά παρατηρείται στον τρόπο γραφής.⁷² Χρησιμοποιούνται διαφορετικές τεχνικές που έχουν ως σκοπό να προσδώσουν μία διαφορετική διάθεση στο έργο, πιο παραστατική. Έτσι, ο εκάστοτε αναγνώστης κατανοεί καλύτερα τους ήρωες. Τα συναισθήματα, τις σκέψεις τους, τον λόγο των πράξεών τους, μέχρι να οδηγηθούν στο προδιαγεγραμμένο αποτέλεσμα της ιστορίας.⁷³

Παρόλα αυτά, όση διαφοροποίηση κι αν γνώρισε το ιστορικό μυθιστόρημα, διατήρησε ως βασικό του στόχο την ανάδειξη του ελληνικού στοιχείου. Το θέμα της Μικρασιατικής καταστροφής εμφανίζεται και θεωρείται ως καινούριο θέμα στην παιδική λογοτεχνία. Η πρώτη εμφάνισή του γίνεται την εικοσαετία 1970-1990, όμως τα έργα είναι ποσοτικά λιγότερα σε σχέση με τον αριθμό των έργων άλλων περιόδων.⁷⁴ Σύμφωνα με τον Β.Δ Αναγνωστόπουλο, αυτό συμβαίνει γιατί το θέμα της Μικρασιατικής καταστροφής δεν συμπεριλαμβανόταν στα σχολικά Αναγνωστικά.⁷⁵ Μία άλλη πιθανή αιτία είναι το γεγονός, ότι η μεγάλη αυτή τραγωδία που συγκλόνησε τον ελλαδικό χώρο, να ξυπνάει τραυματικές

⁶⁹ Βλ. Άντα Κατσίκη- Γκίβαλου, *Ιστορία και πολιτική στη νεότερη παιδική λογοτεχνία: Τα Γενέθλια της Ζωρζ Σαρρή και Η σφεντόνα του Δαβίδ του Παντελή Καλιότσου*, στο Τσιλιμένη,Τ. (Επιμ.), *Το σύγχρονο ελληνικό παιδικό – νεανικό μυθιστόρημα*, εκδ. Σύγχρονοι Ορίζοντες, Αθήνα 2004, σ.510.

⁷⁰ Βλ. Ντενίς Εσκαρπί, *Η παιδική και νεανική λογοτεχνία στην Ευρώπη* (μτφρ. Σ. Αθήνη), εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1995, σ.125.

⁷¹ Βλ. Μένη Κανατσούλη, *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας*. 2^η έκδοση, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2007, σ.176.

⁷² Βλ. Μένη Κανατσούλη, *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας*. 2^η έκδοση, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2007, σ.176.

⁷³ Βλ. Χάρης Σακελλαρίου, *Ιστορία της παιδικής λογοτεχνίας Ελληνική και παγκόσμια Από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας. Με στοιχεία θεωρίας*, εκδ. Δανιά Αθήνα 1996,σ.209-210.

⁷⁴ Βλ. Βασίλης Δ. Αναγνωστόπουλος, *Η ιστορική μνήμη για τον Μείζονα Ελληνισμό μέσα στην Παιδική Λογοτεχνία*, Διαδρομές, 57, 2000, σ. 13-14.

⁷⁵ Βλ. Βασίλης Δ. Αναγνωστόπουλος, *ό.π.*, σ. 14.

μνήμες, για αυτό και αναφέρεται ως λογοτεχνία του τραύματος.⁷⁶ Η Β. Αποστολίδου (2010) στο έργο της επεξηγεί το τι εννοούμε με τη λέξη τραύμα. Είναι με λίγα λόγια όλες οι σωματικές και ψυχολογικές αντιδράσεις που εμφανίζει ο ανθρώπινος οργανισμός ως άμυνα σε καταστάσεις κινδύνου. Άνθρωποι, επομένως, που έζησαν τέτοιες φρικιαστικές καταστάσεις και θέλουν να προχωρήσουν και να ζήσουν τη μελλοντική ζωή τους, θεωρούν πως μια τέτοια αφήγηση θα τους βοηθήσει, δίνοντας νόημα στο παρελθόν και αναδεικνύοντας την ένωση με το παρόν.⁷⁷ Επιπροσθέτως, η ίδια υποστηρίζει πως μία τραυματική εμπειρία είναι κάτι που εγχαράσσεται στη μνήμη, δηλαδή κάνοντας λόγο για αφήγηση εννοούμε μία μνημονική αφήγηση, ένας λόγος που σχετίζεται με τη μνήμη και τη λήθη.⁷⁸

Ως βοηθός σε αυτήν την προσπάθεια παρουσιάζεται η λογοτεχνία, η οποία διαθέτει αφηγηματικούς τρόπους και στοιχεία, όπως και ένα κοινωνικοπολιτικό σύστημα μέσω του οποίου οι προσωπικές μνήμες και οι αφηγήσεις γίνονται δημόσιες.⁷⁹ Βλέπουμε με αυτόν τον τρόπο τη δύναμη που έχει η λογοτεχνία, μέσα από το ιστορικό μυθιστόρημα, οι τραυματικές αυτές μνήμες της μικρασιατικής καταστροφής να αποτυπώνονται και να γίνονται ευρέως γνωστές. Το ελληνικό παιδικό ιστορικό μυθιστόρημα εξιστορεί γεγονότα του 1922 με τέτοιον τρόπο που μεταφέρει πληροφορίες για εκείνη την εποχή και δημιουργεί έτσι μία άρρηκτη σύνδεση μεταξύ ιστορίας και λογοτεχνίας, σε σημείο που η ιστορία της λογοτεχνίας ξετάζει τα διάφορα ιστορικά κείμενα παλαιότερων εποχών ως δημιουργήματα με έντεχνη ιδιότητα.⁸⁰

Μέσα από τη σωστή γνώση, αντίληψη και αξιοποίηση των γεγονότων του παρελθόντος, οι αναγνώστες νεαρής κυρίως ηλικίας αναπτύσσουν βασικές δεξιότητες και αντιλαμβάνονται καλύτερα τις διάφορες πλευρές της ιστορίας του παρελθόντος αλλά και του παρόντος, με αποτέλεσμα την προσωπική και κοινωνική ανάπτυξη, από κοινού με τη διάδοση της ιστορικής και πολιτιστικής κληρονομιάς.⁸¹ Βέβαια, ο συγγραφέας του ιστορικού μυθιστορήματος, όσα στοιχεία μυθοπλασίας και αν εμπεριέχονται σε αυτό, πάντα θα δεσμεύεται στο να παρουσιάζει την ιστορική αλήθεια των γεγονότων, χωρίς βέβαια να αντιγράφει τα στοιχεία της πραγματικότητας, αλλά παραθέτοντας με τον δικό του τρόπο τα

⁷⁶Βλ. Βενετία Αποστολίδου, *Τραύμα και μνήμη*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2010, σ.53.

⁷⁷ Βλ. Βενετία Αποστολίδου, *ό.π.*, σ.52.

⁷⁸ Βλ. Βενετία Αποστολίδου, *ό.π.*, σ.19.

⁷⁹ Βλ. Βενετία Αποστολίδου, *ό.π.*, σ.133.

⁸⁰ Βλ. Άντα Κατσίκη-Γκίβαλου, *Ιστορία και πολιτική στη νεότερη παιδική λογοτεχνία: Τα Γενέθλια της Ζωρζ Σαρή και Η σφεντόνα του Δαβίδ του Παντελή Καλιότσου*, στο Τ. Τσιλιμένη (Επιμ.), *Το σύγχρονο ελληνικό παιδικό – νεανικό μυθιστόρημα*, εκδ. Σύγχρονοι Ορίζοντες, Αθήνα 2004, σ.508.

⁸¹Βλ. Lucy O' Hara. & Mark O' Hara., *Teaching History, The Essential Guide*, Continuum, London and New York 2002, σ. 9-10.

ιστορικά γεγονότα, αφυπνίζοντας έτσι τους αναγνώστες.⁸² Το ιστορικό κείμενο μπορεί να θεωρηθεί αργότερα ένα στοιχείο της ιστορικής αφήγησης, διότι εδώ δεν εξιστορείται κάτι αλλά εγγράφεται σε ένα συμβολικό επίπεδο και ανάγεται σε μύθο.⁸³

Όλα τα είδη της παιδικής λογοτεχνίας παρουσιάζουν αξίες που θεωρούνται ανεκτίμητες για τους νεαρούς αναγνώστες. Παρόλα αυτά, είναι απαραίτητο να αναφερθεί το γεγονός, πως πολλοί συγγραφείς έστρεψαν το ενδιαφέρον τους όχι μόνο στο ιστορικό μυθιστόρημα αλλά και στο παιδικό ρεαλιστικό μυθιστόρημα, διότι είναι ένα είδος στο οποίο καθρεφτίζονται με ρεαλιστικό τρόπο τα σύγχρονα προβλήματα του παιδιού.

Μέσα από τα μυθιστορήματα και πιο συγκεκριμένα μέσα από το ρεαλιστικό μυθιστόρημα, αγγίζονται ευαίσθητες χορδές των νεαρών αναγνωστών λόγω της ταύτισης της προσωπικότητας και των προβλημάτων του ήρωα με τους ίδιους. Σύμφωνα με τη Σμ. Παπαδοπούλου-Μανταδάκη (2003), έχει πραγματοποιηθεί μία απόπειρα να χρησιμοποιηθεί το λογοτεχνικό βιβλίο ως εναλλακτικός τρόπος μάθησης στα σχολεία.⁸⁴ Τα ευαίσθητα θέματα που πραγματεύεται το ρεαλιστικό μυθιστόρημα βοηθούν το παιδί να εξοικειωθεί με την ανάγνωση και τη γλώσσα, συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στη μάθηση⁸⁵. Άρα, λοιπόν, οι εκπαιδευτικοί διαθέτουν το πλεονέκτημα να διδάξουν τη Γλώσσα μέσω της λογοτεχνίας με τις ποικίλες προσεγγίσεις των θεμάτων της παιδικής λογοτεχνίας, με αποτέλεσμα την επίτευξη γνωστικών και συναισθηματικών στόχων.⁸⁶

Η βιβλιοθεραπεία προτείνεται ως μία πρωτότυπη μέθοδος διδασκαλίας, σκοπός της οποίας είναι οι αναγνώστες-μαθητές να αγαπήσουν το βιβλίο και να διδαχθούν από αυτό.⁸⁷ Οι εκπαιδευτικοί συνδυάζοντας τη βιβλιοθεραπευτική προσέγγιση και τα ρεαλιστικά παιδικά μυθιστορήματα οδηγούνται στην εκπλήρωση όχι μόνο εκπαιδευτικών στόχων αλλά μάλιστα βοηθούν τους αναγνώστες-παιδιά που αντιμετωπίζουν προσωπικά προβλήματα. Άρα, λοιπόν, τα οφέλη και τα αποτελέσματα της διαδικασίας αυτής είναι πολλαπλά. Τα παιδιά πλέον δεν αισθάνονται πως είναι τα μοναδικά που έχουν προβλήματα καθώς διαβάζουν τα προβλήματα των ηρώων. Επίσης, διαπιστώνεται πως τα παιδιά ωριμάζουν γλωσσικά μέσω του διαλόγου-

⁸² Βλ. Paul Ricoeur, *Η αφηγηματική λειτουργία* (μτφρ. Β. Αθανασόπουλος), εκδ. Καρδαμίτσας, Αθήνα 1990, σ.59-65.

⁸³ Βλ. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, *Ιστορία και μυθοπλασία: Οι αυτοβιογραφικές αφηγήσεις του πολέμου, στο Η γραφή και η βάση. Ζητήματα λογοτεχνικής αναπαράστασης*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2000, σ.204.

⁸⁴ Βλ. Σμαράγδα Παπαδοπούλου-Μανταδάκη, *Η κοινωνιοσυναισθηματική διδασκαλία της γλώσσας μέσα από το παιδικό ρεαλιστικό μυθιστόρημα*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2003, σ.9.

⁸⁵ Βλ. Σμαράγδα Παπαδοπούλου-Μανταδάκη, *ό.π.*, σ.16.

⁸⁶ Βλ. Σμαράγδα Παπαδοπούλου-Μανταδάκη, *ό.π.*, σ.9-10.

⁸⁷ Βλ. Σμαράγδα Παπαδοπούλου-Μανταδάκη, *ό.π.*, σ.21-22.

συζήτησης που επέρχεται μετά την ανάγνωση του βιβλίου. Τέλος, οι νεαροί αναγνώστες καταλήγουν σε συμπεράσματα σχετικά με την πραγματικότητα που βιώνουν οι ίδιοι.⁸⁸

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι σαφές πως η παιδική λογοτεχνία έχει ευεργετικές επιδράσεις στον πνευματικό κόσμο του παιδιού. Παρόλα αυτά, η χρήση της στον εκπαιδευτικό κόσμο δεν είναι ικανοποιητική, λόγω του ότι οι εκπαιδευτικοί δεν διαθέτουν επαρκείς γνώσεις επί του θέματος ενώ παράλληλα δεν υπάρχουν τα κατάλληλα εφόδια για την αξιοποίησή της. Παραδείγματος χάριν, οι σχολικές βιβλιοθήκες που αποτελούν πηγή έμπνευσης, μάθησης και δημιουργίας για τους μαθητές τείνουν να μην λειτουργούν σωστά και επαρκώς.

Με βάση τα στοιχεία της έρευνας που πραγματοποιήθηκε στα Δημοτικά Σχολεία των Ιωαννίνων, *Επ. Επετ. Παιδ. Τμ. Δ.Ε. Ιωαννίνων*, 2 (1989) 187-224,⁸⁹ συμπεραίνουμε ότι ο χώρος που στεγάζεται η βιβλιοθήκη και ο τρόπος χρήσης της, δεν ευνοούν τη σωστή λειτουργία αυτής. Ένας από τους λόγους είναι η έλλειψη χρημάτων αφού η χρηματοδότηση κρίνεται ανεπαρκής.⁹⁰ Στη συνέχεια, η μη επιμόρφωση των εκπαιδευτικών για τον τρόπο λειτουργίας και αξιοποίησης της σχολικής βιβλιοθήκης αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα.⁹¹

Η συμβολή των σχολικών συμβούλων στον τομέα αυτόν είναι άκρως σημαντική και απαραίτητη.⁹² Διαθέτοντας τις απαραίτητες γνώσεις, όσον αφορά την αξία που έχει η παιδική λογοτεχνία και τα οφέλη που μπορεί να προσφέρει, θα μπορούσαν να τις μεταλαμπαδεύσουν στους εκπαιδευτικούς, ώστε να γίνουν κτήμα τους και να οδηγηθούν στη σωστή λειτουργία των σχολικών βιβλιοθηκών. Οι εκπαιδευτικοί εφόσον αντιληφθούν τη δύναμη της παιδικής λογοτεχνίας, θα είναι σε θέση να τη χρησιμοποιήσουν ως βασικό εργαλείο στη διδασκαλία τους. Με αυτόν τον τρόπο θα είναι σε θέση να κινητοποιήσουν τα αρμόδια όργανα, με σκοπό την εύρυθμη λειτουργία των σχολικών βιβλιοθηκών.⁹³

⁸⁸ Βλ. Σμαράγδα Παπαδοπούλου-Μανταδάκη, *ό.π.*, σ.23-24.

⁸⁹ Βλ. Γεώργιος Δ., Καψάλης, *Μελέτες Παιδικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2003, σ.13-14..

⁹⁰ Βλ..Γεώργιος Δ., Καψάλης, *ό.π.*, σ.39.

⁹¹ Βλ. Γεώργιος Δ., Καψάλης, *ό.π.*, σ.52.

⁹² Βλ..Γεώργιος Δ., Καψάλης, *ό.π.*, σ.57.

⁹³ Βλ. Γεώργιος Δ., Καψάλης, *ό.π.*, σ.57.

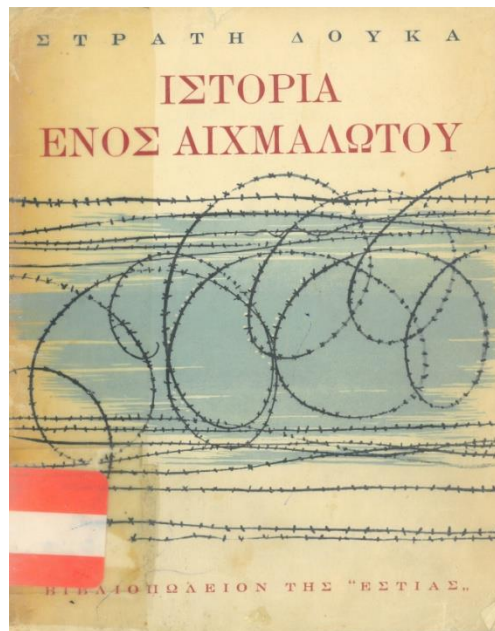
Ανακεφαλαιωτικά, η έρευνα τονίζει τη σημασία του εφοδιασμού των σχολικών βιβλιοθηκών με τα κατάλληλα παιδικά βιβλία, λαμβάνοντας βέβαια υπόψη τους μαθητές, τους δασκάλους και τους γονείς. Επίσης, είναι βασικό οι εκπαιδευτικοί να ενθαρρύνουν τους μαθητές να εμπλουτίζουν τη βιβλιοθήκη της τάξης τους και ταυτόχρονα να συμμετέχουν στον δανεισμό.⁹⁴ Επιπλέον, οι εκπαιδευτικοί, έχοντας στη διάθεσή τους το κατάλληλο παιδικό, λογοτεχνικό βιβλίο, μπορούν να προκαλέσουν στα παιδιά το ενδιαφέρον και τη διάθεση για μάθηση, να τους μεταδώσουν την αξία της προσφοράς της σχολικής βιβλιοθήκης και κατ' επέκταση τις θετικές επιδράσεις της παιδικής λογοτεχνίας στον εαυτό τους.

⁹⁴Βλ. Γεώργιος Δ., Καψάλης, *Μελέτες Παιδικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2003, σ.55.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

2.ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΕΦΗΒΟΥΣ

2.1 Η Ιστορία ενός αιχμαλώτου (1929) του Στρατή Δούκα

Το έργο αυτό ανήκει στα σημαντικότερα της ιστορικής λογοτεχνίας. Έχει επιλεγεί να διδάσκεται στα παιδιά της Γ Λυκείου που προετοιμάζονται για τις πανελλήνιες εξετάσεις. Πρόκειται για την παράθεση μιας προσωπικής εμπειρίας με στοιχεία μετάπλασής της. Η προσωπική μαρτυρία, στην οποία βασίζεται το έργο ανήκει σε έναν πρόσφυγα από το χωριό Κιρκιντζέ της Μ. Ασίας, στον Νικόλα Κοζάκογλου (ή Καζάκογλου), όπως αναφέρεται στην πρώτη έκδοση), ο οποίος τη διηγήθηκε στον συγγραφέα και εκείνος με τη σειρά του την κατέγραψε κατά τη διάρκεια της περιόδου του στα προσφυγικά χωριά της Βόρειας Ελλάδας, στο πλαίσιο μιας δημοσιογραφικής έρευνας για την εφημερίδα «Μακεδονία».

Περιληπτική απόδοση περιεχομένου

Το έργο πραγματεύεται την ιστορία ενός ανθρώπου, ο οποίος πιάνεται αιχμάλωτος στην καταστροφή της Σμύρνης και φυλακίζεται στα βάθη της Ανατολής. Περιγράφεται η αιχμαλωσία του, οι περιπέτειές του και η απόδρασή του, κατόπιν συνεννόησης με έναν από τους συντρόφους του. Ξεκινάει τότε ακόμη ένα μαρτύριο, ένα ατελείωτο ταξίδι με προορισμό τη σωτηρία τους. Περιπλανιούνται από περιοχή σε περιοχή, πεινούν, απελπίζονται, αλλά δεν εγκαταλείπουν. Το κοινό τους ταξίδι δεν θα κρατήσει για πολύ, διαχωρίζονται και αρχίζουν να υποδύονται τους Τούρκους, με σκοπό την επιβίωση και την επιστροφή στην Ελλάδα. Το τέλος του συντρόφου του δεν είναι καλό, αποκαλύπτεται η ελληνική καταγωγή του και απαγχονίζεται ως τιμωρία και για παραδειγματισμό των υπολοίπων. Ο πρωταγωνιστής μετονομάζεται από Νικόλας σε Μπεχτσέντ, βρίσκει δουλειά σε έναν Τούρκο, κάνοντας τον βοσκό. Είναι ιδιαίτερα αγαπητός, μάλιστα το αφεντικό του βάζει σκοπό να τον παντρέψει με την ανιψιά του. Διατηρεί κρυφή την ελληνική του ταυτότητα, αποταμιεύει χρήματα και χρησιμοποιώντας την πρόφαση στο αφεντικό του πως θέλει να πάει στο χωριό του να δει την αδερφή του, αποβιβάζεται στη Σμύρνη και από εκεί κατά την διάρκεια του ταξιδιού για Κωνσταντινούπολη, συναντά και άλλους Έλληνες, οι οποίοι τον βοηθούν να φτάσει στη Μυτιλήνη.

Τα γεγονότα του έργου διαδραματίζονται στη διάρκεια της Μικρασιατικής καταστροφής, που παρέμεινε χαραγμένη στη μνήμη των Ελλήνων με τραυματικές συνέπειες. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στα βάσανα και τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι αιχμάλωτοι από την κακομεταχείριση των Τούρκων, όταν επανδρώθηκαν τα τάγματα εργασίας. Από την πρώτη παράγραφο του έργου μεταδίδεται το δράμα τους στα χέρια των Τούρκων: «άρχισαν να μας χτυπούν, όπου έβρισκαν, με ξύλα, και να κλοτσοπατούν όσους κάθονταν χάμω, γόνα με γόνα. [...] Όπως βγήκαμε, μας τραβήξανε ίσια στην αγορά. Εκεί, το τουρκομάνι που μας περίμενε, σαν το λεφούσι έπεσε απάνω μας: τραπέζια, καρέκλες, ποτήρια, ό,τι έβρισκαν μπροστά τους μας πετούσαν απ' όλες τις μεριές. Ήταν και ναύτες Γάλλοι μαζί τους στα καφεενία κι έκαναν χάζι με μας.»⁹⁵ Γίνεται απόλυτα εμφανής η άσχημη, αμείλικτη και φθονερή στάση των αξιωματικών:

⁹⁵Βλ. Στρατής Δούκας, *Η ιστορία ενός αιχμαλώτου*, τρίτη έκδοση, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1958, σ.13-14.

«Θα κοιτάζω να μη μείνει ούτε σπόρος από σας».⁹⁶ Παρόλη την αγριότητα εμφανίζεται η άλλη πλευρά στο έργο, όπου ένας Χαβούζης επιπλήττει τον αξιωματικό του, εξαιτίας των άσχημων συνθηκών που βρίσκονται οι αιχμάλωτοι και φωνάζει λέγοντας «Αλλάχ, Αλλάχ! Τι γίνεται εδώ; Το «κιτάπι» μας αυτά λέει;» Κανείς δεν αντιδρά. «Εκεί μας έκλεισαν στο σύρμα, κύκλο». Ακόμη και η απειλή φτάνει από παντού: «...μας περίμεναν, μπουλούκια μπουλούκια, γέροι άνθρωποι, εξήντα ως ογδόντα χρονώ, με παλιές μαχαίρες, και σα φτάσαμε κοντά ρίχτηκαν απάνω μας, φωνάζοντας στο λοχαγό: —Άφησέ μας να κάνουμε ό,τι θέλουμε!»⁹⁷

Το τοπίο φρικτό: «Οι δρόμοι δεξιά κι αριστερά ήταν σπαρμένοι από πτώματα που μύριζαν. Στις βρύσες έστεκαν σκοποί και φύλαγαν το νερό, που έτρεχε απ' τα κανούλια· κι εμείς που το βλέπαμε, διψούσαμε περισσότερο. —Λίγο νερό, του λέω, κοντεύω να ξεψυχήσω. —Τι λες, σκυλί; Ούτε δράμι δε σου δίνω.»⁹⁸ Η απόγνωση έρχεται σαν διψασμένη απειλή:

«Από την κούραση και την πείνα δε νιώθαμε, μονάχα η δίψα μας έκοβε. Ξαπλωμένοι σαν άρρωστοι κάτω απ' τα πεύκα, μασούσαμε τα χλωμά πουσία. Και σα φάνηκαν στον ουρανό λίγα σύννεφα, παρακαλούσαμε να βρέξει. Αυτά άπλωσαν, σκοτείνιασαν, κατέβηκαν χαμηλά, και πάλι σιγά σιγά χάθηκαν. Ο ήλιος έριξε την κάψα του τώρα πιο πολλή, κι εμείς απελπισμένοι φωνάζαμε: —Νερό! Νερό! Μα κανένας δε μας άκουγε. —Χότζα, Αλλάχ ασκινά, διψούμε, νερό! Σα να φχαριστήθηκε με τα χάλια μας, είπε: —Έτσι θέλω να σας βλέπω, ως το τέλος, σαν τα φίδια να σερνόσαστε. Κι έφυγε.»⁹⁹ Κι ένας άλλος στην ίδια έκκληση για βοήθεια απαντά χαιρέκακα και φεύγει: «—Το γούστο μου το έκανα». «Όσοι είχαν λεφτά πίνανε, μα όσοι δεν είχαν πίνανε το κάτουρό τους»,¹⁰⁰ διηγείται ο αιχμάλωτος κι έρχεται να επιβεβαιώσει τη ρήση του θυμόσοφου λαού: «όπου φτωχός κι η μοίρα του». Κάποτε χύθηκε νερό μετά από συμπλοκή και «παίρναμε λάσπη και βυζαίναμε».¹⁰¹

Οι αξιωματικοί δείχνοντας τη μισανθρωπία τους, παρόλο που μπορούν να στοιβάξουν τους αιχμαλώτους κάτω από τα δέντρα, αυτοί με φθόνο τους ρίχνουν σαν τα σκουπίδια κάτω από τον ήλιο: «Μας τράβηξε σ' έναν ξερότοπο και μας άφησε στον ήλιο. Εμείς τον παρακαλούσαμε να μας βάλει απ' το άλλο μέρος που είχε δέντρα.— Όχι, μας είπε, στον ήλιο.

⁹⁶Βλ. Στρατής Δούκας, *Η ιστορία ενός αιχμαλώτου*, τρίτη έκδοση, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1958, σ.14.

⁹⁷Βλ. Στρατής Δούκας, *ό.π.*, σ. 14-15.

⁹⁸Βλ. Στρατής Δούκας, *ό.π.*, σ.16.

⁹⁹Βλ. Στρατής Δούκας, *ό.π.*, σ.17.

¹⁰⁰Βλ. Στρατής Δούκας, *ό.π.*, σ.18.

¹⁰¹Βλ. Στρατής Δούκας, *ό.π.*, σ.19.

Κι έφυγε. Τ' απομεσήμερο έπιασε βροχή· χαρήκαμε. Ήπιαμε με τη φούχτα μας νερό, πλυθήκαμε και δροσιστήκαμε».¹⁰²

Όλοι συμπεριφέρθηκαν με τον χειρότερο δυνατό τρόπο. Σαν να έπαιρναν δύναμη και εξουσία με διάυλο τη βία: «Κι ένας λοχίας που μας παράστεκε, Τουράν τον λέγανε, μας φώναζε άγρια και μας χτυπούσε, για να τον καμαρώνουν μες' απ το τραίνο οι γυναίκες».¹⁰³ Οι αιχμάλωτοι βασανίζονται αλλά δεν λιποψυχούν: «Τέλος ορίσαμε τη μέρα. Παρασκευή μεσάνυχτα να ξεκινήσουμε. Κι όταν ήρθε η ώρα, ξύπνησα το σύντροφό μου, κι ένας με τον άλλο ξυπνήσαμε όλοι. Μα οι άλλοι μετάνιωσαν. Εμείς τους είπαμε: τ' αποφασίσαμε πια, θα φύγουμε. Και φύγαμε.»¹⁰⁴

Στο σημείο αυτό, ξεκινάει για τον ήρωα ένα ατελείωτο ταξίδι απελπισίας, τώρα όμως έχει αποστατήσει, είναι ένας λιποτάκτης, παρόλο που το τοπίο είναι μαύρο υπάρχει η ελπίδα να σωθεί, να επιστρέψει πίσω στην πατρίδα του. Η περιπλάνησή του από χωριό σε χωριό συνεχίζεται και η απόγνωση μεγαλώνει βλέποντας πως όλα είναι κατεστραμμένα. «Όπου κι αν πήγαμε, όλα ρημαγμένα. Τα σπίτια ανοιχτά, άδεια, οι πόρτες σπασμένες με τα τσεκούρια». Η ψυχή του σκίζεται: «Αποτραβήχτηκα και γύριζα όλη τη νύχτα, με το φόβο μου συντροφιά. Το πρωί π' ανταμώσαμε με το σύντροφό μου, μας πήραν τα κλάματα».¹⁰⁵

Το μεγαλύτερο πρόβλημά τους η πείνα, δεν έχουν λεφτά να αγοράσουν τίποτα για να φάνε, έτσι έρχεται απρόσμενα η σκέψη να κλέψουν έναν μύλο, να φάνε κάτι για να παραμείνουν ζωντανοί: «Σταυρώσαμε το στήθος μας και πήγαμε. Τρομάξαμε. Και πάλι είπαμε: 'ψωμί να φάμε κι ας πεθάνουμε » Κι έπειτα: «ευχαριστήσαμε το Θεό σα να τον είχαμε μπροστά μας, και κουβεντιάσαμε με λαχτάρα. Παρηγορηθήκαμε».¹⁰⁶

Συνεχίζουν την ασταμάτητη περιπλάνησή τους και αναζητούν την ελπίδα στον Θεό: «Στο δρόμο μας απαντήσαμε ένα ξωκλήσι. Μπήκαμε να γονατίσουμε και να παρακαλέσουμε, ίσως μας φανεί κανένας άγιος, να του πούμε τον πόνο μας. Δεν είδαμε τίποτα. Μονάχα τοίχους γυμνούς και σανίδια».¹⁰⁷

¹⁰² Βλ. Στρατής Δούκας, *Η ιστορία ενός αιχμαλώτου*, τρίτη έκδοση, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1958, σ 21.

¹⁰³ Βλ. Στρατής Δούκας, *ό.π.*, σ.22.

¹⁰⁴ Βλ. Στρατής Δούκας, *ό.π.*, σ.24

¹⁰⁵ Βλ. Στρατής Δούκας, *ό.π.*, σ.28.

¹⁰⁶ Βλ. Στρατής Δούκας, *ό.π.*, σ.29.

¹⁰⁷ Βλ. Στρατής Δούκας, *ό.π.*, σ.31.

Η ταλαιπωρία και ο φόβος είναι διάχυτα μέσα στο έργο, ο πρωταγωνιστής αφηγείται τον τρόπο που θυμάται τον εαυτό του να θέλει να κλέψει τον μύλο για να ζήσει και από την άλλη μεριά το θεωρεί αμαρτία: «Φοβόμουνα. Έτρεμα. Μα πιο δυνατή ήταν η πείνα». Καταφύγιο έβρισκαν σε σπηλιές και ένιωθαν ασφαλείς: «Το φως έμπαινε ως βαθιά μέσα στη σπηλιά κι έκανε τις αράχνες να κουνηθούν μες στο πλεχτό τους υφάδι. Χαρήκαμε τη συντροφιά τους».¹⁰⁸

Οι μέρες μπορεί να περνούν αλλά τα πράγματα ολοένα και δυσκολεύουν: «Οι τροφές άρχισαν να σώνονται μέρα με τη μέρα. Στο τέλος μείναμε νηστικοί. Το μάτι μας είχε θολώσει απ' την πείνα. Σύντροφε, του λέγω, δε βαστώ πια. Να σκοτώσουμε το μυλωνά; —Πάψε, μου λέγει, μη θέλεις να χάσεις την ψυχή σου»¹⁰⁹. Για να καταφέρουν, λοιπόν, να σωθούν και να επιβιώσουν στην άγρια αυτή κατάσταση, βρίσκουν ως λύση να χωριστούν και να μεταμφιεστούν σε Τούρκους. Μόνο έτσι δεν θα αποκαλυφθούν και θα μπορέσουν ίσως να επιστρέψουν πίσω στην πατρίδα. Την στιγμή του αποχαιρετισμού προσδίδονται όλα τα συναισθήματα, ορίζουν χρόνο συνάντησης δύο μήνες μετά για να δουν την εξέλιξη των πραγμάτων και πώς θα συνεχίσουν: «Πιάσαμε τα χέρια και δεν τ' αφήναμε. Είπαμε πως δε θα ξανανταμόναμε. Κλάψαμε και συχωρεθήκαμε. Κι ο καθένας μας πήρε το δρόμο της μοίρας του. Κι όπως πηγαίναμε, κοιταζόμαστε, ώσπου τον έχασα απ' τα μάτια μου. —Ανόητε, είπα τότε στον εαυτό μου, κι έκανα να τρέξω πίσω του. Μα η καρδιά μου είπε όχι. Πάντα άκουα την καρδιά μου, το συνήθιζα».¹¹⁰ Ένα ίχνος άγριας χαράς αναδύεται: «Και βάδισα ελεύθερα, άφησα το φόβο».¹¹¹ Μα είναι εφήμερο συναίσθημα η χαρά: «Από καμιά ώρα, μ' έπιασε η βροχή. Μούσκεψα σα σφουγγάρι. Έτρεμα. Νύχτα μοναχός μου μες στο δρόμο γύριζα. Απελπίστηκα. Μου ερχόταν να πάρω πέτρα να χτυπώ το κεφάλι μου. Χτυπήθηκα κι έκλαψα».¹¹²

Τα πράγματα έχουν μια καλή σχετικά τροπή για τον πρωταγωνιστή μας, βρίσκει δουλειά ως βοσκός σε έναν εύπορο Τούρκο, συνηθίζει στην καθημερινότητα και στην νέα προσωρινή ζωή του, όμως διακρίνεται μια αναστάτωση στη γιορτή των χριστιανών, τη Σαρακοστή. «Εγώ

¹⁰⁸ Βλ. Στρατής Δούκας, *Η ιστορία ενός αιχμαλώτου*, τρίτη έκδοση, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1958, σ.33.

¹⁰⁹ Βλ. Στρατής Δούκας, *ό.π.*, σ.35.

¹¹⁰ Βλ. Στρατής Δούκας, *ό.π.*, σ.36.

¹¹¹ Βλ. Στρατής Δούκας, *ό.π.*, σ.37.

¹¹² Βλ. Στρατής Δούκας, *ό.π.*, σ.41.

νηστεύω. Το είχα τάξιμο, να φύγουν οι γκιαούρηδες και τρία χρόνια να νηστεύσω. Κι ο μεγαλοδύναμος μ' άκουσε»,¹¹³ του λέει το αφεντικό του.

Η στιγμή της ανακοίνωσης του θανάτου του συντρόφου του έχει φτάσει: «—Έλα να σου πω ένα καλό μαντάτο. —Ας είναι χαϊρλίδικο, του λέω. —Στο Αϊντίν έπιασαν έναν γκιαούρη, που ήταν παραγιός σε Τούρκο κι έκανε το μουσουλμάνο. —Μίλα καλά, του λέω, πώς πιάστηκε το σκυλί; κι η γλώσσα μου τραβήχτηκε κάτω. και δεν ήξερε να πλυθεί. Απ' αυτό κι απ' άλλα τον κατάλαβε ο χότζας, και στη στιγμή τον πήραν και τον κρέμασαν στην αγορά, στο μεγάλο πλάτανο. Απ' τα σουσούμια που μου 'δωσε κατάλαβα πως ήταν ο σύντροφός μου». ¹¹⁴

Από φόβο μην τον ανακαλύψουν αρχίζει να παρατηρεί με κάθε λεπτομέρεια τους Τούρκους από την επόμενη κιόλας μέρα: «Οι μέρες περνούσαν γρήγορα, η μια πίσ' απ' την άλλη, και γέμιζα φόβο που έφτανε η σαρακοστή. Την πρώτη μέρα πρόσεξα πως ξύριζαν τις τρίχες τους. Έκανα κι εγώ το ίδιο· ξύριζα το στήθος μου. —Θεέ μου, συχώρεσέ με, είπα και δάκρυσα». ¹¹⁵ Φτάνει και η θρησκευτική γιορτή τον Τούρκων το «Μπαϊράμι» : «Παντού ήταν όμορφα στολισμένα. Στο φρουραρχείο μπροστά ο αγέρας κυμάτιζε τις σημαίες. Στα καφενεία αράδα τα νταούλια κι οι ζουρνάδες. Το βουητό τους μ' ανατρίχιαζε· αναθυμώμουν τις δικές μας μεγαλοσκόλες και τα μάτια μου βούρκωσαν. Η χαρά τους με τη λύπη μου ανακατώθηκε μέσα μου. Έχασα το κουράγιο μου». ¹¹⁶

Φτάνει, λοιπόν, η στιγμή που ο πρωταγωνιστή μας, έχοντας αποταμιεύσει κάποια χρήματα, βρίσκει την πρόφαση και ανακοινώνει στο αφεντικό ότι θέλει να πάει στο χωριό του να δει τι απέγινε η αδερφή του. Φτάνει μέχρι τη Σμύρνη με τη βοήθεια του Τούρκου αφεντικού του, εν αγνοία του βέβαια, αφού του έχει εξασφαλίσει όλα τα απαραίτητα έγγραφα και εκεί μπαίνει στο καράβι για την Πόλη. «Στο βάθος, μακριά, φαίνονταν σαν καντηλάκια τα φώτα της Μυτιλήνης, κι οι Τούρκοι, άντρες, γυναίκες και παιδιά, έλεγαν με κακία: —Θα δούμε πάλι την Εσέκ Μυντιλή. Και παρακαλούσαν να μην πιάσει το βαπόρι και ξαναδούν τους Γκιαούρηδες». ¹¹⁷ Με την βοήθεια τώρα των Ελλήνων που συναντάει εκεί αποβιβάζεται σε ένα ελληνικό νησί.

¹¹³ Βλ. Στρατής Δούκας, *Η ιστορία ενός αιχμαλώτου*, τρίτη έκδοση, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1958, σ.47.

¹¹⁴Βλ. Στρατής Δούκας, *ό.π.*, σ.50.

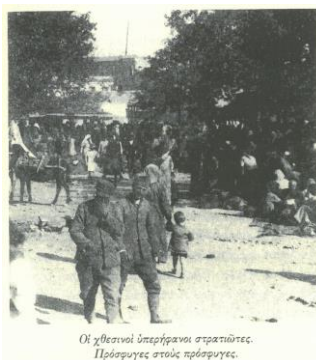
¹¹⁵ Βλ. Στρατής Δούκας, *ό.π.*, σ.50.

¹¹⁶ Βλ. Στρατής Δούκας, *ό.π.*, σ.53.

¹¹⁷ Βλ. Στρατής Δούκας, *ό.π.*, σ.66.

Φυσικά από το έργο δεν λείπουν στοιχεία λαϊκότροπου προφορικού λόγου, όπως επίσης και εθιμοτυπικά, που παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν, τις ακολουθούν ακόμη. «Ως τα μεσάνυχτα λέγαμε τα βάσανά μας. Το πρωί ξύπνησα ησυχασμένος. Ντύθηκα και πήγα στην εκκλησιά. Άναψα ένα κερί, γονάτισα και προσευχήθηκα».¹¹⁸ Αναφέρεται από τον Beaton (1996) ότι ο δημιουργός χρησιμοποιώντας έναν σημαντικό και επιτυχημένο τρόπο κατάφερε να εξαφανίσει το πρόσωπο του ήρωα¹¹⁹ και παρά τη μεταμφίεσή του σε Τούρκο για να επιβιώσει, ήρθε αντιμέτωπος με ένα διαφορετικό σύστημα αξιών, αρχών και ιδανικών που δεν διέβρωσαν σε καμία περίπτωση τον χαρακτήρα του. Παρά το γεγονός ότι μεταξύ των δύο πολιτισμών υπάρχουν διαφορές, όσον αφορά τα πολιτιστικά στοιχεία παρουσιάζουν κάποια ομοιότητα.

Γίνεται μία σύντομη αναφορά από τον Δούκα, στα σκληρότερα γεγονότα που αντιμετώπισαν όσοι δεν πρόλαβαν να διαφύγουν έγκαιρα. Το μεγαλύτερο μέρος της αφήγησης αφιερώνεται αποκλειστικά στην ιστορία του ήρωα κ. Καζάκογλου και στον αγώνα που έκανε για να μπορέσει να επιβιώσει από αυτήν τη δεινή θέση στην οποία βρισκόταν. Στην ουσία, ο συγγραφέας καταγράφει μόνο όσα ακούει και γνωρίζει ό,τι και οι ήρωες, (εσωτερική εστίαση) χωρίς βέβαια να γίνονται ιδιαίτερες αναφορές στα ιστορικά γεγονότα που λάμβαναν χώρα τριγύρω. Ο λόγος είναι άμεσος και λιτός. Ο αναγνώστης καθηλώνεται από τον παραστατικό τρόπο αφήγησης και παράλληλα επιτυγχάνεται η κάθαρση. Η αφήγηση είναι ομοδιηγητική, αφού ο αφηγητής συμμετέχει στις εξελίξεις του έργου. Πρόκειται για μία ιστορία μεταμορφώσεων, η οποία έχει αποσπάσει σπουδαίες κριτικές. Η πρώτη και η δεύτερη έκδοση αφιερώνεται στα μαρτύρια του ελληνικού και τουρκικού λαού ενώ διευρύνεται στην τρίτη και ορίζεται ως τα κοινά μαρτύρια των λαών.

Οι χιθσινάι υπερήφανοι στρατιώτες.
Πρόσφυγες στους πρόσφυγες.

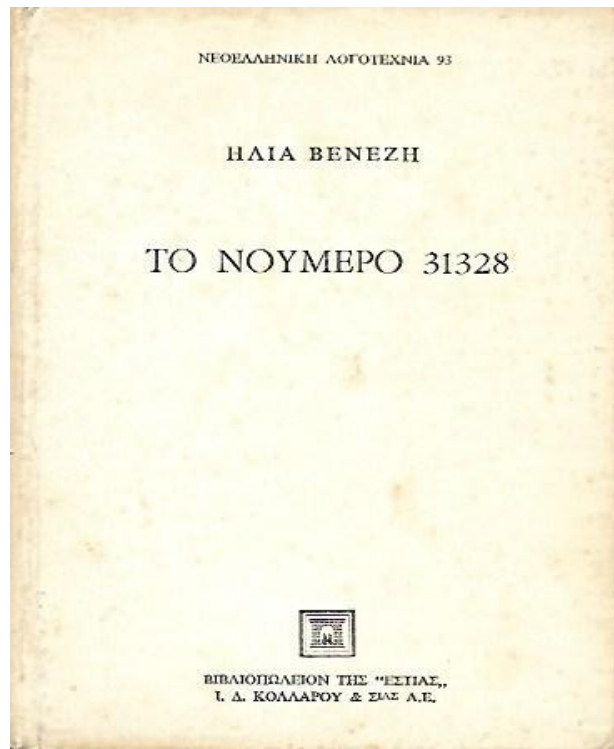
120

¹¹⁸ Βλ. Στρατής Δούκας, *Η ιστορία ενός αιχμαλώτου*, τρίτη έκδοση, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1958, σ.71.

¹¹⁹ Βλ. Roderick Beaton, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία*, (μτφ. Ζουργού Ευαγγελία), εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1996, σ.220.

¹²⁰ Βλ. Χρήστος Κονταξής, *Κάποτε στη Σμύρνη*, 3^η έκδοση, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2008, σ.97.

2.2 Το νούμερο 31328 (1924) του Ηλία Βενέζη

Το όνομα του συγγραφέα είναι ψευδώνυμο του Ηλία Μέλλου, γεννημένος στο Αϊβαλί το 1904, μυθιστοριογράφος και διηγηματογράφος, από τους πιο σημαντικούς της Γενιάς του 1930. Αν και το έργο «Το νούμερο 31328» χαρακτηρίζεται μυθιστόρημα, στην ουσία πρόκειται για ένα πραγματικό έργο, στο οποίο ο συγγραφέας εξιστορεί τις προσωπικές του εμπειρίες, όταν βρέθηκε αιχμάλωτος στα στρατόπεδα συγκέντρωσης που είχαν δημιουργήσει οι Τούρκοι για τους Έλληνες. Ο υπότιτλος «Το βιβλίο της σκλαβιάς» είναι αποστομωτικός και μάς δίνει μια πρώτη εικόνα για το τι θα ακολουθήσει. Με περιγραφικό λόγο, ο συγγραφέας παρουσιάζει τη γυμνή αλήθεια της εποχής. Το θέμα του πραγματεύεται το έργο είναι οι φοβερές καταστάσεις που υπέστησαν οι αιχμάλωτοι στα γνωστά σε όλους τάγματα εργασίας, καθώς και τη σχέση που δημιουργήθηκε μεταξύ των φυλακισμένων, αλλά και των φρουρών. Παρουσιάζονται με ακρίβεια οι απάνθρωποι και βασανιστικοί τρόποι που τους συμπεριφέρονται.

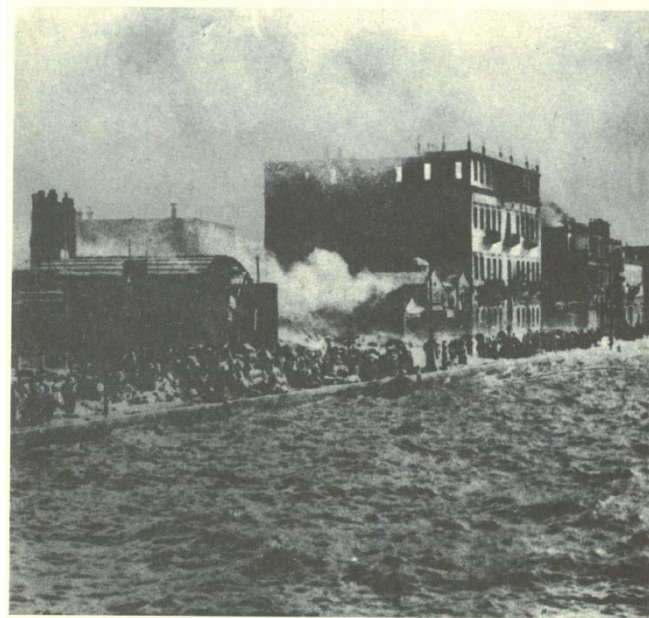
Περίληπτική απόδοση του περιεχομένου

Το έργο αναφέρεται στους Έλληνες της Μικράς Ασίας, οι οποίοι μεταφέρθηκαν ως αιχμάλωτοι στα τάγματα εργασίας μετά τη μικρασιατική καταστροφή. Παρουσιάζεται ένα κοινό μεταξύ των αιχμαλώτων και των φρουρών, οι οποίοι είναι άνθρωποι μεγαλύτερης ηλικίας και θέλουν να γυρίσουν πίσω στην πατρίδα τους. Γενικότερα, έχουν και αυτοί το αίσθημα της αιχμαλωσίας διάχυτο μέσα τους, περιμένουν να επιστρέψουν, όμως οι τρεις μήνες που ήταν να υπηρετήσουν έγιναν οχτώ. Πλησιάζουν τους Έλληνες, εκείνοι όμως τους αποφεύγουν, γιατί είναι εχθροί τους, αν και κάποιες φορές ξεχνούν την αντιπαλότητά τους. Μια μέρα έμαθαν ότι οι στρατιώτες της ηλικίας τους απολύθηκαν και έπεσαν σε απόγνωση. Ένας Έλληνας τότε τους συμβούλεψε να παρουσιαστούν στον διοικητή και να διεκδικήσουν την απόλυσή τους. Στην αρχή αντέδρασαν με επιφυλακτικότητα, όμως τελικά συγκρότησαν μια επιτροπή από έξι άτομα και παρουσίασαν το αίτημά τους. Ο διοικητής έμεινε εμβρόντητος με το θράσος τους και τους έκλεισε οργισμένος σε ένα κελί, έχοντας σκοπό να τους τιμωρήσει την επόμενη μέρα. Έτσι και έγινε: μπροστά σε όλους τους αιχμαλώτους και σε όλο το λόχο των μαφαζάδων, οι έξι της επιτροπής, καθώς και τρεις σκλάβοι (αυτοί για άλλο παράπτωμα), μαστιγώθηκαν τόσο σκληρά, που οι αιχμάλωτοι ένιωσαν οίκτο γι' αυτούς και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι χριστιανοί αιχμάλωτοι και Τούρκοι φύλακες ζουν κάτω από τις ίδιες συνθήκες βίας και κακομεταχείρισης. Αυτή η αίσθηση ότι η μοίρα τους είναι κοινή, ώθησε το ίδιο βράδυ τους σκλάβους να σώσουν από βαριά ποινή, ίσως και από την εκτέλεση, έναν Τούρκο φρουρό, που ο επιλοχίας στην έφοδό του τον έπιασε να κοιμάται. Ύστερα και από αυτό το γεγονός, φύλακες και αιχμάλωτοι αρχίζουν να κάνουν παρέα και να τους δένει συντροφικότητα. Οι φρουροί αισθάνονται πως έχουν κοινά με τους αιχμαλώτους και βιώνουν μαζί τους την αθλιότητα της κατάστασης.

Οι μαφαζάδες και ο σκληρός τοίχος

Ο συγγραφέας-αφηγητής και πολλοί άλλοι Έλληνες βρίσκονται αιχμάλωτοι στην ενδοχώρα της Τουρκίας εκτελώντας διάφορες γεωργικές και άλλες εργασίες για τους κατοίκους της υπαίθρου και διαμένοντας σε ειδικό στρατόπεδο κάτω από τη διοίκηση αξιωματικών και υπαξιωματικών του τουρκικού στρατού. Στο στρατόπεδο υπάρχει ειδική ομάδα Τούρκων

στρατιωτών, που έχουν την ευθύνη της φρούρησης των Ελλήνων αιχμαλώτων (οι αιχμάλωτοι, που είναι αλυσοδεμένοι, στο κείμενο ονομάζονται σκλάβοι).

*Μόνη διέξοδος από τις φλόγες η θάλασσα.
Χιλιάδες απεγνωσμένοι άνθρωποι αναζητούσαν τη σωτηρία.*

121

Στην αρχή ο συγγραφέας δίνει στοιχεία για την προέλευση αυτών των στρατιωτών, για το είδος της θητείας τους, για τη συναισθηματική τους κατάσταση και για τη γενική στάση τους απέναντι στους αιχμαλώτους. Αυτά τα στοιχεία θα είναι χρήσιμα για την ερμηνεία της εξέλιξης της πλοκής και των σχέσεών τους με τους αιχμαλώτους. Μας πληροφορεί, λοιπόν, ο αφηγητής ότι οι στρατιώτες αυτοί:

- είναι μεγάλης ηλικίας: πρόκειται βέβαια για τις στρατεύσιμες ηλικίες, για κλάσεις (ένας άντρας 30-40 ετών είναι μεγάλης στρατεύσιμης ηλικίας).
- κατάγονται από τα βάθη της Ανατολής και είναι πρώην φυγόστρατοι.
- υπηρετούν όχι ως πολεμιστές, έχοντας κανονική στρατιωτική εκπαίδευση, αλλά ως βοηθητικοί.
- ενώ έχουν στρατευτεί για λίγους μήνες, η θητεία τους παρατείνεται για άγνωστο χρόνο

¹²¹ Βλ. Γιώργος Δεληγιάννης, *Η αιχμαλωσία, έξοδος από τη Σμύρνη*, δεύτερη έκδοση, εκδ. Ίδμων, Αθήνα 2001, σ.44.

- νοσταλγούν την πατρίδα τους.
- έχουν τάση προσέγγισης των αιχμαλώτων.

Κοντά σ' αυτά ο αφηγητής δίνει και την αρχική στάση των αιχμαλώτων απέναντι στους μαφαζάδες, τους οποίους μισούν - πρέπει να τους μισούν, γιατί αυτοί είναι οι φρουροί της αιχμαλωσίας τους και ανήκουν στην αντίπαλη παράταξη, στο εχθρικό στρατόπεδο των Τούρκων. Βέβαια έρχονται στο νου των αιχμαλώτων τα πρόσφατα δεινά που οι Τούρκοι έχουν προξενήσει στους Έλληνες: οι αρπαγές και οι εμπρησμοί, οι σφαγές και οι διωγμοί – η αιχμαλωσία, στην οποία κρατάνε και τους ίδιους. Αυτός λοιπόν είναι ο σκληρός τοίχος που χωρίζει τους αιχμαλώτους από τους φρουρούς τους.

Η επιτροπή και το μαστίγωμα

Ο συγγραφέας αφηγείται ένα επεισόδιο, στο οποίο εξισώνονται οι φρουροί με τους αιχμαλώτους, μπροστά στη σκληρή εξουσία των αξιωματικών, ενώ στην πορεία της πλοκής δείχνει την εξέλιξη της σχέσης των δύο ομάδων:

- Οι φρουροί έχουν την πληροφορία ότι έπρεπε να είχαν απολυθεί από τον στρατό και βρίσκονται σε απελπισία, γιατί δεν ξέρουν πώς να αντιμετωπίσουν αυτό το πρόβλημα, γι' αυτό συμβουλευόνται τους αιχμαλώτους. Ένας από τους Έλληνες τούς υποδεικνύει να ακολουθήσουν την απλή και νόμιμη διαδικασία, την οποία εκείνοι αγνοούσαν. Όταν, όμως, υπέβαλαν το αίτημά τους στο διοικητή με μια εξαμελή επιτροπή, αυτός τιμώρησε σκληρά με μαστίγωση τα μέλη της. Μαζί με τους Τούρκους φρουρούς μαστιγώθηκαν και τρεις Έλληνες αιχμάλωτοι για άλλο λόγο. Στην αρχή μαστίγωνε τους άντρες ο διοικητής και όταν κουράστηκε, διέταξε να συνεχίσει ένας από τους άλλους φρουρούς, σύντροφος των «ενόχων».

Όσον αφορά το παραπάνω επεισόδιο, οι Τούρκοι μαφαζάδες παρουσιάζονται ως αμαθείς και απολίτιστοι, αφού δεν ξέρουν με ποιο τρόπο να ενεργήσουν, για να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους («μα έχουν την άδεια, λοιπόν, να κάμουν κάτι τέτοιο;») ¹²² και αναγκάζονται να προσφύγουν στους αιχμαλώτους, για να ζητήσουν τη συμβουλή τους.

¹²² Βλ. Ηλίας Βενέζης, *Το νούμερο 31328*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», δέκατη έβδομη έκδοση, 1982, σ.209.

Οι Έλληνες παρουσιάζονται προηγμένοι πολιτισμικά, ίσως πιο έξυπνοι και πιο έμπειροι. Την υπεροχή τους αυτή την αναγνωρίζουν και οι μαφαζάδες με τις φράσεις «αυτοί ξέρουν»¹²³ και «γιατί να μας ανοίξετε τα μάτια;»¹²⁴

Οι μαφαζάδες της επιτροπής είναι δειλοί και αγνώμονες, αφού ομολογούν στον έξαλλο διοικητή ότι οι αιχμάλωτοι είναι εκείνοι που τους συμβούλεψαν να ενεργήσουν όπως έχουν ενεργήσει (αυτή η ομολογία θα μπορούσε να έχει πολύ οδυνηρές συνέπειες για τους αιχμαλώτους). Γενικότερα, δίνεται μια εικόνα από την κατάσταση του τουρκικού στρατού και από τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί.

Στην αφήγηση της σκηνής του μαστιγώματος είναι έκδηλη η δραματική ένταση, που εκφράζεται:

- με το δραματικό ενεστώτα εφτά ρημάτων: «ξεγυμνώνουν, δένουν, πιάνουν, προχωρεί, κοιτάζει, γυρίζει, ξαναπερνά.»¹²⁵
- είναι γεμάτο το έργο με πολλά ασύνδετα σχήματα: «χτυπούσε στο κεφάλι, στα μάτια, στα γυμνά κορμιά.»¹²⁶
- με μεταφορές: «ξέσπασε η θύελλα, χτυπούσε λυσσασμένα... τυφλά, ένα απροσδιόριστο κύμα μεγάλωνε, φούσκωνε.»¹²⁷
- με παρομοιώσεις: «έπαιρνε δύναμη... σα να τη ζητούσε - σα να κατάπινε τον αγέρα - πηδούσε σαν κατσίκι.»¹²⁸
- με επαναλήψεις: «Παλιόσκυλα! Παλιόσκυλα! Παλιόσκυλα! - Χτύπα! Χτύπα!»¹²⁹
- με ειρωνεία στα δύο σημεία όπου αναφέρεται το θέμα σχετικά με τον αράπη: «το αίμα δε φαινόταν, επειδή ήταν μαύρος - πηδούσε, επειδή θα 'θελε φαίνεται να ζεσταθεί.»¹³⁰

¹²³ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *Το νούμερο 31328*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», δέκατη έβδομη έκδοση, 1982, σ.209.

¹²⁴ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *ό.π.*, σ.211.

¹²⁵ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *ό.π.*, σ.210.

¹²⁶ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *ό.π.*, σ.210.

¹²⁷ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *ό.π.*, σ.210-211.

¹²⁸ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *ό.π.*, σ.210.

¹²⁹ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *ό.π.*, σ.210.

¹³⁰ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *ό.π.*, σ.210-211.

- Ο λόγος είναι κοφτός και με ασύνδετες περιόδους: «Τους κοιτάζει...Τσιμουδιά....»¹³¹ και υπάρχει ρεαλισμός στην περιγραφή: «χτυπούσε με το καμτσίκι από στριμμένο τέλι στο κεφάλι, στα μάτια, στα γυμνά κορμιά - στα δασιά στήθια των δεμένων έτρεχε το αίμα...»¹³²
- με «διάλογο» και προσφώνηση: «Παλιόσκυλα! Παλιόσκυλα! Παλιόσκυλα! - Χτύπα! Χτύπα!»¹³³

Η αλληλεγγύη των αιχμαλώτων στον φρουρό τους

Σε ένα δεύτερο επεισόδιο, η πλοκή προχωράει πιο πέρα, δείχνοντας τους Έλληνες αιχμαλώτους να ανεβαίνουν ηθικά ακόμα πιο ψηλά από τους μαφαζάδες, με μια ομαδική πράξη συμπόνιας, αλληλεγγύης, εξαιρετικής ανθρωπιάς και μεγάλης τόλμης (η τόλμη των αιχμαλώτων έρχεται σε αντίθεση με τη δειλία που έδειξαν σε βάρος τους οι μαφαζάδες).

- Ο Τούρκος που είχε μαστιγώσει τους άλλους το πρωί, είχε τοποθετηθεί φρουρός έξω από τον κοιτώνα των αιχμαλώτων και αποκοιμήθηκε. Ένας νεαρός σκληρός λοχίας τον αντιλαμβάνεται, του παίρνει το όπλο και, πριν φύγει, το δίνει κρυφά στον υπηρέτη ενός άλλου βαθμοφόρου, που βρισκόταν έξω από τον κοιτώνα του αφέντη του. Με αυτή την ενέργεια ο λοχίας ενοχοποίησε ακόμα πιο πολύ το φρουρό: ο ύπνος την ώρα της σκοπιάς είναι βαρύ στρατιωτικό παράπτωμα, όμως ακόμα πιο βαρύ είναι η απώλεια του όπλου του. Οι Έλληνες αιχμάλωτοι αντιλήφθηκαν τη σκηνή και με ταχύτατες, εύστοχες και συντονισμένες ομαδικές ενέργειες, πήραν με απειλές από τον υπηρέτη το όπλο, το έδωσαν στο φρουρό, που τον ξύπνησαν στο μεταξύ, και έτσι τον έσωσαν από ισόβια φυλάκιση, ίσως και από την κρεμάλα.

¹³¹ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *Το νούμερο 31328*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», δέκατη έβδομη έκδοση, 1982, σ.210.

¹³² Βλ. Ηλίας Βενέζης, *ό.π.*, σ.210.

¹³³ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *ό.π.*, σ.210.

- Αυτή η εξαιρετική πράξη αλληλεγγύης των αιχμαλώτων έκανε τους μαφαζάδες να τους εκτιμήσουν και να τους πλησιάσουν ακόμα πιο πολύ.
- Στην αφήγηση και αυτού του επεισοδίου είναι αξιοπρόσεχτη η δραματική ένταση για την έκφραση της οποίας βοηθάει ο διάλογος και κυρίως η πληθωρική χρήση του δραματικού ενεστώτα, που δίνει ζωηρότητα στην αφήγηση.

Η κοινή μοίρα αιχμαλώτων και μαφαζάδων

Οι αιχμάλωτοι, ενώ κανονικά πρέπει να μισούν τους μαφαζάδες, αφού οι ίδιοι είναι αλυσοδεμένοι σκλάβοι και εκείνοι τους φρουρούν, ωστόσο τους βοηθούν (τους συμβουλεύουν πώς να παρουσιαστούν στο διοικητή και να ζητήσουν τα απολυτήριά τους και σώζουν το φρουρό που αποκοιμήθηκε). Αλλά και οι μαφαζάδες προσεγγίζουν φιλικά τους αιχμαλώτους και αργότερα κάνουν παρέα μαζί τους και χαλαρώνουν πολύ την επιτήρησή τους. Η κατάσταση αυτή που επικρατεί και η σχέση που υποβόσκει μεταξύ των δύο ομάδων που διαθέτουν ένα κοινό, την τραγική τους μοίρα, γίνεται αντιληπτή γρήγορα και άμεσα μέσα από τις αναφορές του δημιουργού. Αυτή η κοινή μοίρα φαίνεται από τα ακόλουθα:

- Τιμωρούνται με μαστίγωση και οι μεν και οι δε, χωρίς διάκριση, με την ίδια σκληρότητα, με την ίδια διαδικασία και μπροστά σε όλο το στρατόπεδο («σε τι λοιπόν ξεχωρίζανε αν ήταν Χριστιανοί για Τούρκοι; - το αίμα αυλάκωσε και τα εννιά κορμιά - τι διαφορά είχε;»)¹³⁴
- Ένα είδος ποινής για τους μαφαζάδες είναι να δουλεύουν μαζί με τους αιχμαλώτους, κάτι που τους εξισώνει με εκείνους («θα δουλέψουν δέκα μέρες με σκλάβους!»)¹³⁵
- Έχουν και οι δύο ομάδες βάσανα και ζουν κάτω από τις ίδιες συνθήκες («λέμε μαζί τα βάσανά μας - ξαπλώνουμε μαζί κάτω απ' τον αψύ ήλιο και τρώμε το ψωμί μας»)¹³⁶
- Νιώθουν ότι τους δένει κοινή δυστυχία, για την οποία επικαλούνται την ευσπλαχνία του Θεού («ο Θεός να μας λυπηθεί, κι εσάς κι εμάς»)¹³⁷

¹³⁴ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *Το νούμερο 31328*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», δέκατη έβδομη έκδοση, 1982, σ.211.

¹³⁵ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *ό.π.*, σ.211.

¹³⁶ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *ό.π.*, σ.213.

- Ζουν όλοι κάτω από τον ίδιο τρόπο των Τούρκων αξιωματικών και των Ελλήνων. τσαουσάδων, τους οποίους μισούν και οι μεν και οι δε («τρέμουν τους αξιωματικούς τους και τους τσαουσάδες τους δικούς μας - αυτούς τους ίδιους μισούμε κι εμείς.»)¹³⁸
- Νιώθουν έντονα και οι δύο ομάδες τη στέρηση της πατρίδας και τη νοσταλγία: και οι αιχμάλωτοι θέλουν να ελευθερωθούν και οι φύλακες να απολυθούν («ικετεύουν για το 'μεμλεκέτ', ένα καλύβι κάπου - κι εμείς»)¹³⁹.
- Τέλος, υποφέρουν από τις ίδιες στερήσεις: («όλοι τους είναι φουκαράδες, δεν τους δίνουν τίποτα για χαρτζιλίκι, καπνίζουν και οι μεν και οι δε αποτσιγάρα ή από τα ίδια τσιγάρα που τους κερνάνε»)¹⁴⁰.

Η σταδιακή προσέγγιση των δύο ομάδων

Η πλοκή της ιστορίας του αποσπάσματος εξελίσσεται όχι μόνο σε επίπεδο γεγονότων αλλά σε επίπεδο ανθρώπινων σχέσεων και στάσης ανάμεσα σε δύο ομάδες ανθρώπων: στους αλυσοδεμένους Έλληνες αιχμαλώτους και στους Τούρκους μαφαζάδες, που φρουρούν τους αιχμαλώτους. Αξίζει να παρακολουθήσουμε αυτή την πορεία:

- Είναι λογικό και αναμενόμενο οι αιχμάλωτοι να νιώθουν αντιπάθεια, ακόμα και μίσος απέναντι στους ανθρώπους που τους επιτηρούν, τους δίνουν εντολές και τους φρουρούν (ωστόσο, οι μαφαζάδες, αμαθείς και άξεστοι, νιώθουν την ανάγκη να πλησιάζουν τους πολιτισμένους αιχμαλώτους).
- Στην επόμενη φάση οι αιχμάλωτοι λυπούνται τους μαφαζάδες και τους υποδεικνύουν πώς να βρουν το δίκιο τους.
- Όμως, τα γεγονότα δείχνουν ότι η δυστυχία τους είναι κοινή: σύντροφοι που ανήκουν και στη μια και στην άλλη ομάδα μαστιγώνονται μαζί και το αίμα ρέει από τις πληγές και των μεν

¹³⁷ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *Το νούμερο 31328*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», δέκατη έβδομη έκδοση, 1982, σ.214.

¹³⁸ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *ό.π.*, σ.214.

¹³⁹ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *ό.π.*, σ.214.

¹⁴⁰ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *ό.π.*, σ.214.

και των δε. Έτσι, οι αιχμάλωτοι παρηγορούν το μαφαζά που νιώθει τύψεις, επειδή μαστίγωσε, έστω παρά τη θέλησή του, τους αιχμαλώτους και τους συντρόφους του.

- Αλλά το αποφασιστικό βήμα για την προσέγγιση των δύο πλευρών είναι η δυναμική και παράτολμη επέμβαση των αιχμαλώτων για τη σωτηρία του ίδιου του μαφαζά, που τον βλέπουν όχι ως εχθρό παρά ως άνθρωπο του οποίου απειλείται η ζωή.
- Τώρα, ύστερα από την επίδειξη τόσης αλληλεγγύης και ανθρωπιάς από το μέρος των αιχμαλώτων προς τους φρουρούς τους, η προσέγγιση είναι πλήρης και σιγά-σιγά εξελίσσεται σε συντροφικότητα. Ιδιαίτερα οι μαφαζάδες:
- Τα βράδια κάνουν πιο ταχτικά παρέα στους αιχμαλώτους.
- Δεν αποκαλούν τους αιχμαλώτους σκλάβους αλλά συντρόφους.
- Φέρονται φιλικά στους αιχμαλώτους: («μήτε χτυπούν πια μήτε βλαστημούν»)¹⁴¹
- Όταν μπορούν, ασκούν χαλαρή επιτήρηση στην εργασία των αιχμαλώτων («μας αφήνουν να καθόμαστε»)¹⁴²
- Τις εντολές που είναι υποχρεωμένοι να τους δώσουν, τις δίνουν σε τόνο φιλικό και δεν θέλουν να τους δυσανεστήσουν.
- Στα διαλείμματα της δουλειάς τρώνε μαζί με τους αιχμαλώτους και κουβεντιάζουν μαζί τους φιλικά.

Η προσέγγιση αυτή έχει γίνει σταδιακά και ασυνείδητα («έτσι με τον καιρό, χωρίς να το καταλαβαίνουμε, τυφλά, αρχίσαμε, οι μαφαζάδες κι εμείς, να ερχόμαστε σιμά. Να πλησιάζουμε»). Ακόμα μία παρατήρηση: παρακολουθώντας την πορεία της προσέγγισης των δύο πλευρών, διαπιστώνουμε ότι στην αρχή του έργου υπάρχει μια διαχωριστική γραμμή μίσους ανάμεσα στους αιχμαλώτους και στους μαφαζάδες, δηλαδή ανάμεσα σε Τούρκους και Χριστιανούς. Όμως, στην εξέλιξη της πλοκής εκείνος ο «σκληρός τοίχος» καταρρέει και στη θέση του μπαίνει άλλος: οι άνθρωποι του στρατοπέδου χωρίζονται πλέον σε σκληρούς και απάνθρωπους βαθμοφόρους και σε δυστυχημένους και καταπιεσμένους. Τώρα οι αιχμάλωτοι και οι μαφαζάδες βρίσκονται στην ίδια πλευρά και αυτό συσφίγγει τις σχέσεις.

¹⁴¹ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *Το νούμερο 31328*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», δέκατη έβδομη έκδοση, 1982, σ.213.

¹⁴² Βλ. Ηλίας Βενέζης, ό.π., σ.214.

Η βαναυσότητα και η ανθρωπιά

Στο κείμενο παρακολουθούμε να ξετυλίγονται σκηνές βίας και βαναυσότητας, που παρουσιάζουν την εξαθλίωση και τον εξευτελισμό της ανθρώπινης ύπαρξης, αλλά και σκηνές ανθρωπιάς, αλληλεγγύης και συμπαράστασης στον πάσχοντα συνάνθρωπο, οι οποίες αίρουν τον άνθρωπο σε υψηλό επίπεδο συμπεριφοράς και τον τιμούν. Η αντιπαράθεση των δύο αυτών τρόπων συμπεριφοράς γίνεται για να αναδειχτούν οι διαχρονικές ανθρώπινες αξίες της ανθρωπιάς, της αλληλεγγύης, της συμπαράστασης, και να καταδικαστούν οι αντίστοιχες απαξίες.

Η πρώτη σκηνή απάνθρωπης συμπεριφοράς είναι εκείνη στην οποία ο διοικητής αποπήρε έξω φρενών με βρισιές τα μέλη της επιτροπής. Ωστόσο, την κορύφωση της βαρβαρότητας και της αγριότητας αλλά και της εξαθλίωσης της ανθρώπινης ύπαρξης αποτελεί η σκηνή του μαστιγώματος (που περιγράφεται λεπτομερειακά και με ρεαλισμό). Και μια τρίτη σκηνή είναι εκείνη με τον απάνθρωπο επιλοχία ο οποίος, προσπάθησε ύπουλα να επιδεινώσει τη θέση του φρουρού που κοιμόταν, για να τον στείλει στην κρεμάλα. Πέρα από τις σκηνές υπάρχουν και αναφορές για τους μαφαζάδες, που χτυπούσαν τους αιχμαλώτους και για τους βαθμοφόρους που τους έτρεμαν όλοι.

Όμως, από την άλλη είναι πολλά τα σημεία του κειμένου, τα οποία δείχνουν την ανθρωπιά και των αιχμαλώτων και των μαφαζάδων. Έτσι, οι αιχμάλωτοι παρόλο που «πρέπει» να μισούν τους μαφαζάδες, τους δίνουν τη συμβουλή για την υποβολή του αιτήματός τους στον διοικητή, ο στρατιώτης που μαστίγωσε τους άλλους νιώθει συντριβή και τύψεις για την αναγκαστική, έστω, πράξη του και οι αιχμάλωτοι τον παρηγορούν. Την αποκορύφωση της συμπαράστασης στον συνάνθρωπο αποτελεί η παράτολμη σωτηρία του φρουρού από όλους μαζί τους αιχμαλώτους, ενώ στάση ανθρωπιάς και συμπόνιας είναι η επικίνδυνα φιλική συμπεριφορά των μαφαζάδων στους αλυσοδεμένους αιχμαλώτους. Τέλος, στάση ανθρωπιάς και συμπαράστασης είναι η προσφορά τσιγάρων από τους αιχμαλώτους στους φουκαράδες φρουρούς τους.

Ο τουρκικός στρατός

Στο έργο δίνονται μερικά δείγματα από την οργάνωση και τον τρόπο λειτουργίας του τουρκικού στρατού και παρατηρούμε ότι σ' αυτόν γενικά κυριαρχεί η βία και η αυθαιρεσία. Συγκεκριμένα:

- Οι βαθμοφόροι μπορούν να ασκούν τα υπηρεσιακά τους καθήκοντα κατά την κρίση τους, αγνοώντας κάποιες εντολές (μπορούν να μην εκτελούν εντολές για απόλυση στρατιωτών).
- Οι ανώτεροι ασκούν την εξουσία τους στους κατωτέρους ανεξέλεγκτα και τους συμπεριφέρονται σαν απόλυτοι άρχοντες: βάνουσα, απάνθρωπα και με βιαιότητα.
- Οι στρατιώτες δεν έχουν στοιχειώδη δικαιώματα, ενώ είναι αδιανόητο οποιοδήποτε αίτημα προς τους ανωτέρους τους, ακόμα και το πιο απλό («...ήταν ένα πράμα ακατανόητο για τον τούρκικο στρατό»)¹⁴³.
- Επιβάλλονται στους στρατιώτες χωρίς διαδικασίες και κατά την κρίση των αξιωματικών αυστηρότατες, βάνουσες και απάνθρωπες ποινές, ακόμα και για ασήμαντα παραπτώματα. Οι ποινές είναι φριχτά βασανιστήρια και εκτελούνται μπροστά σε όλους για παραδειγματισμό.
- Οι βαθμοφόροι χρησιμοποιούν τους στρατιώτες για προσωπικές τους εξυπηρετήσεις.
- Στους στρατιώτες δίνεται κάποιο μικρό επίδομα για τις καθημερινές μικροανάγκες τους, όμως πολλές φορές οι αξιωματικοί το κλέβουν και δεν τους το δίνουν.

Συναισθήματα

Με την ανάγνωση του κειμένου δημιουργούνται στην ψυχή του αναγνώστη δύο κυρίως ομάδες συναισθημάτων: από τη μία η συμπόνια και ο οίκτος προς τους αιχμαλώτους και προς τους μαφαζάδες για τα δεινά τους και από την άλλη η αγανάκτηση, η αποστροφή και η απέχθεια, η οργή και το μίσος προς τους Τούρκους βαθμοφόρους (αλλά και προς τους Έλληνες τσαουσάδες) για την απάνθρωπη συμπεριφορά τους. Θα μπορούσε να προστεθεί και ο θαυμασμός προς τους αιχμαλώτους για την αλληλεγγύη που έδειξαν στον Τούρκο φρουρό.

¹⁴³ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *Το νούμερο 31328*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», δέκατη έβδομη έκδοση, 1982, σ.209.

Ως προς τη συναισθηματική διάθεση των προσώπων είναι πλήθος τα συναισθήματα που δοκιμάζουν οι πάντες και αυτά είτε δηλώνονται ρητά στο κείμενο είτε τα αντιλαμβάνεται ο αναγνώστης. Τα συναισθήματα λοιπόν των προσώπων είναι:

- η νοσταλγία των μαφαζάδων για την πατρίδα τους.
- το αρχικό μίσος των αιχμαλώτων για τους μαφαζάδες.
- η απελπισία των μαφαζάδων, που μαθαίνουν ότι έπρεπε να είχαν απολυθεί.
- η έξαλλη οργή του διοικητή για την «αυθάδεια» που είχαν οι μαφαζάδες, ώστε να προβάλουν αίτημα.
- ο φόβος της επιτροπής των μαφαζάδων μπροστά στον διοικητή.
- η αγωνία των άλλων μαφαζάδων για την έκβαση της ενέργειας της επιτροπής - η πίκρα των μαφαζάδων και η λύπη των αιχμαλώτων για την αποτυχία της.
- ο οίκτος και η αγωνία όλων για εκείνους που μαστιγώνονταν («παρακολουθούσαμε τη σκηνή με σφιγμένα δόντια»)¹⁴⁴
- η ψυχική συντριβή και οι τύψεις του μαφαζά που τον υποχρέωσαν να μαστιγώσει τους συντρόφους του.
- η αγωνία που ένιωθαν οι αιχμάλωτοι, όταν παρακολουθούσαν τη σκηνή με τον επιλοχία και τον κοιμισμένο φρουρό.
- η απορία και ο θυμός του αξιωματικού, που δεν βρήκε την κατάσταση όπως του την είχε αναφέρει ο επιλοχίας (ο φρουρός δεν κοιμόταν και δεν είχε χάσει το όπλο του)
- η προσβολή που ένιωσε ο επιλοχίας
- ο τρόμος που ενέπνεαν σε όλους γενικά οι βαθμοφόροι και το μίσος όλων γι' αυτούς
- η συμπόνια των μαφαζάδων για τους αιχμαλώτους που δούλευαν.
- ο φόβος των μαφαζάδων μήπως γίνει αντιληπτή η επιεικής και φιλική στάση τους προς τους αιχμαλώτους.

¹⁴⁴ Βλ. Ηλίας Βενέζης, *Το νούμερο 31328*, δέκατη έβδομη έκδοση, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1982, σ.210.

- η συμπόνια των αιχμαλώτων για τους δυστυχείς μαφαζάδες.

Με όλα αυτά τα συναισθήματα λοιπόν έρχεται σε επαφή η παιδική ψυχή, που ταξιδεύει μέσω του αναγνώσματος αυτού στα τάγματα εργασίας της Ανατολής.

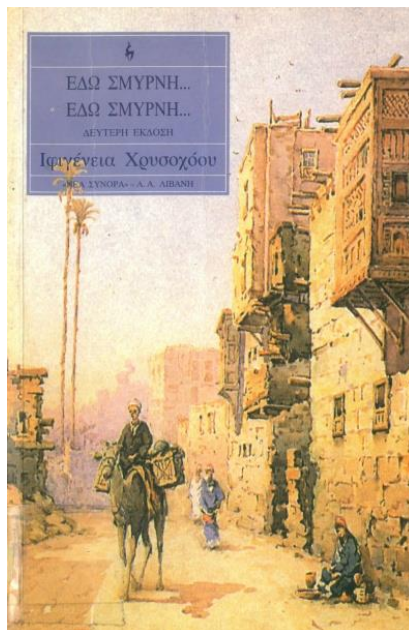
Τα πρόσωπα

Στο έργο δρουν πολλά πρόσωπα είτε ως ομάδες (οι αιχμάλωτοι και οι μαφαζάδες), είτε ως άτομα, όπως για παράδειγμα, ο διοικητής, ο επιλοχίας, ο αράπης, ο φρουρός που κοιμήθηκε, ο Μίλτος, ο μουλαζίμ-εβέλ κ.α. Επίσης, υπάρχουν πρόσωπα που ξεχωρίζουν για τη θετική ή για την αρνητική συμπεριφορά τους, ενώ υπάρχουν και άλλα που απλώς αναφέρονται, είτε ανώνυμα είτε με το όνομά τους. Η συμπεριφορά του διοικητή είναι αξιοπρόσεκτη. Ο ίδιος είναι: οξύθυμος, βίαιος και εκρηκτικός, όπως φαίνεται από τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει την επιτροπή των μαφαζάδων, απάνθρωπος, βάναντος, σκληρός και άγριος, όπως διαπιστώνεται από τον τρόπο με τον οποίο τιμωρεί τους εννέα αιχμαλώτους και μαφαζάδες με το μαστίγιο.

Κύριο νόημα – Στόχος του συγγραφέα

Ο κοινός πόνος καλλιεργεί το πνεύμα ανθρωπιάς και αλληλεγγύης, ακόμα και ανάμεσα σε ανθρώπους που ανήκουν σε διαφορετικές ή και εχθρικές ομάδες. Ο στόχος του συγγραφέα είναι οι ανάδειξη της τραγωδίας που έζησαν οι Έλληνες, όταν αιχμαλωτίστηκαν στα τάγματα εργασίας. Επίσης, παρουσιάζεται η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των δύο διαφορετικών ομάδων. Πέρα από αυτά, καταγγέλλεται η βία του πολέμου και η έλλειψη σεβασμού στην ανθρώπινη οντότητα. Ταυτόχρονα, επιδιώκει να εξάρει τις πανανθρώπινες αξίες της ανθρωπιάς και της αλληλεγγύης.

2.3 Εδώ Σμύρνη... εδώ Σμύρνη (1995) της Ιφιγένεια Χρυσοχόου

Η Ιφιγένεια Χρυσοχόου εξ αρχής δηλώνει πως είναι η πρωταγωνίστρια του βιβλίου και καταθέτει όσα στιγμάτισαν τη ζωή της εξαιτίας της μικρασιατικής καταστροφής. Στην ουσία όμως, η Σμύρνη είναι η πρωταγωνίστρια στην οποία η συγγραφέας δίνει σάρκα και οστά. Η αφήγηση είναι εξωδιηγητική – ομοδιηγητική, αφού η συγγραφέας παρουσιάζει την προσωπική της ιστορία ως αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων. Επίσης, είναι ιδιαίτερα περιγραφική και ο αναγνώστης – ανεξαρτήτως ηλικίας - καθηλώνεται. Η συγγραφέας βιώνει τη μικρασιατική καταστροφή, αφού κατάγεται από τη Σμύρνη κι έπειτα καταφεύγει στη Θεσσαλονίκη.

Βρισκόμαστε στη Σμύρνη εξήντα τρία χρόνια μετά την καταστροφή. Τόσα χρόνια μετά, η ηρωίδα (και συνάμα συγγραφέας) αποφασίζει να ξαναβρεθεί στη γενέτειρά της. Εκεί θυμάται και αναπολεί τις όμορφες στιγμές με την οικογένειά της και δηλώνει υπερήφανη για τη Σμύρνη των Ελλήνων. Το βασικό συναίσθημα που την πνίγει είναι η μοναξιά και η θλίψη. Επίσης, διακατέχεται από απελπισία για όλα όσα προέκυψαν. Θλίψη για τη χαμένη πατρίδα και μοναξιά επειδή δεν μπορεί να μοιραστεί με κανέναν τις ανησυχίες και τις αναμνήσεις της. Χρειάζεται κάποιον για να αναπολήσουν μαζί τα παλιά χρόνια. Περασμένα ναι, όχι όμως ξεχασμένα. Έτσι, προσωποποιεί τη Σμύρνη και ξεκινά μια ιδιόμορφη συζήτηση μαζί της που αφορά τα χρόνια της ακμής μέχρι την καταστροφή και τη ζωή των προσφύγων στην Ελλάδα.

Μάλιστα, σε αυτή τη συζήτηση, η συγγραφέας παρουσιάζει κάποια γεγονότα της ζωής της, από τον ξεριζωμό της από τη Σμύρνη μέχρι και το γάμο της στη Θεσσαλονίκη.

*Οι Σύμμαχοι δεν πρόσφεραν καμμία βοήθεια στους πρόσφυγες.
Αντίθετα τους εμπόδισαν να επιβιβαστούν στα πλοία.*

145

Η αφήγηση εστιάζει στα ιστορικά γεγονότα της εποχής και η συγγραφέας αποπειράται να διερευνήσει τα αίτια της μικρασιατικής καταστροφής. Ακόμη, αποδίδονται ευθύνες στις ευρωπαϊκές πολιτικές δυνάμεις. Τα ιστορικά στοιχεία εμπλέκονται και συνδέονται με την πολιτική που οδήγησε στην απομάκρυνση των Ελλήνων και στην ανάδειξη του Κεμάλ. Η συγγραφέας γράφει χαρακτηριστικά: «Μα ο Κεμάλ αποδείχτηκε χειρότερος κι από τους πιο αιμοβόρους σουλτάνους. Εχθρούς λογάριαζε όλους τους χριστιανούς. Στόχος του να εξολοθρεύσει Έλληνες και Αρμένιους. Στον Πόντο μεταχειρίστηκε τα πιο απάνθρωπα μέσα, για να εξοντώσει τον ανδρικό πληθυσμό. Δεν άφησε ρουθούνι αρσενικό. Παιδιά, νέοι, γέροι, όλοι στο θάνατο. Το μίσος του ενάντια στον κλήρο ήτανε τρομερό. Σταύρωνε, κρεμούσε, πετάλωνε».¹⁴⁶

Η συγγραφέας βέβαια, γενικεύει τη συμπεριφορά αυτή σε όλο τον τουρκικό πληθυσμό, καθώς θεωρεί ότι είναι αντιπροσωπευτική όχι μόνο για τον Κεμάλ αλλά για όλη τη φυλή. Γενικότερα, η συγγραφέας παρουσιάζει τους Τούρκους σαν ένα λαό απολίτιστο, χωρίς παιδεία και μόρφωση που κυριαρχείται από το μίσος. Ωστόσο, παραμένει μετριοπαθής

¹⁴⁵Βλ. Γιώργος Δεληγιάννης, *Η αιχμαλωσία, έξοδος από τη Σμύρνη*, δεύτερη έκδοση, εκδ. Ίδμων, Αθήνα 2001, σ. 49.

¹⁴⁶ Βλ. Ιφιγένεια Χρυσοχόου, *Εδώ Σμύρνη...Εδώ Σμύρνη*, δεύτερη έκδοση, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1995, σ.79.

απέναντι στους λόγους που ο τουρκικός λαός εξωθήθηκε σε τέτοιες βάνουσες συμπεριφορές. Μάλιστα, μοιάζει να δείχνει κατανόηση απέναντί τους, υποστηρίζοντας ότι εξαιτίας του εξαιρετικά χαμηλού μορφωτικού και πνευματικού τους επιπέδου, πέφτουν θύματα των ξένων δυνάμεων. Στο επόμενο απόσπασμα, παρατηρείται η καλή εντύπωση της Χρυσόχου για τους Τούρκους : «Πήγα στο Μπουτζά, στον Κουκλουτζά. Πολύ ευγενικοί, πολύ φιλόφρονες οι άνθρωποι. Θερμότατη η υποδοχή. Καλοσυνάτος, άκακος ο λαός».¹⁴⁷

Στα τμήματα που ακολουθούν, είναι φανερό πως η συγγραφέας έχει διαμορφώσει θετική εικόνα για τους Τούρκους και πιστεύει πως ο τουρκικός λαός δηλητηριάστηκε, από τις ξένες δυνάμεις, με μίσος και εμπάθεια. «Γιατί, γιατί, γιατί; Γιατί η καταστροφή του 1922; ...Γιατί η δικτατορία κήρυξε τον πόλεμο στους ειρηνόφιλους, τους πρωτοπόρους, τους σκαπανείς των νέων ωραίων ιδεών; Γιατί εμπνέουν στο λαό, και σ' όλους τους λαούς του κόσμου, αισθήματα αντίθετα στα συμφέροντά τους; Γιατί τους γαλουχούν με την εμπάθεια, το φανατισμό, τη μισαλλοδοξία, ώστε με την πρώτη ευκαιρία να τους ξαποστείλουνε στο μακελειό; [...] Γιατί πάντα κυβερνούσε το συμφέρον...»¹⁴⁸ Επίσης: «Οι λαοί είναι καλοί κι άκακοι. Φτάνει να μην τους αγριέψεις.»¹⁴⁹ Ακόμη, «Αιτία της καταστροφής μας ήταν οι σύμμαχοι, το παλάτι, η διχόνοια».¹⁵⁰

Η συγγραφέας κατά τη διάρκεια της αφήγησης επαινεί το ρόλο της γυναίκας, της γυναίκας της προσφυγιάς, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται. Οι γυναίκες της Σμύρνης προσπέρασαν όλα τα εμπόδια, ξέχασαν πως δεν ξέρουν καμία τέχνη και έδωσαν σκληρή μάχη για να ανταπεξέλθουν στο στίβο της ζωής στην καινούρια πατρίδα. Εγκωμιάζεται ο ρόλος της γυναίκας-μάνας στην οποία έβρισκαν παρηγοριά τα προσφυγάκια και η εσωτερική δύναμη της γυναίκας που κατέληξε μόνη της ύστερα από τον ξεριζωμό. Ξεχωρίζουν τα παρακάτω αποσπάσματα: «Μόνη παρηγοριά η μάνα. Η ζεστή αγκαλιά της, το γλυκό της χάδι, ο καλός της λόγος. «Υπομονή, παιδί μου, γρήγορα θα γυρίσουμε στην πατρίδα»¹⁵¹ Επίσης, «Αν η γυναίκα δεν έχει στο πλευρό άντρα, για δυο άντρες αξίζει».¹⁵² Οι απόψεις αυτές αντιδιαστέλλονται με τη θέση που έχει η γυναίκα στις ανδροκρατούμενες κοινωνίες, η οποία είναι υποδεέστερη της θέσης που πραγματικά της αξίζει. Η συγγραφέας αναφέρει: «Τη θεωρούνε δεύτερο πράμα, κι ας είναι η πλάστρα και η γεννήτρα της ζωής. Όλες οι θρησκείες [...] μύδρους εξαπολύσανε ενάντιά της». Επισημαίνεται η θέση της γυναίκας στο Ισλάμ, η

¹⁴⁷ Βλ. Ιφιγένεια Χρυσόχου, *Εδώ Σμύρνη...Εδώ Σμύρνη*, δεύτερη έκδοση, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1995, σ.42.

¹⁴⁸ Βλ.Ιφιγένεια Χρυσόχου, *ό.π.*, σ.73.

¹⁴⁹ Βλ. Ιφιγένεια Χρυσόχου, *ό.π.*, σ.43.

¹⁵⁰ Βλ. Ιφιγένεια Χρυσόχου, *ό.π.*, σ.86.

¹⁵¹ Βλ. Ιφιγένεια Χρυσόχου, *ό.π.*, σ.59.

¹⁵² Βλ. Ιφιγένεια Χρυσόχου, *ό.π.*, σ.59

οποία δεν υπολογίζεται σαν άνθρωπος ούτε λαμβάνεται υπόψη ο λόγος της. Μάλιστα, ούτε καν στον «Παράδεισο του Αλλάχ έχει θέση»¹⁵³, όπως αναφέρεται.

Στο σημείο όμως, που η συγγραφέας είναι κάθετη στην άποψή της είναι το ζήτημα της ελληνικότητας της Σμύρνης. Βάσει των έργων τέχνης που δημιούργησαν οι πρόγονοί μας, η Σμύρνη είναι ελληνική. Μάλιστα, η Χρυσόχοου δεν μπορεί να καταλάβει τι σχέση έχουν οι Τούρκοι με όλα αυτά τα σπουδαία έργα τέχνης. Στο παρακάτω απόσπασμα γίνεται αντιληπτό: «Ολόκληρες πολιτείες με ιστορία και μεγάλο πολιτισμό, τώρα, ερειπωμένες, έγιναν τ' αξιοθέατα και το καύχημα της Τουρκίας. Αλήθεια, Σμύρνη, τι σχέση έχουν οι Τούρκοι με τους προγονικούς μας θησαυρούς; Όλα, όλα ξεφωνίζουν για ελληνική καταγωγή και προέλευση. Όλα το μαρτυράνε. Αγάλματα, ασίδες, κίονες, κιονόκρανα, βάθρα, παραστάδες, αμέτρητα γλυπτά και ανάγλυφα, μωσαϊκά και ψηφιδωτά, Μαϊάνδροι και λογής διακοσμητικά στοιχεία, λεπτουργήματα σε πολύτιμα μέταλλα, λαξευτά σε πολύτιμους ή ημιπολύτιμους λίθους και χίλια άλλα.»¹⁵⁴

Η συγγραφέας στις επόμενες σελίδες αναφέρεται στην άσχημη και προσβλητική συμπεριφορά των Ελλήνων προς τους πρόσφυγες, την οποία καλούνταν οι τελευταίοι να υπομείνουν. Επίσης, δίνει έμφαση στην δημιουργία σωματείων από την πλευρά των προσφύγων ώστε να μη χαθεί η ταυτότητά τους, τα ήθη και τα έθιμά τους.

Το έργο μάς κάνει να νοσταλγήσουμε όλα όσα χάθηκαν από τη μικρασιατική καταστροφή. Όπως αναφέρεται: «Οι Τούρκοι μάς ξεριζώσανε απο τη γη των προγόνων. Εμείς ριζώσαμε στην Ελλάδα, τη δεύτερή μας πατρίδα, τη μητέρα μας, όπως λέγαμε. Δεν ξεχνάμε τις Πατρίδες, όμως δεν έχουμε βλέψεις...»¹⁵⁵ Εντούτοις, αναδύεται ένας τόνος αισιοδοξίας, πιστεύοντας, πως όλα ζουν μέσα μας ανεξάρτητα από το μέρος που ζει κάποιος. «Οι Πατρίδες ζούνε πια στην Ελλάδα [...] Η γη θα είναι πατρίδα όλων μας. Εσύ θα διαλέγεις που θα ζεις. Βέβαια, ο τόπος που γεννιέσαι δεν ξεχνιέται. Τον κουβαλάς μέσα σου [...] Όλα, όλα ζούνε μέσα σου...»¹⁵⁶

¹⁵³ Βλ. Ιφιγένεια Χρυσόχοου, *Εδώ Σμύρνη...Εδώ Σμύρνη*, δεύτερη έκδοση, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1995, σ.105.

¹⁵⁴ Βλ. Ιφιγένεια Χρυσόχοου, *ό.π.*, σ.36.

¹⁵⁵ Βλ. Ιφιγένεια Χρυσόχοου, *ό.π.*, σ.163.

¹⁵⁶ Βλ. Ιφιγένεια Χρυσόχοου, *ό.π.*, σ. 201-202.

2.4 Καιρός για θαύματα (2005) του Κώστα Ακρίβου

Το έργο αυτό του Κώστα Ακρίβου παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, καθώς προβάλλει το πώς βιώθηκε από τους Τούρκους ο πόλεμος και πώς ο ένας λαός αντιμετωπίζει τον άλλον ενόψει της ευρωπαϊκής «συναδέλφωσης». Στο έργο προβάλλεται το ερώτημα εάν οι Τούρκοι και οι Έλληνες είναι πραγματικοί φίλοι ή μήπως λυκόφιλοι. Πρωταγωνιστές του έργου είναι ο Στέλιος και η αδερφή του η Ζέφη. Ο Στέλιος ως αρχαιολόγος έχει ένα δαιμόνιο μυαλό να φέρνει στην επιφάνεια αντικείμενα του παρελθόντος. Η Ζέφη είναι χωρισμένη και έχει ένα παιδί. Μισεί τους Τούρκους. Μαζί με τον ξάδελφό τους τον Ρίκο αποφασίζουν να επισκεφτούν τα πάτρια εδάφη της γιαγιάς τους της Ζαφείρας, που έζησε στη Σμύρνη και συγκεκριμένα στα Βουρλά. Η γιαγιά δεν ζει πια, αλλά όσο ζούσε πάντα τους προέτρεπε να ταξιδέψουν στη Σμύρνη και να βρουν το θησαυρό που βρίσκεται στην αυλή του πατρικού της στα Βουρλά. Με την ελπίδα ότι θα γίνουν πλούσιοι, οι τρεις ήρωες του βιβλίου ξεκινούν το ταξίδι στη Σμύρνη. Η γιαγιά Ζαφείρα όμως, μιλώντας για θησαυρό εννοούσε οικογενειακά κειμήλια συναισθηματικής και όχι χρηματικής αξίας. Οι Τούρκοι γείτονες του σπιτιού θεωρώντας ύποπτες τις κινήσεις τους, καλούν την αστυνομία και οι τρεις τους συλλαμβάνονται για καταπάτηση ξένης ιδιοκτησίας. Ο Στέλιος, όμως, καταφέρνει να κρύψει ένα παλιό ημερολόγιο.

Για καλή τους τύχη, οι γείτονες που τους κατήγγειλαν, ο γερο-Ιμπραήμ και η εγγονή του η Φεριντέ αντιλαμβάνονται το λάθος τους και μεσολαβούν, ώστε να αφεθούν ελεύθεροι. Ο Στέλιος, ελεύθερος πια, επιστρέφει στο πατρικό της γιαγιάς και ξαναπαίρνει το κρυμμένο ημερολόγιο. Από αυτό το σημείο ξεκινά η φιλία των τριών εγγονών με τους Τούρκους γείτονες της γιαγιάς Ζαφείρας. Η φιλία μάλιστα θα επισφραγιστεί και με φιλοξενία από πλευράς των Τούρκων. Σε αυτή τη φιλοξενία οι ήρωες δοκιμάζονται με μυστικά και ψέματα και αποκαλύπτεται η σχέση της οικογένειας της γιαγιάς με την οικογένεια του Ιμπραήμ. Εκείνος θα εκμυστηρευτεί στη Ζέφη ότι η προγιαγιά της ήταν η αγαπημένη του και μάλιστα επρόκειτο να παντρευτούν λίγο πριν τη μικρασιατική καταστροφή του 1922, καθώς εκείνη κουβαλούσε στα σπλάχνα της το παιδί του. Η Ζέφη συγκλονίζεται αρνητικά από αυτήν την αποκάλυψη. Παράλληλα, ο αδερφός της ο Στέλιος ψάχνοντας το πατρικό της γιαγιάς, αντιλαμβάνεται ότι ο θησαυρός δεν ήταν τίποτα άλλο παρά ημερολόγια που κρατούσαν οι άνδρες της οικογένειάς της. Στα ημερολόγια αυτά καταγράφονται οι σχέσεις μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων, οι φόβοι των Ελλήνων εξαιτίας της συμπεριφοράς των Τούρκων, ο τρόπος που ζυμώθηκαν οι σχέσεις των δυο λαών βάσει πολιτικών εξελίξεων. Στα ημερολόγια αυτά, ζωντανεύει η ζωή των Ελλήνων και τα βάσανά τους εξαιτίας της επιθετικής συμπεριφοράς των Τούρκων. Τα γραπτά υπογράφουν τρεις άνδρες: ο Σάββας Βενιέρης, προπάππους της Ζαφείρας, ο Ιωάννης Βενιέρης, παππούς της Ζαφείρας και ο Λουκάς Βενιέρης, πατέρας της Ζαφείρας.

Γενικά, οι Τούρκοι παρουσιάζονται και από τους τρεις συντάκτες του ημερολογίου ως ένας λαός αμόρφωτος, που με κάθε ευκαιρία ταπείνωνε το ελληνικό στοιχείο και προκαλούσε κάθε είδους εξευτελισμούς. Αυτό φαίνεται να εντεινόταν όταν οι Έλληνες που ζούσαν στην Ελλάδα επαναστατούσαν ζητώντας ελευθερία από τον τουρκικό ζυγό.

Σε κανένα από τα τρία κείμενα δεν φαίνεται να αποπειράται ο αφηγητής και κατ' επέκταση ο συγγραφέας να κατανοήσει τη συμπεριφορά των Τούρκων. Μέσω του ημερολογίου, φέρνει τον αναγνώστη πίσω στον χρόνο και τον αφήνει να ανακαλύψει μόνος του την πραγματική αλήθεια. Αυτό που επικρατεί σε όλο το κείμενο είναι πως οι Έλληνες διαθέτουν μία ανωτερότητα από τους Τούρκους σε μορφωτικό, πνευματικό και ηθικό επίπεδο, με χαρακτηριστική τη φράση: «Η ανάγκη όπου με κινεί σε μια τέτοια αμάχη είναι ότι είμεθα Έλληνες διά παντός και αυτοίνοι αгарηνοί ήγουν σκυλιά αμαρτωλά».¹⁵⁷ Η ζηλοφθονία των Τούρκων για τους επιτυχημένους Έλληνες εμπόρους που κυριαρχούν οικονομικά και γενικότερα η υπεροχή των Ελλήνων παρουσιάζεται ανάγλυφα σε αυτή τη φράση: «

¹⁵⁷Βλ. Κώστας Ακρίβος, *Καιρός για θαύματα*, δεύτερη έκδοση, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2005, σ.91.

Ηγούμεθα βεβαίως οι Έλληνες . Δεν ετολμήσαμε να δείξωμε χαράν από τον φόβο των αντιποίνων. Ολημερίς εις το τσαρσί κραδαίνουν την μάχαιραν και ωρύονται».¹⁵⁸

159

Στο έργο αυτό, ο Κώστας Ακρίβος εμπνέεται και άλλη μια πρωταγωνίστρια, στην οποία χαρίζει φωνή ουράνια. Η πρωταγωνίστρια αυτή είναι φυσικά η γιαγιά Ζαφείρα, η οποία νοσταλγεί τα ευτυχισμένα χρόνια, όταν Έλληνες και Τούρκοι ήταν μονιασμένοι, μα δεν μπορεί να ξεχάσει τα άγρια χρόνια του πολέμου και της προσφυγιάς. Οι ήρωες του βιβλίου έρχονται αντιμέτωποι με τα πάθη τους και με την άμετρη αγάπη. Ο ξάδελφος Ρίκος θα ερωτευτεί τη Φεριντέ, το παιδί τους θα πάρει το όνομα του εκλιπόντος προπάππου Ιμπραήμ – Αβραάμ και μάλιστα ανάδοχος θα γίνει η Ζέφη, η οποία θα συνειδητοποιήσει ότι η αγάπη υπερβαίνει τα σύνορα και τις φυλές.

Το έργο έχει ιδιαίτερη θέση στο χώρο του ιστορικού μυθιστορήματος, γιατί οι ελληνοτουρκικές σχέσεις εξετάζονται αμερόληπτα και από τις δυο πλευρές. Ένα μεγάλο μέρος του βιβλίου μάλιστα, αφιερώνεται στις αναμνήσεις ενός Τούρκου στρατιώτη. Έτσι, ο αναγνώστης προσεγγίζει το μικρασιατικό ζήτημα σε ένα κλίμα ουδετερότητας, λαμβάνοντας υπόψη και τις δυστυχίες των Τούρκων πολιτών εξαιτίας του πολέμου.

¹⁵⁸Βλ. Κώστας Ακρίβος, *Καιρός για θαύματα*, δεύτερη έκδοση, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2005, σ.94.

¹⁵⁹Βλ. <http://www.ert.gr/arxeio-afierwmata/mikrasiatiki-katastrofi>

Ως τεχνική αντίθεσης, ο συγγραφέας Κώστας Ακρίβος, πλάθει την πρωταγωνίστρια του έργου, Ζέφη που απεχθάνεται τους Τούρκους. Τα συναισθήματα της κοπέλας γίνονται κατανοητά εάν αναλογιστεί κανείς πως δεν έχει βιώματα με τους Τούρκους. Η εχθρική στάση της Ζέφης παρουσιάζεται μέσω των επισημάνσεών της για το γειτονικό – μισητό για εκείνη- τουρκικό λαό. Τους αποκαλεί «παλιότουρκους» που ασπάζονται μια «παλιοθρησκεία».¹⁶⁰ Χαρακτηριστικά παραθέτουμε το εξής: «Βρε, βρε,.. Κοίταξε τους...» διασκεδάζε η Ζέφη με το θέαμα. Παρακολουθούσε μαζί με τους άλλους, μα το δικό της μυαλό είχε καρφωθεί αλλού: Τι θα γίνονταν αυτά τα τουρκάκια όταν θα μεγάλωναν, τι μέλλον τους περίμενε; Υπήρχε άραγε περίπτωση να νιώσουν φιλία για τους Έλληνες ή θα γίνονταν και αυτά Γκρίζοι Λύκοι;»¹⁶¹

Η ηρωίδα υπέστη σοκ όταν διαπίστωσε ότι και οι δικές της ρίζες δεν είναι ελληνικές και ότι ο προπάππος της ήταν Τούρκος. Ο Κώστας Ακρίβος, ως αντιστάθμισμα σε αυτόν τον χαρακτήρα της Ζέφης, δημιουργεί τον ειρηνικό Στέλιο. Το παρακάτω απόσπασμα το επιβεβαιώνει: «Αν ξεγυμνώσεις έναν Τούρκο και έναν Έλληνα και τους βάλεις δίπλα- δίπλα, τη μόνη διαφορά που θα δεις ανάμεσά τους είναι ένα κομματάκι δέρμα που λείπει από το αντρικό όργανο του πρώτου. Αλλά γιατί, ντε και καλά, προσπαθούμε να βρούμε τι χωρίζει τον έναν λαό από τον άλλο και όχι τι μπορεί να μας ενώσει;...»¹⁶²

Τα λόγια του έχουν μία δόση διδακτισμού και προτροπής. Παρουσιάζουν τη μόνη οδό που οδηγεί στην ειρήνη και τη συναδέλφωση. Έμμεσα ο συγγραφέας παραθέτει τις προσωπικές του πεποιθήσεις, όμως διατηρεί την αντικειμενικότητα και την ουδετερότητά του. Γράφει χαρακτηριστικά: «Ήταν αδικαιολόγητο το μίσος για τους χριστιανούς ή μήπως είχαν κι αυτοί κάποιον δικό τους να εκδικηθούν και τώρα έπαιρναν το αίμα τους πίσω; Αλλά πού να βρεις το δίκιο σου στον πόλεμο; Και ποιος το έχει ακέραιο; Ποιον να πεις θύμα; Ποιον φταίχτη;»¹⁶³

Αξιοσημείωτο είναι ότι ο συγγραφέας αναφέρεται στο ρόλο των συμμαχικών δυνάμεων και αναδεικνύει το πόσο καταλυτικός υπήρξε για την έκβαση του μικρασιατικού ζητήματος και την τραγωδία που γράφτηκε το 1922. Αυτή η τραγωδία αποτυπώνεται και μέσα από τις μυθοπλαστικές ιστορίες του βιβλίου. Παρατηρούμε τους χαρακτήρες και τις εναλλαγές συναισθημάτων και νοοτροπιών. Χαρακτηριστικό το παράδειγμα του Τούρκου πρωταγωνιστή Ιμπραήμ που αν και είχε φιλικές σχέσεις με τους Έλληνες, παρασύρεται από

¹⁶⁰ Βλ. Κώστας Ακρίβος, *Καιρός για θαύματα*, δεύτερη έκδοση, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2005, σ.76.

¹⁶¹ Βλ. Κώστας Ακρίβος, *ό.π.*, σ.120.

¹⁶² Βλ. Κώστας Ακρίβος, *ό.π.*, σ.120.

¹⁶³ Βλ. Κώστας Ακρίβος, *ό.π.*, σ.219.

την οργή της οικογένειάς του με αφορμή τη δολοφονία στενού συγγενικού του προσώπου και κατατάσσεται στον στρατό ζητώντας αντεκδίκηση. Γρήγορα όμως αντιλαμβάνεται πως ο πόλεμος τον αποκτηνώνει και επιστρέφει στους οικείους του και τους αγαπημένους Έλληνες γείτονές του, καθώς αναπολεί τις ειρηνικές, ανθρώπινες στιγμές. Τότε μάλιστα δεν διστάζει ακόμα και να κινδυνεύσει ο ίδιος πηγαίνοντας ενάντια στους ομοεθνείς του και βοηθά την οικογένεια της Ζαφείρας να γλιτώσει και να φυγαδευτεί στην Ελλάδα. Ο Ιμπραήμ σε ένα πνεύμα αντιπολεμικό αντιλαμβάνεται, πως οι λαοί γίνονται υποχείρια των ισχυρών και θύματα της προπαγάνδας των οικονομικών συμφερόντων.

Το τέλος της ιστορίας που βρίσκει τον Ρίκο και τη Φεριντέ να αγαπιούνται και να παντρεύονται, καθώς και η αποκάλυψη της σχέσης της Ζαφείρας και του Ιμπραήμ επισφραγίζει τη θέση πως η αγάπη ξεπερνά όλα τα εμπόδια.

Ο αφηγητής του έργου είναι εξωδιηγητικός - ετεροδιηγητικός. Δεν εστιάζει σε ιστορικά γεγονότα ούτε και αναζητά τους υπαίτιους τους. Σκοπός της αναφοράς των ιστορικών στοιχείων είναι να βοηθήσουν να επιτευχθεί η συνέχιση της πλοκής της ιστορίας στη ζωή των ηρώων. Επίσης, καταγράφει την άσχημη συμπεριφορά των Τούρκων, την καταστροφή και την καθημερινή ζωή πριν από τον πόλεμο. Μεγάλο τμήμα του έργου αφιερώνεται στην προσαρμογή των προσφύγων στην Ελλάδα. Συνοπτικά, μέσα από τις σελίδες των ημερολογίων ταξιδεύουμε στην ιστορική περίοδο μεταξύ του 1821 και του 1922, γεγονός που μπορεί να λειτουργήσει διδακτικά – μορφωτικά για τους μικρούς αναγνώστες.

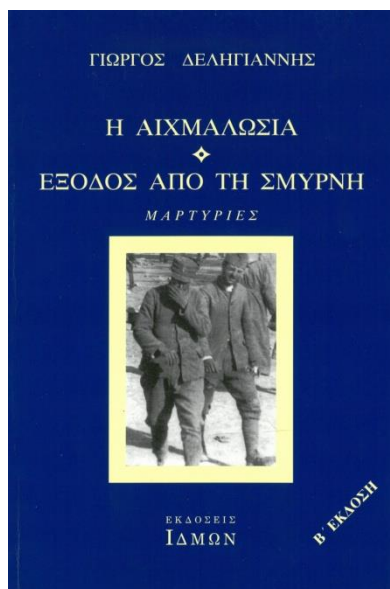

Καμένα σπίτια. 'Απόγνωση. 'Η ήττα...

164

¹⁶⁴ Βλ. Χρήστος Κονταξής, *Κάποτε στη Σμύρνη*, 3^η έκδοση, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2008, σ.150.

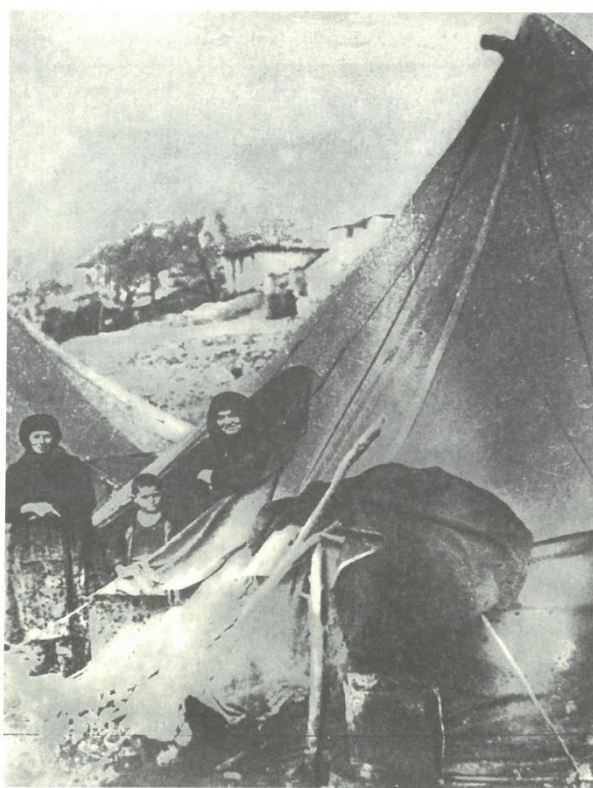
2.5 Η αιχμαλωσία, η έξοδος από τη Σμύρνη (1997) του Γιώργου Δεληγιάννη

Στο βιβλίο «Η αιχμαλωσία, Έξοδος από τη Σμύρνη», ο συγγραφέας Γιώργος Δεληγιάννης καταγράφει και παραθέτει δύο μαρτυρίες προσφύγων. Σε αυτό το σύντομο διήγημα η γλώσσα είναι απλή. Ο αφηγητής του έργου είναι εξωδιηγητικός – ετεροδιηγητικός. Διηγείται τα γεγονότα των ηρώων με δικό του τρόπο. Χωρίς λεπτομέρειες παρουσιάζεται η αιχμαλωσία ενός άνδρα με το όνομα Νίκος Καλαϊντζής και οι συνθήκες που επικρατούσαν στα τάγματα εργασίας. Παράλληλα βλέπουμε τον σκληρό αγώνα της οικογένειάς του να μεταφερθεί στην Ελλάδα και να σωθεί τελικά.

Στο πρώτο μέρος, πρωταγωνιστής είναι ο Νίκος Καλαϊντζής, ο οποίος περιγράφει την προσπάθεια του ίδιου και της οικογένειάς του να ταξιδέψουν για την Ελλάδα, όμως μάταια γιατί μεταφέρεται στα τάγματα εργασίας. Αρχικά, επιλέγεται μαζί με άλλους αιχμαλώτους να εργαστεί σε έναν Τούρκο μυλωνά, που για καλή του τύχη είναι φιλεύσπλαχνος, αφού συναισθάνεται το δράμα τους και δεν έχει ίχνος κακίας και μίσους, εν αντιθέσει με τους υπόλοιπους Τούρκους. Παρά την ειδοποίηση που λαμβάνει ότι οι Έλληνες αιχμάλωτοι θα μεταφερθούν στην Ελλάδα μέσω ανταλλαγών, εκείνος οδηγείται στα βάθη της Ανατολής, σε τάγματα εργασίας. Ωστόσο, επιστρατεύοντας την ευφυΐα του, θα δραπετεύσει και τελικά θα βρεθεί στην ελεύθερη Ελλάδα.

Στο δεύτερο μέρος του έργου, ο συγγραφέας παρουσιάζει τις δυσκολίες της οικογένειας του πρωταγωνιστή μέχρι να φθάσουν στον τελικό προορισμό τους. Ζωντανεύει τις τραγικές μέρες της πυρπόλησης της Σμύρνης και το δράμα των Ελλήνων που προσπαθούν απεγνωσμένα να ξεφύγουν από τη μανία των Τούρκων. Μέσα στις σελίδες του βιβλίου αντικρίζουμε σκηνές φρίκης και ακραία περιστατικά. Επίσης, το δεύτερο μέρος, «Η Έξοδος από τη Σμύρνη» είναι η εξιστόρηση μίας γυναίκας που σώθηκε μέσα από τις φλόγες του θανάτου την ημέρα της καταστροφής της Σμύρνης. Η οικογένεια Καλαϊντζή τελικά καταφέρνει να σωθεί, μεταφέρεται στην Ελλάδα και εγκαθίσταται στην Πάρο, όπου οι ντόπιοι είναι φιλόξενοι και φιλικοί.

Με τα χέρια τους ψηλάφιζαν το θάνατο κι όμως επέζησαν.

165

Σε αντίθεση με τα υπόλοιπα έργα, στο διήγημα αυτό δεν μεταφέρονται τα ιστορικά γεγονότα αλλά αποδίδονται οι ευθύνες της καταστροφής στις Μεγάλες Δυνάμεις. «Ξένες εταιρείες κι αντικρουόμενα συμφέροντα μεγάλων μικροπρεπών που την περιτριγυρίζουν για

¹⁶⁵ Βλ. Γιώργος Δεληγιάννης, *Η αιχμαλωσία, έξοδος από τη Σμύρνη*, δεύτερη έκδοση, εκδ. Ίδμων, Αθήνα 2001, σ.52.

να τη ληστέψουν, σαν τις χωριάτισσες που σκύλεψαν την πεθαμένη Ορτάνς στον Αλέξη Ζορμπά του Καζαντζάκη».¹⁶⁶

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο συγγραφέας δεν σχολιάζει καθόλου αρνητικά την άσχημη συμπεριφορά των Τούρκων και προσπαθεί να καταδείξει το ανθρώπινο πρόσωπό τους. Χαρακτηριστικό αυτού είναι το απόσπασμα που ακολουθεί, που είναι τα λόγια ενός Τούρκου στον Νίκο: «Εγώ τώρα που θα φύγω θα πάω στο συνταγματάρχη και θα τον παρακαλέσω. Θα του πω τις καλοσύνες που έκανες σε μας και θα τον πείσω να πας πάλι στους Φούρνους, εκεί που είμαστε».¹⁶⁷ Οι περιγραφές και των δυο ενοτήτων δίνουν όλη την εικόνα και το μέγεθος του δράματος που έζησε ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας.

Αναμφίβολα, το έργο του Γιώργου Δεληγιάννη εισάγει τους μικρούς αναγνώστες με τρόπο καίριο στην ιστορική αλήθεια που εμφανίζεται την περίοδο της Μικρασιατικής Καταστροφής.

Ό,τι απέμεινε από το φημισμένο θέατρο της Σμύρνης.

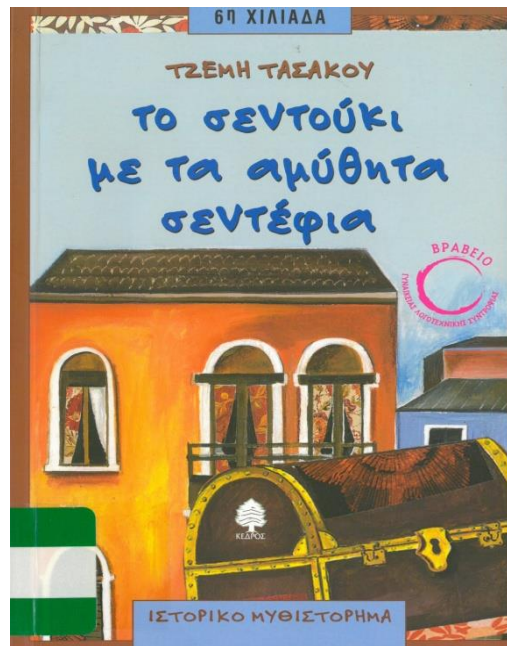
168

¹⁶⁶ Βλ. Γιώργος Δεληγιάννης, *Η αιχμαλωσία, έξοδος από τη Σμύρνη*, δεύτερη έκδοση, εκδ. Ίδμων, Αθήνα 2001, σ.10.

¹⁶⁷ Βλ. Γιώργος Δεληγιάννης, *ό.π.*, σ.26.

¹⁶⁸ Βλ. Γιώργος Δεληγιάννης, *ό.π.*, σ.50.

2.6 Το σεντούκι με τα αμύθητα σεντέφια (2004) της Τζέμη Τασάκου

Ένα πολύ συγκινητικό έργο, βραβευμένο από τη Γυναικεία Λογοτεχνική Συντροφιά, με κεντρικό πρόσωπο τη μικρή Κλειώ. Η καλύτερή της φίλη είναι η Εσμέτ από την Τουρκία. Μια φιλία δυνατή μέχρι το τέλος, μέχρι και την καταστροφή. Ο αγαπημένος της παππούς, διηγείται αμέτρητες ιστορίες για την Ελλάδα, για τους Αρχαίους Έλληνες αλλά και διάφορους μύθους. Η Κλειώ, λοιπόν, αφηγείται στους αναγνώστες τις εμπειρίες που έζησε με τον παππού της. Ο ίδιος της αποκαλύπτει πως όταν πεθάνει, της έχει φυλάξει ένα σεντούκι με σεντέφια. Στην ουσία, δεν πρόκειται για κάποιο αληθινό χρυσάφι αλλά για βιβλία που ήταν σημαντικά. Άρα, λοιπόν, μιλάμε για μία πνευματική κληρονομιά η οποία αξίζει περισσότερο από οποιοδήποτε χρυσάφι του κόσμου. Η ροή του έργου είναι συνεχής και κρατά τον αναγνώστη σε αγωνία.

Το έργο τοποθετεί τους αναγνώστες πίσω στο 1914, στην έναρξη του Α Παγκοσμίου πολέμου μέχρι τη μικρασιατική καταστροφή. Η αφήγηση γίνεται με εσωτερική εστίαση. Οι αφηγήσεις από τα άλλα πρόσωπα του έργου είναι πρωτοπρόσωπες. Αξιοσημείωτες είναι οι αναφορές σε αρκετά σημεία στην αρχαιότητα και στο Βυζάντιο. Ενδεικτικά, αναφέρεται: «Ο ναός της Αθηνάς, της θεάς της γνώσης... και ο ναός της Αγίας Σοφίας... Αυτή είναι η Ελλάδα: το αρχαίο ελληνικό πνεύμα και η ορθοδοξία... Είναι συνέχεια αυτά τα δύο.. Είναι

αλυσίδα.. Είμαστε χριστιανοί, κοκονα μ', είμαστε ορθόδοξοι, για τούτο κι αγαπάμε το πνεύμα των αρχαίων ελλήνων....».¹⁶⁹ Επίσης, τα σοφά λόγια του παππού δίνουν έμφαση στον ελληνικό πολιτισμό για τον οποίο δηλώνει υπερηφάνεια. «Ομήρου Ιλιάς, Ομήρου Οδύσσεια, Ηροδότου Ιστορία..βιβλία που μιλάνε για τον Θαλή τον Μιλήσιο, για τον Αναξίμανδρο και τον Αναξίμενη, βιβλία που κλείνουν μέσα τους φράσεις του Ηράκλειτου, τους στίχους του Ακλμάνος..βιβλία που μιλάνε για τους Ίωνες και τον πολιτισμό τους».¹⁷⁰ Ακόμα, εξάιρεται η σημασία του αρχαιοελληνικού πολιτισμού και η επιρροή του στις άλλες χώρες. «Ε, τι νομίζεις, κοκονα μ';... Έχουν οι Άγγλοι φαντασία; Ακόμη και ο μεγαλύτερός τους ποιητής ο Σακεσπύρος που είναι πραγματικά πολύ πολύ σπουδαίος ποιητής, τι νομίζεις;... Απ'την ελληνική μυθολογία εμπνέεται!». ¹⁷¹

Στο έργο, αναφέρεται ο απαξιωτικός τρόπος που αντιμετώπιζαν οι Έλληνες τους πρόσφυγες. «Λές και προσφυγάκι είναι νέα κατηγορία ανθρώπου, νέο είδος».¹⁷² Η ειρωνεία του έργου είναι πως η φιλία της Κλειώ με την Εσμέτ δεν επηρεάστηκε όταν ξεκίνησε ο πόλεμος, παρόλο που ήταν σε διαφορετικά στρατόπεδα. Μα, η μικρή Κλειώ βρίσκει δυσκολίες σε μια Ελληνίδα, τη Μαρίνα, κόρη της οικοδέσποινας του σπιτιού που δούλευε η Κλειώ ως βοηθός, η οποία αρνείται και περιφρονεί την Κλειώ. Η ηρωίδα μας όμως αντιστέκεται, δεν νιώθει μειονεκτικά και αποκαλεί όλα όσα της έμαθε ο παππούς της, θέλοντας να δείξει με αυτόν τον τρόπο το υψηλό της μορφωτικό επίπεδο. Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω αποσπάσματα: «Θα μπορούσαμε να γίνουμε και φίλες αν η Μαρίνα δεν με έβλεπε απλώς σαν «προσφυγάκι» ».¹⁷³ Ακόμα, «Εγώ που μεγάλωσα με τα έπη του Ομήρου; Που μεγάλωσα με την «Ηροδότου Ιστορία;»¹⁷⁴

Είναι σημαντικό να σημειωθούν οι παραπομπές για τη Μεγάλη Ιδέα. Είναι, επίσης, άξιο λόγου, ο τρόπος που εκλαμβάνονται, από ένα παιδί, όλες οι εξελίξεις. Λέει η μικρή Κλειώ: «Δεν ξέρω τι θα πει «αποπροσανατολίζει», ούτε τίνος ιδέα ήταν η Μεγάλη Ιδέα, αλλά ξέρω ότι, όταν λέμε « Μεγάλη Ιδέα» εννοούμε να γίνει η Ελλάδα μας πολύ μεγάλη!.. Αλλά, για να γίνει αυτό, πρέπει να πολεμάμε; Πρέπει να μας σφάζουν οι Τούρκοι και να τους σφάζουμε κι εμείς; ».¹⁷⁵

¹⁶⁹ Βλ. Τζέμη Τασάκου, *Το σεντούκι με τα αμύθητα σεντέφια*, 6^η χιλιαδα, εκδ. Κέδρος, 2004, σ.105.

¹⁷⁰ Βλ. Τζέμη Τασάκου, *ό.π.*, σ.129-130.

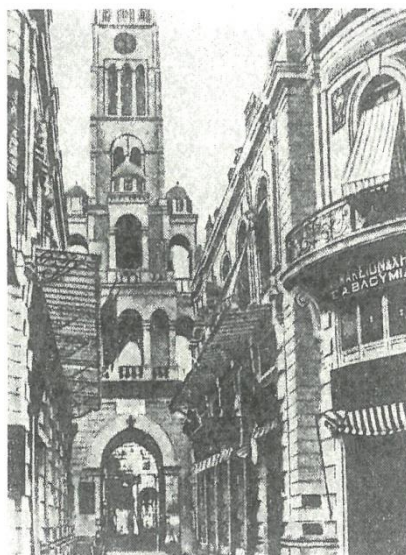
¹⁷¹ Βλ. Τζέμη Τασάκου, *ό.π.*, σ.61.

¹⁷² Βλ. Τζέμη Τασάκου, *ό.π.*, σ.145.

¹⁷³ Βλ. Τζέμη Τασάκου, *ό.π.*, σ.145.

¹⁷⁴ Βλ. Τζέμη Τασάκου, *ό.π.*, σ.153.

¹⁷⁵ Βλ. Τζέμη Τασάκου, *ό.π.*, σ.81.

Δύση και Ανατολή. Η γοητεία της μεγαλούπολης με τα χαρακτηριστικά κτίσματα και ο κεντρικός δρόμος με τα μαγαζιά μπροστά από το καμπαναριό της Αγίας Φωτεινής.

176

Κατά τη διάρκεια του έργου, παρατηρούνται παρομοιώσεις με υπονοούμενα, όπως: «Χρόνια βαριά... Μεγάλες λίμνες αίματος και ανοιχτές πληγές, που όμως δεν μοιάζανε με τα πέταλα των παπαρούνων».¹⁷⁷ Τα πέταλα των παπαρούνων είναι ένα παιχνίδι που έπαιζαν η Κλειώ με την Εσμέτ. Η αφηγήτρια είναι αντικειμενική διότι δεν υπερασπίζεται μόνο το ελληνικό έθνος για τη φοβερή αυτή καταστροφή και για τον θάνατο της αγαπημένης της φίλης, αλλά το κατηγορεί ταυτόχρονα. Καταγράφονται τα παρακάτω αποσπάσματα: «Την είχανε σκοτώσει οι Έλληνες φαντάροι. Πρώτα τη βιάσανε κι ύστερα τη σκοτώσανε. Εκδίκηση; Ίσως. Τα ίδια έκαναν και οι Τούρκοι».¹⁷⁸ Ακόμα, «Τους μισώ όλους! Μισώ τους Έλληνες, μισώ τους Τούρκους, μισώ τους συμμάχους, μισώ εκείνους που σκοτώσανε τον πατέρα...»,¹⁷⁹ «δεν ξέρουμε ποιοι είναι αυτοί που μας σπρώχνουν: Έλληνες, Τούρκοι, σύμμαχοι, φίλοι, εχθροί.»¹⁸⁰ Αντιλαμβάνεται κανείς το θυμό και τη θλίψη της μικρής ηρωίδας για όλα όσα συμβαίνουν την περίοδο εκείνη.

Στο απόσπασμα που θα ακολουθήσει, είναι πασιφανές, πως η μικρή μας αφηγήτρια καταγγέλλει τους πολιτικούς για όλη αυτή την κατάσταση που επικρατεί. Είναι αξιοπρόσεκτος ο αθώος και αληθινός τρόπος που προβάλλει τους προβληματισμούς της. «Και η Αμερική βρίσκεται πολύ μακριά από εμάς. Τι τη νοιάζει και ανακατεύεται με εμάς;... Αυτός ο κύριος Ουίλσον πρέπει να είναι καλός άνθρωπος. Θέλει να ειρηνεύσει τον κόσμο... Εμένα, πάντως μου φαίνεται παράξενο, που αυτός ζει τόσο μακριά ασχολείται μ'εμάς... Όσο

¹⁷⁶ Βλ. Χρήστος Κονταξής, *Κάποτε στη Σμύρνη*, 3^η έκδοση, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2008, σ.57.

¹⁷⁷ Βλ. Τζέμη Τασάκου, *Το σεντούκι με τα αμύθητα σεντέφια*, 6^η χιλιάδα, εκδ. Κέδρος, 2004, σ.39.

¹⁷⁸ Βλ. Τζέμη Τασάκου, *ό.π.*, σ.121.

¹⁷⁹ Βλ. Τζέμη Τασάκου, *ό.π.*, σ.120

¹⁸⁰ Βλ. Τζέμη Τασάκου, *ό.π.*, σ.132.

όμως και να κοιτά τον χάρτη δεν θα μπορεί να δει παρά χρωματιστά κομμάτια: Ελλάδα, η Τουρκία, Αγγλία, Γαλλία... Μικρά κομμάτια με διαφορετικά χρώματα.. Όσο και να σκουπίζει τα γυαλιά του δεν μπορεί να δει στο χάρτη εμένα! Δεν μπορεί να δει πως έπαιζα εγώ με την Εσμέτ το παιχνίδι με τις παπαρούνες!». ¹⁸¹

Ο θυμός της αφηγήτριας ξεχειλίζει, εσωτερικά έχει τραυματιστεί και τάσσεται κατηγορηματικά κατά του πολέμου λέγοντας: «Μου έρχεται να την πετάξω μέσα στη θάλασσα αυτή τη βρωμόχαντρα που μου χάρισε η Εσμέτ, η Τουρκάλα.. Κάνω να την πετάξω μέσα στο νερό, μα σταματώ. Δεν έκανε τον πόλεμο αυτό η Εσμέτ». ¹⁸² Η μικρή Κλειώ ξέρει πολύ καλά ποιος ευθύνεται και αυτό φαίνεται στα παρακάτω λόγια: «Ο άνθρωπος που οραματίστηκε τη μεγάλη Ελλάδα, την Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών, ο άνθρωπος αυτός υπέγραψε τώρα τον διαμελισμό της... Ανάθεμα στους αίτιους!». ¹⁸³

Τέλος, τα λόγια της Κλειώς για όλα όσα βλέπει από το μπαλκόνι του σπιτιού της, είναι αποστομωτικά. Διαφαίνεται μία απογοήτευση, μία πικρία. Ακόμα και η ίδια προσπαθεί να εμπεδώσει αυτά που αντικρίζει. «καίγεται η Σμύρνη, τρέχει ο κόσμος στην προκυμαία..... Είναι αλήθεια αυτά που βλέπουμε ή μήπως δεν βλέπουμε καλά; Απέναντί μας τα καράβια των συμμάχων, αραγμένα, ακίνητα... Τόσο ακίνητα! Μα τι κάνουν οι σύμμαχοί μας λοιπόν; Τι κάνουν οι χώρες της « Εγκάρδιας Συνεννόησης; » Πού στο καλό βρίσκεται η καρδιά της « Εγκάρδιας Συνεννόησης; » ¹⁸⁴

Συμπερασματικά, στο έργο αυτό τονίζεται η φιλία ανάμεσα σε δύο παιδιά που προέρχονται από διαφορετικά περιβάλλοντα, η αρμονική συμβίωσή τους και υπογραμμίζεται η απόδοση ευθυνών στους πραγματικούς υπεύθυνους για όλη αυτή την τραγική κατάσταση.

¹⁸¹ Βλ. Τζέμη Τασάκου, *Το σεντούκι με τα αμύθητα σεντέφια*, 6^η χιλιάδα, εκδ. Κέδρος, 2004, σ.63.

¹⁸² Βλ. Τζέμη Τασάκου, *ό.π.*, σ.134.

¹⁸³ Βλ. Τζέμη Τασάκου, *ό.π.*, σ.142.

¹⁸⁴ Βλ. Τζέμη Τασάκου, *ό.π.*, σ.127.

2.7 Η πόλη με τα χαμένα παραμύθια (2008) του Χαράλαμπου Κατσάρα

Πρόκειται για ένα σπουδαίο ιστορικό μυθιστόρημα που πραγματεύεται τη ζωή στη Σμύρνη, τη μικρασιατική καταστροφή αλλά και το νέο ξεκίνημα του ίδιου και της οικογένειάς του ως πρόσφυγες στην Ελλάδα. Το βιβλίο τελειώνει με την επιστροφή του στην παλιά πατρίδα. Η αφήγηση είναι εσωτερική, καθώς ο συγγραφέας αφηγείται όλα όσα βλέπει και αισθάνεται ο μικρός Ανέστης. Μέσα από τον μικρό μας ήρωα, ο συγγραφέας εξομολογείται πως πρόκειται για ένα ανάλαφρο βιβλίο με άρωμα νοσταλγίας για τη χαμένη πατρίδα.

Ο μικρός ήρωας που μεγάλωσε με τα παραμύθια της γιαγιάς του, περιγράφει αναλυτικά τη ζωή στη Σμύρνη και τις παιδικές του αναμνήσεις από τη ζωή εκεί αλλά και την οικογένειά του. Στις πρώτες σελίδες του βιβλίου αναφέρει: «Ένα δώρο Θεού, το σπιτικό μας στη Σμύρνη. Έρχεται στο νου μου λουσμένο από δεκάδες μικρούς ήλιους, αστράφτει κεχριμπαρένιο και με αγκαλιάζει το φώς του».¹⁸⁵ Κάνει αναφορά στον πόλεμο του 1912 και μιλά για το παγωμένο κλίμα Τούρκων και Ελλήνων, το οποίο έρχεται σε αντίθεση με τον τρόπο που εκλαμβάνονταν η κατάσταση από τον ίδιο, ως αθώο παιδί. Παρακολουθούμε τα παρακάτω αποσπάσματα: «Γύρω μου μιλούσαν όλοι για την έχθρα που υπήρχε ανάμεσα στους Έλληνες και στους Τούρκους, για τον πόλεμο του 1912 που ήταν νωπός ακόμα στη

¹⁸⁵ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *Η πόλη με τα χαμένα παραμύθια*, εκδ. Κέδρος, 2008, σ. 11.

μνήμη των δύο λαών, για τα συμφέροντα που κρύβονταν πίσω από τις αποφάσεις των ισχυρών κρατών. Αυτό όμως που εγώ έβλεπα στην πόλη όπου ζούσα ήταν κάτι διαφορετικό. Κι αυτό με μπέρδευε. Τα Ελληνόπουλα παίζαμε μαζί με τα Τουρκάκια στις ίδιες γειτονιές κι οι γονείς μας με τους δικούς τους γονείς έπιναν τον καφέ τους στον ίδιο καφενέ. Χριστιανοί και αλλόθρησκοι λάτρευαν το Θεό τους σε εκκλησιές και τζαμιά, δίχως να ενοχλούν ο ένας τον άλλον». ¹⁸⁶ Τονίζεται, λοιπόν, η αρμονική συνύπαρξη μεταξύ των λαών.

Στο έργο αυτό διαβάζουμε ένα μικρό απόσπασμα για τον εθνικισμό των Ελλήνων, από τη στιγμή που η Ελλάδα επισήμως μπήκε στον πόλεμο. Γράφεται λοιπόν : « Ο εθνικισμός μας ήταν ασυγκράτητος. Κάποιοι μάλιστα έλεγαν πως είχε φτάσει η ώρα που θα παίρναμε πίσω τη Βασιλεύουσα και τις Εφτά Εκκλησιές». ¹⁸⁷

Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί το ημερολόγιο, το οποίο κρατά ο μικρός Ανέστης, ώστε οι αναγνώστες να γνωρίσουν μεν τις εξελίξεις αλλά και ο μικρός να διαφυλάξει τις αναμνήσεις του. Η εξήγηση είναι τόσο γλαφυρή που είναι άξια λόγου: «Θέλω να κρατήσω αναλλοίωτες τις μέρες μου μέσα αυτά τα χαρτιά, σαν το κεράκι που ανάβω στο μανουάλι... να κλείσω στην καρδιά μου την τρυφεράδα τους και να την πάρω μαζί μου, αν κάποτε χρειαστεί να φύγω από εδώ μακριά». ¹⁸⁸ Ίσως ο πρωταγωνιστής μας διαισθάνεται τι μέλλει γενέσθαι και προΐδεάζει τους αναγνώστες.

Στα παρακάτω αποσπάσματα, τα λόγια του δασκάλου του μικρού Ανέστη, τα συμμερίζεται και ο ίδιος ο συγγραφέας. Επίσης, οι ρητορικές ερωτήσεις του Ανέστη, βάζουν όλους μας σε σκέψη. «Ο δάσκαλος λέει πως μια μάχη δεν κερδίζεται μόνο με όπλα αλλά και με κοινωνικούς αγώνες. Καλά τα λέει ο δάσκαλος, όμως ποιος τον ακούει στους καιρούς που ζούμε; [...] Νομίζω πως τα μάτια μου κλείνουν. Πάλι όμως θα κοιμηθώ με την ίδια απορία: Ποιος αρχίζει τον πόλεμο και γιατί; ». ¹⁸⁹

Αξιοσημείωτη είναι η διεξοδική περιγραφή της ζωής στη Σμύρνη, για την οποία ο συγγραφέας τρέφει πολλή αγάπη και θαυμασμό. Είναι ταγμένος σε αυτή. «Καλή είναι η γη μας σ' Ανατολή και Δύση, δε λέω. Όμως τούτη η πατρίδα, η δικιά μου, ανεβασμένη στο άρμα

¹⁸⁶ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *Η πόλη με τα χαμένα παραμύθια*, εκδ.Κέδρος, 2008, σ.21-22.

¹⁸⁷ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *ό.π.*, σ.22.

¹⁸⁸ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *ό.π.*, σ.44.

¹⁸⁹ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *ό.π.*, σ.26.

του ήλιου γυρίζει αρχόντισσα σ' όλη την Ιωνία. Γι αυτό κι εγώ την έχω βάλει ψηλά, να κυματίζει στ' άρμενα της καρδιάς μου και δε να την αλλάξω ποτέ και με τίποτα!»¹⁹⁰

Στο επόμενο κεφάλαιο, ο συγγραφέας μάς προετοιμάζει για το τι πρόκειται να συμβεί από ένα ατυχές περιστατικό που περιγράφεται στη συνέχεια: «Άθελα μου κάποια μέρα ξεσπίτωσα τα νυχτοπούλια που τράπηκαν φοβισμένα σε φυγή... Το περιστατικό αυτό μου ήρθε στο μυαλό αργότερα, όταν άκουσα για κάποιους ανθρώπους που τους ονόμαζαν πρόσφυγες».¹⁹¹

Ο συγγραφέας παραθέτει τις προσωπικές του απόψεις μέσα από τα πρόσωπα που έχει πλάσει και στη συγκεκριμένη περίπτωση μέσα από τη θεία Βασιλεία, αδερφή του πατέρα του: «Όταν ήρθε ο ξεριζωμός, η θεία Βασιλεία το μόνο που βρήκε να πει ήταν: «Ο πόλεμος χαλάει τα ήθη των ανθρώπων. Σκληραίνει την ψυχή τους, τη ρίχνει στο σκοτάδι και την αγριεύει...» Πόσο δίκιο είχε!».¹⁹²

Στο κεφάλαιο δεκατρία περιγράφεται η κόντρα Ελλήνων και Τούρκων και παρατίθενται λεπτομέρειες για τους δύο λαούς όσον αφορά τις περιοχές που ζούσαν. Φυσικά, των Ελλήνων διέφερε προς το καλύτερο. «Τις νύχτες έβγαιναν στα σοκάκια οι δικοί μας, οι πασβάντηδες... και αν τύχαινε να συναντηθούν πασβάντηδες και ζαπτιέδες, κοιτάζονταν όπως τα πεινασμένα σκυλιά που διεκδικούν το ίδιο κόκαλο».¹⁹³ Ακόμα: «Ο Ρωμιομαχαλάς ήταν κολλητά με τον Τουρκομαχαλά, οι διαφορές τους όμως ήταν μεγάλες. Ο πρώτος είχε καινούργιους και μεγάλους δρόμους, κτίρια σύγχρονα, σπίτια με αυλές πεντακάθαρες, πνιγμένες στα λουλούδια».¹⁹⁴ Ο συγγραφέας θέλει να τονίσει την υπεροχή των Ελλήνων σε όλα τα επίπεδα. Ήταν ανώτεροι και αυτό φαινόταν. «Όχι πως οι Έλληνες ήταν όλοι πλούσιοι κι οι Τούρκοι όλοι ζούσαν στη μιζέρια. Μα έβλεπες πως ο δικός μας ο λαός ήταν αλλιώς. Τον ξεχώριζες... Είχαν μια υπερηφάνεια και μια αξιοπρέπεια που δε συγκρινόταν μ' όλα τα πλούτια του κόσμου. Είχαν τα πλουμίδα μιας καρδιάς αριστοκράτισσας που δεν τα 'χε καμιά άλλη φυλή».¹⁹⁵

Όταν ακούγονται οι ψίθυροι περί πολέμου, τότε ο Ανέστης και ταυτόχρονα ο συγγραφέας διακατέχονται από αισθήματα απόδοσης δικαιοσύνης και διεκδίκησης για όλα όσα μας ανήκουν. Συγκεκριμένα: «Για όλα τ' άλλα δε μ' ένοιαζε. Δεν ήθελα να πάρω από κανέναν ο,τι

¹⁹⁰ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *Η πόλη με τα χαμένα παραμύθια*, εκδ. Κέδρος, 2008, σ.38.

¹⁹¹ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *ό.π.*, σ.40.

¹⁹² Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *ό.π.*, σ.46.

¹⁹³ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *ό.π.*, σ.52.

¹⁹⁴ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *ό.π.*, σ.53.

¹⁹⁵ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *ό.π.*, σ.53.

του ανήκε. Τα δικά μου όμως τα ήθελα δικά μου. Γιατι ανάμεσα σ'αυτά γεννήθηκα και μεγάλωσα, μ' αγάπησαν και τα αγάπησα».¹⁹⁶

Στα επόμενα κεφάλαια αντιπαρατίθενται ο παράδεισος-Σμύρνη, θα λέγαμε, στον οποίον ζούσαν, με την κόλαση, εφόσον Τούρκοι στρατιώτες εισέβαλαν στη Σμύρνη για να τρομοκρατήσουν τους Σμυρνιούς. Παρατηρείται η άρνησή τους να αποδεχτούν, πως πρέπει να φύγουν. Δεν ήθελαν να φύγουν αλλά τους εξανάγκασαν. Θλίψη μα και μία αισιοδοξία για το μέλλον, είναι τα συναισθήματα που επικρατούν. Όπως αναφέρει ο πρωταγωνιστής, Ανέστης: «Ένα όμορφο παραμύθι έφτανε στο τέλος του. Κι εγώ έπρεπε με χιλιάδες άλλους να αποχαιρετήσω την πόλη κι όλα τα χαμένα της παραμύθια.... Προσευχήθηκα σιωπηλά. Για μια καινούργια πατρίδα που στο χώμα της θ' απλωνα τις ρίζες μου από την αρχή».¹⁹⁷

Η περιγραφή της τελευταίας νύχτας στη Σμύρνη, καταφέρνει και μεταδίδει στους αναγνώστες τον πανικό που επικρατούσε. Η πιο σκληρή εικόνα περιγράφεται στο παρακάτω απόσπασμα: «Το δράμα των ξεριζωμένων στεκόταν εκεί χειρότερο κι από το πιο εφιαλτικό όνειρο. Αυτό όμως που δεν θα ξεχάσω ποτέ είναι τα παιδιά . Εκείνα τα εκατοντάδες παιδιά, τα πεινασμένα, τα εξαθλιωμένα, με τα μεγάλα μάτια τους γεμάτα απορία για όλα αυτά που συνέβαιναν γύρω τους. Πίσω, η πόλη τυλιγμένη στις φλόγες, ανταριασμένη από τους καπνούς».¹⁹⁸ Ακόμη, η εξαθλίωση είναι φανερή παρακάτω: «Πριν απομακρυνθούμε πολύ, γύρισα και κοίταξα ξανά το πλήθος στο λιμάνι. Τους πρόσφυγες, που στο πρόσωπό τους διαγραφόταν η πείνα. Πείνα για ψωμί, για ζεστασιά, για αγάπη, για ελπίδα».¹⁹⁹

Η αντιμετώπιση των προσφύγων από τους άλλους είναι ένα άλλο ζήτημα. Η άρνηση και η καχυποψία είναι αυτά τα οποία βιώνουν. Παρόλα αυτά, είναι υπερήφανοι, δεν παραδίδονται, κρατούν την αξιοπρέπειά τους και διατηρούν τα ήθη και τα έθιμά τους στη δεύτερη πατρίδα τους. Δεν θέλουν να τους θεωρούν όπως αναφέρεται «πεινασμένους ξενομερίτες αλλά λαός τίμιος και δημιουργικός».²⁰⁰

Στη συνέχεια, ο συγγραφέας συνεχίζει με την περιγραφή των δυσκολιών όλης της οικογένειας μέχρι και την επαγγελματική αποκατάσταση του ενήλικα πια Ανέστη. Παρόλα τα χρόνια που πέρασαν, στην ψυχή του αφηγητή βρίσκεται ακόμη η Μικρασία και επιθυμεί να την ξανά επισκεφτεί, όπως και έγινε. Ο αφηγητής νιώθει σαν να μην πέρασε ούτε μια μέρα,

¹⁹⁶ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *Η πόλη με τα χαμένα παραμύθια*, εκδ. Κέδρος, 2008, σ.64.

¹⁹⁷ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *ό.π.*, σ.69.

¹⁹⁸ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *ό.π.*, σ.75.

¹⁹⁹ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *ό.π.*, σ.78.

²⁰⁰ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *ό.π.*, σ.79.

αφού γράφει: «Πόσο μακριά ήταν όλα τούτα αλλά και πόσο κοντά.. Σαν να μην είχαν περάσει χρόνια. Σαν να τα άφησα πίσω μου μόλις χθες».²⁰¹ Η επιστροφή του στην Αγιά-Σοφιά τον γεμίζει με λύπη και οργή. Μας μεταφέρεται η αγωνία του για την επιστροφή στη Σμύρνη, αφού λέει: «Η ψυχή μου έχει λαχανιάσει... μπαίνουμε στη Σμύρνη». ²⁰² Ο Ανέστης απογοητεύεται γιατί τίποτα δεν θυμίζει τη Σμύρνη των Ελλήνων. Συγκινείται επειδή αναγνωρίζει το σπίτι του, αναφωνώντας: « Αχ, μαλαματένιο κάστρο μου, πόσο με πονά να σε βλέπω έτσι! Πού είναι η στέγη σου να αράξουν στα κεραμίδια της ο αποσπερίτης με όλα τα αστέρια τα του ουρανού; ».²⁰³

Ο αφηγητής τριγυρνά στους δρόμους και τα συναισθήματά του ολοφάνερα. Δεν σημειώνεται καμία οργή παρά μόνο ένα κενό, όπως λέει ο ίδιος. Επισημαίνει την προδοσία από τους συμμάχους και τη μανία και το μίσος των Τούρκων για την καταστροφή των Ελλήνων. Ακολουθούν τα παρακάτω: «Γύρω μου κουβέντες στα τουρκικά που με πονάνε σαν αγκάθι στη σάρκα. Χάθηκε για πάντα το ελληνικό στοιχείο από εδώ, αναλογίζομαι κι ενώ θα έπρεπε να νιώθω οργή, νιώθω μόνο ένα μεγάλο κενό..... Όταν ήρθε το κακό ο λαός της Ιωνίας κατάλαβε πως ήταν μόνος κι απροστάτευτος, όσο ποτέ άλλοτε. Ένα μαντρωμένο κοπάδι που η τούρκικη μανία το οδηγούσε στη καταστροφή.... Στόχος των Τούρκων το ξερίζωμα της ελληνικής φυλής από τα μικρασιατικά εδάφη».²⁰⁴

Η λύπη που νιώθει και τη μεταδίδει, είναι απέραντη αλλά αντισταθμίζεται από την ανακούφιση που τον κυριεύει επειδή ξαναείδε τα εδάφη του. Το γεγονός αυτό, του χαρίζει ηρεμία και αποφασιστικότητα πως όλα έχουν τελειώσει. Σημειώνεται το παρακάτω: «Πρέπει να το πάρω απόφαση πως τώρα έχω άλλη πατρίδα. Φωτεινή κι αυτή σαν μια αγκαλιά φλογάτες παπαρούνες. Έχει τη δική της ιστορία, τυλιγμένη σε δαφνοκλώνια και στεφάνια ελιάς».²⁰⁵

Η τελευταία γεύση που αφήνει το βιβλίο, δεν είναι μίσος ούτε επιθυμία για εκδίκηση. Δεν υπάρχει κανένα αρνητικό συναίσθημα. Απεναντίας, δίνεται ένα μάθημα. Η συγχώρεση είναι το καλύτερο αντίδοτο στη γιατρεία του πόνου. Στην ουσία, είναι μία παρότρυνση να μην δηλητηριαζόμαστε από τις άσχημες στιγμές και η αγάπη να κυριαρχεί στις καρδιές μας. Ο Ανέστης θυμάται τα λόγια της γιαγιάς του, της νενές Φόνης, τα οποία καθώς φαίνεται τα ασπάζεται και μας τα μεταδίδει:

²⁰¹ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *Η πόλη με τα χαμένα παραμύθια*, εκδ.Κέδρος, 2008, σ.116.

²⁰² Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *ό.π.*, σ.121.

²⁰³ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *ό.π.*, σ.129.

²⁰⁴ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *ό.π.*, σ.124.

²⁰⁵ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *ό.π.*, σ.129.

«Η νενέ Φόνη έλεγε πως η πιο τρυφερή καρδιά του κόσμου είναι αυτή που ξέρει να συγχωρεί και η πιο ζεστή αγκαλιά αυτή που κλείνει μέσα της τους εχθρούς της».²⁰⁶

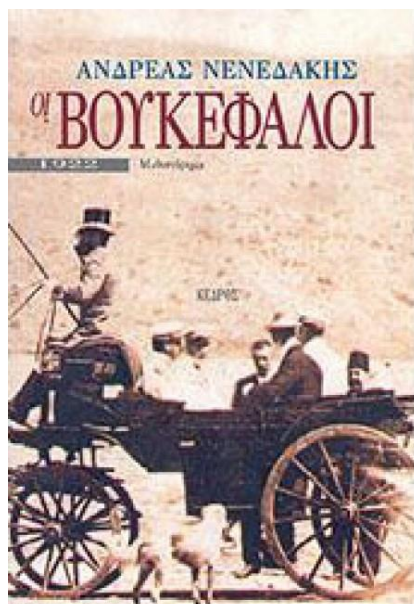

207

²⁰⁶ Βλ. Χαράλαμπος Κατσάρας, *ό.π.*, σ.131.

²⁰⁷ Βλ. Χρήστος Κονταξής, *Κάποτε στη Σμύρνη*, 3^η έκδοση, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2008, σ.74.

2.8 Οι Βουκέφαλοι 1922 (1991) του Ανδρέα Νενεδάκη

Οι Βουκέφαλοι είναι ένα έργο το οποίο διαφέρει σε σχέση με τα προηγούμενα, διότι δεν δίνει ιστορικά στοιχεία σχετικά με τη Μικρασιατική καταστροφή αλλά ενημερώνει για τον τρόπο που βίωσαν οι Έλληνες, κάτοικοι της Ελλάδας, τη Μικρασιατική καταστροφή και συγκεκριμένα το κέντρο βάρους μεταφέρεται στο χωριό Μπεντένια της Κρήτης.

Το έργο περιγράφει τις κινήσεις των προξένων των Μεγάλων Δυνάμεων από τις οποίες εξαρτάται η ζωή στο νησί. Επίσης, αναγράφονται και οι κινήσεις των βενιζελικών, των βασιλικών και όλων των υπολοίπων, με τελευταίο να έρχεται ο απλός λαός. Αν και όλοι αυτοί επιδρούν στα πολιτικά πράγματα του νησιού, στην ουσία οι πρόξενοι είναι αυτοί που είναι οι κυρίαρχοι.

Ο συγγραφέας ξεκινά τις πρώτες σελίδες του βιβλίου περιγράφοντας τους κατοίκους του νησιού και εξιστορώντας τις προσωπικές τους ιστορίες, οι οποίες είναι αλληλένδετες μεταξύ τους. Η αφήγηση αρχικά είναι αναδρομική στο παρελθόν και έπειτα γίνεται σύγχρονη. Το τουρκικό στοιχείο δεν φαίνεται να διαχωρίζεται από το ελληνικό. Τουναντίον, οι δύο λαοί συνυπάρχουν αρμονικά και ειρηνικά και συνάπτουν μεταξύ τους υγιείς διαπροσωπικές σχέσεις. Αυτό είναι κάτι που απαντά και στα υπόλοιπα κείμενα που εξετάσαμε. Αναμφίβολα, πριν τον πόλεμο η ζωή στη Μικρά Ασία ήταν ειρηνική. Όμως, στα πρόθυρα του πολέμου και

κατά τη διάρκεια αυτού, τα συναισθήματα εκφυλίζονται και παρατηρούνται εκδικητικές τάσεις.

Στο έργο «Οι Βουκέφαλοι 1922», ο πρωταγωνιστής-αφηγητής και η οικογένειά του συνδέεται με στενούς δεσμούς φιλίας με τους Τούρκους, οι οποίοι παρουσιάζονται αμόρφωτοι. Από την άλλη πλευρά, εμφανίζονται οι πρόξενοι, οι οποίοι ναι μεν είναι μορφωμένοι, απολίτιστοι δε, εφόσον παρουσιάζουν έναν χαρακτήρα απάνθρωπο, νοιάζονται μόνο για τις δικές τους ανάγκες και εξυπηρετούν μόνο τους δικούς τους σκοπούς. Ο συγγραφέας αναλύει τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα και σχολιάζει τον ρόλο των Μεγάλων Δυνάμεων, στις οποίες αποδίδονται ευθύνες.

Σε αυτό το μυθιστόρημα, απουσιάζει η έντονη συγκινησιακή φόρτιση (σε σύγκριση με τα υπόλοιπα έργα) και φαίνεται πως ο ρόλος του βιβλίου στην ανάγνωσή του από ένα παιδί είναι περισσότερο διδακτικός – ιστορικός παρά συγκινησιακός. Ο αφηγητής εναλλάσσεται από εξωδιηγητικός-ετεροδιηγητικός σε εξωδιηγητικό-ομοδιηγητικό.

Το θέμα των προσφύγων της Μ. Ασίας στο Ρέθυμνο του 1922 είναι ένα θέμα που γενικά δεν έχει θιχτεί, ούτε έχει χρησιμοποιηθεί ως κεντρικός πυρήνας σε λογοτεχνικά έργα. Για αυτό και το έργο του Ανδρέα Νενεδάκη αξίζει της προσοχής μας. Ο συγγραφέας κατάγεται από την Κρήτη και συγκεκριμένα από το Ρέθυμνο. Η μαρτυρία του που καταγράφεται αποτελεί ένα χρονικό των γεγονότων του 1922.

Όσον αφορά την απογραφή που πραγματοποιήθηκε το '18, ενημερώνει τους αναγνώστες ότι οι Χριστιανοί στο Ρέθυμνο άγγιζαν τους 6.000 ενώ οι Τούρκοι 4.000. Αντιθέτως, στην απογραφή του 1922 οι Χριστιανοί εμφανίστηκαν κατά πολύ περισσότεροι, 9.000 και οι Τούρκοι μόλις 2.500. Όσον αφορά την κοινωνική σχέση των δύο «ομάδων», Τούρκοι και Χριστιανοί, την εποχή μετά το 1913 χαρακτηρίζεται από μία σχέση ανισότητας, των Χριστιανών έναντι των Τούρκων. Το κεφάλαιο του έργου που αναφέρεται στον Σερίφ Αγά, παρουσιάζει και τονίζει ότι οι Χριστιανοί κατάφεραν με διάφορα μέσα την περίοδο μετά το 1878 έως το 1913, να υπερτερήσουν έναντι των Τούρκων σχεδόν σε όλους τους τομείς, σε ολόκληρη την Κρήτη, με σημαντικότερη ανάπτυξη στο Ρέθυμνο. Οι σχέσεις ήταν πλέον τεταμένες μεταξύ των δύο «ομάδων» με τους Χριστιανούς Ρεθυμνιώτες να κάνουν γνωστές τις προθέσεις τους, με σκληρούς τρόπους, όπως τη δολοφονία του Αλμπάνη και του Καραλή στον Πηγιανό κάμπο.

Ο συγγραφέας μεταφέρει τις παιδικές αναμνήσεις του με τους Τούρκους συνομήλικούς του. Ο ίδιος, ως παιδί, δεν είχε εχθρική στάση απέναντι στους Τούρκους. Μάλιστα, δεν έβρισκε διαφορές ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Τα Τουρκάκια βέβαια είναι μόνο Τουρκάκια γιατί σε τίποτα δε διαφέρουν από μας. Φορούν τα ίδια ρούχα, έχουν τα ίδια μάτια, τα ίδια πρόσωπα και η συμπεριφορά τους είναι τέτοια που το καταλαβαίνομε πως θέλουν να 'μαστε φίλοι...»²⁰⁸ Παράλληλα, ο συγγραφέας μοιράζεται με τους αναγνώστες τους προβληματισμούς του σχετικά με τους Έλληνες και τους Τούρκους. Συγκεκριμένα, δεν μπορεί να συλλάβει το γεγονός πως ενώ τα σπίτια τους ήταν σε τόσο κοντινή απόσταση, τα συναισθήματα άλλαζαν όταν οι Τούρκοι γιόρταζαν τις θρησκευτικές γιορτές, όπως το ραμαζάνι, χωρίς να υπάρχει όμως κανένα εμπόδιο στις σχέσεις τους. Εν ολίγοις, οι Έλληνες περιφρονούσαν τέτοιου είδους γιορτές.

Μετά τη δολοφονία του Ίωνα Δραγούμη, τα πράγματα πήραν άσχημη τροπή και ξεκινάει η Μικρασιατική καταστροφή. Οι Σύμμαχοι τάσσονται υπέρ του Κεμάλ και του κινήματός του. Πληροφορίες για όλα αυτά παρουσιάζονται στο κείμενο αλλά με περιληπτική διάθεση. Οι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία αρχίζουν και καταφθάνουν στο Ρέθυμνο και έτσι ανοίγει το θέμα των συνεπειών της καταστροφής αυτής. «Βδομάδες τώρα δεν έρχονται τα βαπόρια. Είναι στη Μικρασία και βοηθούν στη μετακόμιση του πληθυσμού και του στρατού. Μιλάνε περισσότερο για τον πληθυσμό παρά για το στρατό...»²⁰⁹ Με την παραπάνω πρόταση ο Νενεδάκης εισάγει τους αναγνώστες στο θέμα.

Άσχημες πράξεις λαμβάνουν πλέον χώρα, πολλοί Έλληνες αρχίζουν την αντεκδίκηση για τα δεινά των δικών τους στην Πόλη. «Η αγορά στο δρόμο των Τσάρων είχε νεκρώσει. Άδειασαν τα μαγαζιά. Έκρυσαν οι έμποροι τιςπραμάτειες και τα τρόφιμα... Οι φωνές και οι κουβέντες είναι λίγες...»²¹⁰ Πραγματοποιείται ένα συλλαλητήριο για να αποφασιστεί η συμμετοχή του λαού στη Μικρασιατική εκστρατεία, το οποίο βέβαια δεν ευδοκίμησε. «Οι περισσότεροι δάκρυζαν. Σιγά-σιγά σηκώνονται και ένας ένας αποχαιρετά. Αμίλητοι ξεχωρίζουν, φεύγουν και χάνονται στα σοκάκια με τους γκράδες και τα φυσεκλίκια που βάρυναν και φαντάζουν παράξενα...»²¹¹ Η πολιτεία μετά την Καταστροφή παρομοιάζεται από τον συγγραφέα ως «μαχαιρωμένη, μουδιασμένη, αμίλητη»²¹²

²⁰⁸ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *Οι Βουκέφαλοι 1922*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1991, σ.216.

²⁰⁹ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.258.

²¹⁰ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.258.

²¹¹ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.261.

²¹² Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.262.

Η στάση του τουρκικού στοιχείου στο άκουσμα της Καταστροφής αποτυπώνεται στην εξής φράση: «Οι Τούρκοι εύχονταν και περίμεναν να χάσουν οι Ρωμιοί. Οι Ρωμιοί ήταν δυνατότεροι γιατί ήταν περισσότεροι (στο Ρέθυμνο εννοείται)... Οι ίδιοι οι Τούρκοι δεν εκδήλωναν καμιά χαρά ή ικανοποίηση για τις νίκες τους, για την καταστροφή του στρατού των Ρωμιών. Έτσι δεν είχε στραφεί ο ένας εναντίον του άλλου, δεν έφτασαν στο σημείο να αλληλοσφαγούν».²¹³

Το κεφάλαιο με τίτλο «Γύρισαν...» πραγματεύεται την επιστροφή των αιχμαλώτων στρατιωτών του Ρεθύμνου, οι οποίοι είναι ταλαιπωρημένοι, εξουθενωμένοι με σπασμένα νεύρα και πεσμένο ηθικό ενώ παράλληλα οι εφημερίδες εμφανίζονται καθησυχαστικές. Επισημαίνεται το παρακάτω απόσπασμα: «Οι εφημερίδες προσπαθούν να ησυχάσουν τον κόσμο και γράφουν πως πρέπει να σέβεται ο ένας τον άλλον, οι έφεδροι τις περιουσίες των πολιτών... Όμως οι έφεδροι δεν θέλουν να ξέρουν, δεν θέλουν να μάθουν κι οι πολίτες ακόμη δεν μπορούν να πιστέψουν τι έγινε. Δεν ξέρουν πως εκεί πέρα..... εκατομμύρια άνθρωπο πλέουν μέσα στο αίμα»²¹⁴ Με το επόμενο κεφάλαιο «Πατρίς» οι πρόσφυγες εμφανίζονται στο έργο. Αρχίζει η περιγραφή των πρώτων εικόνων των προσφύγων τις πρώτες μέρες που έχουν φτάσει, στοιχεία που αντλεί από τον τοπικό τύπο της εποχής. «Κοιτάζουν όλο τον κόσμο... σπάνια κρατούν κάτι. Σα να τα 'χουν χαμένα, δεν έχουν λεφτά, δεν αγοράζουν. Όμως προσπαθούν να μάθουν τον κόσμο, την πολιτεία... Μερικά παιδιά που τους ακολουθούν περπατούν ξυπόλητα μέσα στο νερό και στη λάσπη. Και χάσκουν και οι μύτες τους τρέχουν... Και τώρα η πολιτεία μας έγινε μεγάλο χωριό. Και οι ξυπόλητοι περίσσεψαν».²¹⁵

Παρόλο που πρόκειται για περιγραφές τοπικών εφημερίδων, ο ίδιος ο συγγραφέας έχει προσωπική άποψη, διότι τα ζούσε αυτά, όντας παιδί και παρουσιάζει ξεκάθαρα τη ρατσιστική αντίδραση των συμπολιτών του. «Είναι οι Μικρασιάτες που δεν τους γνωρίζει κανείς και κανείς δεν τους χαιρετά, μήτε τους μιλεί. Και λένε πως θα καθίσουν για πάντα εδώ. Αλήθεια τι θα κάνουν, πως θα ζουν και γιατί δεν πήγαν κάπου αλλού, αλλά ήρθαν στη δική μας πολιτεία;»²¹⁶ Μεγάλη απόσταση υπάρχει μεταξύ των προσφύγων και τον ντόπιων: «...δεν βρίσκουν όχι μαγαζί, αλλά μήτε στα πεζοδρόμια δεν τους θέλουν».²¹⁷

²¹³ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *Οι Βουκέφαλοι 1922*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1991, σ.263.

²¹⁴ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.266.

²¹⁵ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.267.

²¹⁶ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.268.

²¹⁷ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.268.

Η στέγαση αποτελεί ένα άλλο πρόβλημα: «Λένε πως θα τους δώσουν σπίτια να μένουν, στο μεταξύ όμως κοιμούνται στις εκκλησίες και σε μερικά σπίτια ακατοίκητα που τα νοίκιασε η δημογεροντία. Στους παλιούς στρατώνες, στο φρούριο, όπου υπάρχει κανένα κλειστό το ανοίγουν. Αλλά τούτοι οι άνθρωποι δε χρειάζονται μόνο σπίτι. Χρειάζονται απ' όλα... Αν και εδώ ακούγεται πως τρώνε, λένε, κατάχαμα, πως δεν τους χρειάζονται αυτά τα έπιπλα».²¹⁸

Το ελληνικό κράτος έδειξε μεγάλη αδυναμία στην υποδοχή, στην περίθαλψη και γενικότερα στην τακτοποίηση των προσφύγων. Η παρακάτω μαρτυρία ανήκει στον ίδιο τον Νενεδάκη, όντας αυτόπτης μάρτυρας σε μικρή ηλικία: «Από τη λέρα και την ταλαιπωρία αυτό το ανθρώπινο ερπετό έχει ένα χρώμα μολυβένιο, γκρίζο, που μετακινείται και αναταράζεται μια στιγμή, ύστερα πέφτει σε μια νάρκη που τρομάζει».²¹⁹ Η αντίδραση των ντόπιων στις συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων αποτυπώνεται παρακάτω: «Τα σπίτια τριγύρω (στην προκυμαία) είναι κατάκλειστα, σκοτεινά. Λες και δεν κατοικούν άνθρωποι. Έρημα, σφιγμένα από την αλμύρα φαίνονται εγκαταλελειμμένα. Από το μέσα όμως δρόμο, το δρόμο των Τσάρων, τα φανάρια της δημογεροντίας φέγγουν στους αραιούς περιπατητές και οι κλειστές πόρτες των μαγαζιών είναι κλειδωμένες με πελώρια λουκέτα και μεράτια σα να φοβούνται το ερπετό της προκυμαίας. Όλοι στην πολιτεία ξέρουν πως εκεί κοιμούνται χιλιάδες Μικρασιάτες που περιμένουν μέρες τώρα να τους ταχτοποιήσει η διοίκηση, η δημογεροντία, τα σωματεία των Κυριών και των Ελληνίδων».²²⁰

Παρουσιάζει έντονα την αδράνεια του κράτους αλλά και της εκκλησίας αφού κανένας δεν αντιδρά και κανένας δεν συγκινείται. Πολλοί μάλιστα ενώ δείχνουν συγκινημένοι στον έξω κόσμο, στην πραγματικότητα παραμένουν αδρανείς χωρίς να κάνουν τίποτα και χωρίς να ενδιαφέρονται, κοιτάζουν πρώτα το δικό τους συμφέρον. Σφοδρό κατηγορώ υπάρχει στο έργο κατά του δεσπότη, που δεν λαμβάνει μέτρα και δεν βοηθάει την κατάσταση. Αναφέρει επίσης, την προσπάθεια της Κρητικής Επιθεώρησης να αφυπνίσει τις συνειδήσεις αλλά έπεσε στο κενό. Μόνο οι Τούρκοι πολίτες προσφέρουν 1500 δρχ. αλλά η κίνησή τους χαρακτηρίζεται ανώφελη διότι θεωρείται πως τα λεφτά προέρχονται από οικειοποίηση όντας κατακτητές του τόπου.

Η οργάνωση της υποδοχής και περίθαλψης των προσφύγων, σύμφωνα με τον συγγραφέα, είναι υπό την εποπτεία αυτών που έχουν την εξουσία. «Κανένα από τα πρώτα ονόματα του

²¹⁸ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *Οι Βουκέφαλοι* 1922, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1991, σ.268.

²¹⁹ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.269.

²²⁰ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.269.

τόπου δε φαίνεται στον έρανο». Ο Νενεδάκης είναι αποκαλυπτικός στο ρόλο τους: «Κρατούν μάλιστα και το κουτί που ρίχνουν τα λεφτά και ευχαριστούν εκ μέρους της επιτροπής, εκ μέρους των προσφύγων, αλλά στην τσέπη δε βάζουν το χέρι τους. Ποιος μπορεί να πει κουβέντα γι' αυτούς».²²¹

Γενικότερα η ζωή των προσφύγων στη νέα πατρίδα δίνεται από τον συγγραφέα εκτενώς. Δεν παρουσιάζει μόνο τις πρακτικές δυσκολίες, αλλά και τις ψυχολογικές. Αναζητούν δύναμη να προσαρμοστούν στο νέο αυτό περιβάλλον, στο οποίο θεωρούνται ξένοι. Ο παπά-Γρηγόρης (Βοργιαδάκης) διαθέτει μεγάλο έργο στη βοήθεια αποκατάστασης των προσφύγων, πράγμα που εκθειάζεται στο έργο. Η βοήθεια και η αγάπη που προσέφερε είναι άξιες λόγου. Σε αντίθεση με τον δεσπότη (Τ. Βενέρης), του οποίου η συμβολή υπήρξε μηδαμινή. Η εικόνα του βοσκού, που έφερε τα πρόβατα να αρμεχτούν για να πάρουν γάλα οι πρόσφυγες, είναι συγκινητική και αξιοθαύμαστη. Θα λέγαμε μάλιστα ότι μπορεί να αναδεικνύει και ηθικά πρότυπα συμπεριφοράς για τους μαθητές που διαβάζουν το έργο.

Ύστερα από μέρες η προκυμαία επιτέλους αδειάζει και οι πρόσφυγες μεταφέρονται όπου είναι δυνατόν. Η εικόνα των Τούρκων να συμβουλεύουν τους πρόσφυγες να κάνουν υπομονή, είναι αδιανόητη. «Ύστερα από βδομάδες η προκυμαία αδειάζει. Γέμισαν τα σχολεία, οι στρατώνες, τα γυμνάσια θηλέων, οι εκκλησίες».²²² Συμπυκνωμένη εικόνα – παρουσίαση της εκκένωσης της προκυμαίας που επανήλθε στην παλιά της εικόνα. Ο Σιμιτσίης με το πρόχειρα στημένο μαγειρείο του, η κατανόηση των Τούρκων που συμβουλεύουν υπομονή τους πρόσφυγες είναι μια άλλη εικόνα της εποχής. Οι έφεδροι και οι πρόσφυγες επίσης συμπονούν ο ένας τον άλλον. Οι πρώτοι τονίζουν στους δεύτερους την ανάγκη να ενεργοποιηθούν και να δουλέψουν στο φτωχό αυτό τόπο λέγοντας ότι αν δεν είχαν νικηθεί θα έμεναν κι εκείνοι στη Μικρασία. «Μπήκαμε στη μέγγενη και θα πληρώσουμε όλοι τα λάθη και τις προδοσίες των μεγάλων. Αυτά που χάσαμε είναι πολύ μεγάλα. Και θα πληρώνει το μιλέτι μας στους αιώνες».²²³

«Τι είναι ο άνθρωπος; Με μια κούπα γάλα μπορούν να πιούν και να διατηρηθούν τρία παιδιά και μ' ένα ψωμί να τραφεί ολόκληρη οικογένεια»,²²⁴ γράφει ο Νενεδάκης, θέλοντας να δείξει τα πενιχρά χρήματα που κερδίζουν οι πρόσφυγες, προσπαθώντας να ζήσουν. Οι άνθρωποι αυτοί για τον συγγραφέα είναι ήρωες και καθαροί Έλληνες, «Τόσα χρόνια, τόσους αιώνες πώς βάσταξαν; Διωγμούς, καταπίεση, φοβέρα. Κι έμειναν καθαροί Έλληνες, οι

²²¹ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *Οι Βουκέφαλοι* 1922, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1991, σ.272.

²²² Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.274.

²²³ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.274.

²²⁴ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.275

καλύτεροι Έλληνες... Και τώρα... και τώρα είναι οι καλύτεροι». ²²⁵ Στη συνέχεια, αντιδιαστέλλει την κατάσταση του πριν με το τώρα, με πόσο αυστηρότητα και προσοχή δίνουν άρτο στον κόσμο οι επίτροποι των εκκλησιών, ενώ πριν τον μοίραζαν παντού, ακόμη και στους Τούρκους. Ακολουθούν τα αποσπάσματα: «.είναι όλοι κατηφείς και αυστηροί για τους πρόσφυγες, για τα παιδιά τους ιδιαίτερα που συνωστίζονταν στις εκκλησίες για την παραμυθία, για ν' ακούσουν το δεσπότη, αλλά προπάντων για να πάρουν κανένα κομμάτι άρτου, να χορτάσουν την πείνα τους. Μετά το εκκλησίασμα γίνονται μάχες, αναποδογυρίζονται οι κόφες με το γλυκό ψωμί και ακούγονται βρισιές ακατονόμαστες. Ποιοι φταίνε για όλη αυτή την κατάσταση; [...] Οι πρόσφυγες, απαντούν οι επίτροποι. Δεν τους βλέπεις πόσο κακομοίρηδες είναι, λένε. Πόσο βρώμικοι, τεμπέληδες, άπληστοι, άρπαγες. Όλα τα θέλουν, όλα τα ζητούν και μάλιστα διά μιας... και βέβαια επειδή άργησε να καθαριστεί ο δρόμος των Τσάρων έφταιγαν οι πρόσφυγες και γιατί καθυστερεί η σκυρόστρωση είναι υπεύθυνοι αυτοί». ²²⁶ Πρόκειται για την εικόνα της αντιπροσφυγικής προπαγάνδας που εξαπλώθηκε ρατσιστικά στο Ρεθύμνο του 1922.

Οι εφημερίδες από την άλλη γράφουν το Σεπτέμβρη του 1923: «Οι πρόσφυγες εξακολουθούν να μένουν στο ύπαιθρο χωρίς στέγη και εργασία, στερούμενοι των πάντων». Ο ρατσισμός κατά των προσφύγων δεν έχει όρια: «αφού και στο λιμάνι οι ντόπιοι και οι παπάδες ακόμη δεν μπαίνουν στις βάρκες που πάνε στο βαπόρι όταν οι βαρκάρηδες είναι πρόσφυγες». ²²⁷ Οι απάτες γύρω από τις τουρκικές περιουσίες από την άλλη και οι δήθεν ανησυχίες για την τύχη των προσφύγων με σκοπό την ανάληψη εργολαβιών και χρυσών δουλειών είναι η εικόνα που δίνει ο Νενεδάκης: «ό,τι μας συμφέρει είναι το καλύτερο και το συμφέρον μας το χάνουμε με τους πρόσφυγες. Πρέπει να μοιράσουμε πολλά, το ψωμί μας, τις περιουσίες που νομίζαμε πως θα κληρονομήσουμε, όλα», ²²⁸ λέει παράγοντας του Ρεθύμνου στον Υπουργό Οικονομικών της Κυβέρνησης Παπαναστασίου, οδυρόμενος για το ότι οι τουρκικές περιουσίες το 1923 θα δίνονταν στους δυστυχείς και όχι στους Ρεθύμιους. Γενικότερα, παρουσιάζεται η έντονη ρατσιστική συμπεριφορά των ντόπιων, χωρίς να υπάρχουν πλέον όρια. Είναι ολοφάνερο, ένα είδος ζήλιας για αυτά που λαμβάνουν οι πρόσφυγες και ο φόβος σε περίπτωση που θα χρειαστεί να μοιραστούν τα δικά τους.

²²⁵ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *Οι Βουκέφαλοι 1922*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1991, σ.276.

²²⁶ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.278-279.

²²⁷ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.282.

²²⁸ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.286.

Η αναχώρηση των Τούρκων με τη Σύμβαση και Συνθήκη αργότερα της Λωζάνης παρουσιάζεται στην όλη τραγικότητά της στο Κεφάλαιο «Οι Τούρκοι φεύγουν»²²⁹: «Ο θρήνος ακούγεται ως πέρα τα σεπέρια στα τούρκικα σπίτια και μέσα στους μαχαλάδες, στα σοκάκια κρατά ο ένας τον άλλο, λιποθυμούν οι γυναίκες κι οι γέροι είναι δακρυσμένοι. Με δυσκολία κατεβαίνουν στο λιμάνι και ξαναγυρνούν στα σπίτια τους, δεν μπορεί να τους περιμαζέψει κανείς».²³⁰ «Και κάτω απ' τα τούρκικα σπίτια που αδειάζουν περιμένουν οι πρόσφυγες μ' ένα μπόγο. Μια κουβέρτα, ένα κατσαρόλι, ένα σκαμνί. Πολλοί γελούν, άλλοι κλαίνε...».²³¹ Οι ντόπιοι πάλι πετροβολούσαν τους αναχωρούντες Τούρκους: «Να πάτε στην Κόκκινη Μηλιά, μπουρμάδες, να ξεκουμπιστείτε. Άλλοι φωνάζουν ονόματα φίλων, γειτόνων και τους αποχαιρετούν και φιλιούνται σταυρωτά και κλαίνε...»²³²

Συμπερασματικά, μέσα από αυτό το έργο ο Νενεδάκης πληροφορεί τους αναγνώστες για τους πρόσφυγες, βασιζόμενος στον τοπικό τύπο της εποχής αλλά και στις δικές του αναμνήσεις. Ανασυνθέτει όλα τα προβλήματα, τις δυσκολίες και τις άσχημες ψυχολογικές καταστάσεις που έζησαν οι πρόσφυγες, μέχρι να οδηγηθούν στο αίσιο αυτό τέλος.

²²⁹ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *Οι Βουκέφαλοι* 1922, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1991, σ.288.

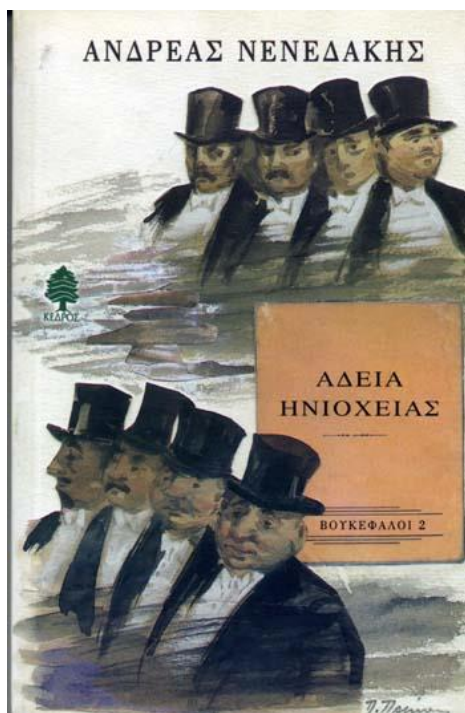
²³⁰ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.289.

²³¹ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.290.

²³² Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.291.

²³³ Βλ. Χρήστος Κονταξής, *Κάποτε στη Σμύρνη*, 3^η έκδοση, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2008, σ.8.

2.9 Άδεια Ηνιοχείας (1999) του Ανδρέα Νενεδάκη

Το έργο αυτό αποτελεί συνέχεια του μυθιστορήματος «Οι Βουκέφαλοι», καθώς πραγματεύεται το ζήτημα των προσφύγων στο Ρέθυμνο μετά το 1922-1923. Βέβαια, το έργο εστιάζει στην περίοδο μετά την ανταλλαγή πληθυσμών και την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης.

Υπογραμμίζεται πως η ελίτ της εποχής, ο δεσπότης, οι ανιψιές του και γενικότερα άνθρωποι με μόρφωση και έργο εκείνη την εποχή, έχουν ιδιαίτερη θέση μέσα στο κείμενο και από αυτούς εξαρτώνται όλα. Τονίζεται ο ηγετικός τους ρόλος, η αρχοντιά και η ισχύς τους. Στο κεφάλαιο «Ο δρόμος των Τσάρων» εννοώντας τον δρόμο όπου βρίσκονται οι οικίες αυτών των πλουσίων, αναφέρεται η φωτογραφία με τις πλούσιες Κυρίες και με τα πεινασμένα παιδιά των προσφύγων. Όλα τα διαχειρίζονται οι Κυρίες αυτού του κύκλου, σύζυγοι και συγγενείς προξένων, εμπόρων με γνωστά ονόματα, άλλωστε χαίρουν ιδιαίτερης εκτίμησης, ακόμη και από τον κυβερνητικό εκπρόσωπο.

Ένα κοριτσάκι, η Χρυσή, θυμάται τη φωτογραφία αυτή με τις Κυρίες να είναι έτοιμες, καλλωπισμένες για να φωτογραφηθούν. Το σπίτι όπου άρχισε να κατοικεί η Χρυσή και η

οικογένειά της ήταν σε άσχημη κατάσταση , όπως και όλα όσα δόθηκαν στους πρόσφυγες εκείνη την εποχή, στην παλιά πόλη του Ρεθύμνου. «Κι όσα χρόνια κι αν πέρασαν δεν κατορθώναμε να το ασπρίσωμε. Οι σοβάδες είναι πεσμένοι, η στέγη μισοχαλασμένη και τα πορτοπαράθυρα λείπουν τα μισά».[...] «Κοιμόμαστε κι οι τρεις σκεπασμένοι την ίδια κουβέρτα. Δεν είχαμε ένα ρούχο, παπούτσια, ένα πιάτο περίσσιο, κουτάλια, πιρούνια. Πέρασε καιρός για να αποκτήσουμε αυτά τα πράγματα». ²³⁴ Η Χρυσή συνεχίζει: «Μας έδωσαν αυτό το σπίτι, αλλά δεν ήταν ακόμη δικό μας. Μπορεί και να μην μέναμε πάντα εδώ. Μπορεί να μας έδιναν άλλο... Είναι Εποικισμός, λένε... Μας έδωσαν σε μια απλωσιά κοντά στη θάλασσα δυο τρία στρέμματα γης, στ' ανατολικά της πολιτείας...». ²³⁵

Δύσκολες πολιτικές και κοινωνικές καταστάσεις έχουν δημιουργηθεί μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και την άφιξη των προσφύγων. Πολλοί μικρέμποροι και χωρικοί έχουν ανεληχτεί σε κοινωνική τάξη και πλέον ανήκουν στους μεγαλοϊδιοκτήτες και μεγαλέμπορους. Αξίζει να σημειωθεί, ότι στην τάξη αυτή κατατάχτηκαν και κάποιοι Μικρασιάτες πρόσφυγες. Ο Νεναδάκης από την άλλη μεριά αναφέρει, πως ξεχωρίζει τους ανθρώπους από τα παπούτσια τους αφού οι πρόσφυγες έχουν σκισμένα, φαγωμένα και πολυχρησιμοποιημένα παπούτσια ενώ οι ντόπιοι βαμμένα και όμορφα, θέλοντας να δείξει την αντιδιαστολή των δύο κοινωνικών στρωμάτων που πλέον έχουν διαμορφωθεί.

Παρά το πέρασμα του χρόνου οι πρόσφυγες δεν έχουν συνηθίσει. Άλλοι φεύγουν για την Ελλάδα πιστεύοντας ότι εκεί θα βρουν καλύτερη τύχη και άλλοι πιστεύουν ότι όλα αυτά είναι προσωρινά και θα ξαναγυρίσουν πίσω στην πατρίδα τους. Σημαντική είναι η πληροφορία σχετικά με τη σχολική κοινωνία. Ντόπιοι και πρόσφυγες μαθητές συναντιούνται μόνο στα διαλείμματα, χωρίς να έχουν ιδιαίτερες σχέσεις μεταξύ τους. Επίσης, το εκπαιδευτικό πρόγραμμα είναι διαφορετικό, μόνο ο εθνικός ύμνος είναι ίδιος. Επομένως, το ρατσιστικό στοιχείο, διαφαίνεται και στην εκπαίδευση. Ως παιδί τότε η Χρυσή, δεν αντιλαμβανόταν αυτού του είδους τον ρατσιστικό διαχωρισμό. Ο συγγραφέας παραθέτει και τις απόψεις της εποχής οι οποίες εκφράζονταν μέσω του τοπικού τύπου. Οι ντόπιοι διέβλεπαν, ότι τα προσφυγόπουλα θα συγκροτήσουν ομάδες με παραβατική συμπεριφορά και έθεταν το ζήτημα της πρόληψης και της προστασίας τους. Είναι χαρακτηριστικό το παρακάτω απόσπασμα: «Δε μπορώ να καταλάβω γιατί είμαστε έτσι χωρισμένοι. Μόνο στα διαλείμματα συναντιόμαστε. Όμως δεν έχουμε πολλές σχέσεις μαζί τους. Κάτι μας χωρίζει εχτός από τα ρούχα και τα παπούτσια που φορούμε... πως εμείς είμαστε τα προσφυγάκια... Σα να

²³⁴ Βλ. Ανδρέας Νεναδάκης, *Άδεια Ηνιοχείας*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1999, σ.25.

²³⁵ Βλ. Ανδρέας Νεναδάκης, *ό.π.*, σ.29.

βρισκόμαστε σε ξένο σπίτι επισκέπτες. Κάνουμε γυμναστικές εξετάσεις διαφορετικές μέρες, χωριστά, τραγουδούμε άλλα τραγούδια εμείς, άλλα εκείνοι. Και μόνο τον ίδιο εθνικό ύμνο τραγουδούμε εμείς και κείνοι».²³⁶

Η οικονομική κρίση που έλαβε χώρα το 1925 στην Ελλάδα και στο Ρέθυμνο παρουσιάζεται στο κεφάλαιο « Κρίση», με το οποίο πλέον οι πρόσφυγες έχουν αφομοιωθεί από την κρητική κοινωνία και έχουν ενταχθεί σε αυτήν. Μέχρι και το 1927 αναφέρεται από τον Νενεδάκη, πως τους πρόσφυγες δεν τους ενόχλησε τόσο η αδυναμία αντιμετώπισής τους από το κράτος, όσο η συμπεριφορά και η περιθωριοποίηση από τους ντόπιους. Αισθάνονται αποξενωμένοι. Συγκεκριμένα αναφέρει: «αυτό που τους πληγώνει και τους απασχολεί είναι η συμπεριφορά μερικών ντόπιων. Οι Μικρασιάτες αισθάνονται πως είναι δεύτερης κατηγορίας πολίτες. Καταλαβαίνουν που είναι τοποθετημένοι από τη συγκρατημένη περιφρόνηση και το στρίμωγμά τους. Και καταλαβαίνουν πως τους θεωρούν ξένο σώμα, ακόμη και στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα της ντόπιας κοινωνίας και αντιδρούν αναλόγως».²³⁷ Για το λόγο αυτό, έχουν δημιουργηθεί δύο σωματεία. Στο ένα σωματείο ανήκουν αυτοί που μόλις είχαν φτάσει και αφού τακτοποιήθηκαν αμέσως, άρχισαν να θεωρούν τους εαυτούς τους εκπροσώπους του προσφυγικού κόσμου, και στο άλλο ανήκαν αυτοί που προσπαθούσαν να τακτοποιηθούν.

Λίγο καιρό αργότερα ο πατήρ Γρηγόριος έβαλε την ορφανή πλέον Χρυσή σε μια προσφυγική οικογένεια καπνοκαλλιεργητή. Η αναφορά αυτή γίνεται γιατί ο συγγραφέας θέλει να τονίσει, πως οι πρόσφυγες ασχολούνταν με την καπνοκαλλιέργεια και προσέφεραν στον τόπο. Στο σημείο αυτό ακολουθεί μία εικόνα του γεγονότος αυτού. Έτσι, λοιπόν, με αυτήν την αναφορά τελειώνει η εκτενής αφήγηση της ζωής των προσφύγων στην Ελλάδα, φέρνοντας εις πέρας τη μετάδοση των εικόνων που επικρατούσαν τη συγκεκριμένη εποχή.

²³⁶ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *Άδεια Ηνιοχείας*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1999, σ.45-46.

²³⁷ Βλ. Ανδρέας Νενεδάκης, *ό.π.*, σ.124.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

3. Συγκριτική Μελέτη

Η μελέτη των έργων που πραγματεύονται το θρήνο της μικρασιατικής καταστροφής και τις σοβαρές επιπτώσεις σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, από συγγραφείς της γενιάς του 1930, μεταπολεμικούς και πιο σύγχρονους συγγραφείς, μάς οδηγεί στην εξαγωγή ορισμένων συμπερασμάτων.

Υπάρχουν πολλά κοινά στοιχεία, αλλά και ουσιαστικές διαφορές. Κεντρικό πρόσωπο στα έργα των Στρ. Δούκα, Η. Βενέζη και Γ. Δεληγιάννη, είναι ένας στρατιώτης που βιώνει την εμπόλεμη κατάσταση. Οι υπόλοιποι κινούνται σε διαφορετικό επίπεδο. Ο Α. Νενεδάκης «βλέπει» τη μικρασιατική καταστροφή μέσα από τα μάτια των Ελλήνων και των Τούρκων της Κρήτης. Ο Κ. Ακρίβος, μέσα από τα μάτια ενός ανθρώπου της γενιάς μας. Η Τζ. Τασάκου αφηγείται κυρίως μέσα από τη ματιά ενός παιδιού, όπως και ο Χ. Κατσάρας. Τέλος, η Ιφ. Χρυσόχου προβαίνει σε μια αναδρομική αφήγηση, χρησιμοποιώντας ως συνομιλήτριά της την προσωποποιημένη Σμύρνη, μία πρωτότυπη τεχνική.

Οι τρεις πρώτοι συγγραφείς έχουν κοινά βιώματα. Έζησαν κυριολεκτικά τα γεγονότα, είτε ως αυτόπτες μάρτυρες είτε ως ακροατές. Στοχεύουν να παρουσιάσουν στους αναγνώστες τον τρόπο που συνέβη η καταστροφή της Σμύρνης. Έτσι εξηγείται το γεγονός πως τα έργα τους καταδεικνύουν την ωμή πραγματικότητα εκείνης της εποχής. Οι υπόλοιποι συγγραφείς λειτουργούν ως παρατηρητές των γεγονότων, των οποίων τα έργα είναι εξίσου καθηλωτικά, χωρίς, ωστόσο, οι ήρωές τους να είναι αληθινά πρόσωπα, αλλά να ζουν κάτω από αληθινές ιστορικές καταστάσεις.

Ένα βασικό κοινό χαρακτηριστικό είναι η αναφορά και η περιγραφή των συνθηκών ζωής στα τάγματα εργασίας. Σαφέστατα αυτό συμβαίνει, γιατί η ιστορική τους σημασία και η συγκινησιακή φόρτιση που προκαλούν είναι αδιαφιλονίκητες. Θα μπορούσαμε να πούμε πως η περιγραφή είναι τόσο ζωντανή, ώστε, αν δεν απωθεί τον αναγνώστη να συνεχίσει την ανάγνωση, τουλάχιστον τον κάνει να θέλει να προσπεράσει τις αρνητικές σκηνές του βιβλίου.

Σε όλα τα έργα, προβάλλεται το χαμηλό επίπεδο των Τούρκων. Μεταδίδονται αντιπολεμικά μηνύματα και επισημαίνεται η αξία της ειρήνης. Οι συγγραφείς παρουσιάζουν τους Τούρκους ως φθονερούς, άγριους, βάρβαρους, αλλά η γραφή τους δεν κρύβει μίσος, διότι ξέρουν πως δεν ευθύνονται οι ίδιοι, αλλά τα ύπουλα παιχνίδια των ευρωπαϊκών

δυνάμεων. Θα λέγαμε, πως οι συγγραφείς αφηγούνται με μια ανθρωπιστική διάθεση. Μάλιστα, οι Ιφ. Χρυσόχοου και η Τζ. Τασάκου δείχνουν κατανόηση και δικαιολογούν τη συμπεριφορά των Τούρκων. Όλα τα έργα, εκτός από τον Στρατή Δούκα και τον Ηλία Βενέζη, αποδίδουν ευθύνες στους ευρωπαίους για την καταστροφή της Σμύρνης προς εξυπηρέτηση δικών τους συμφερόντων.

Πάντως, τα μυθιστορήματα αυτά ταξιδεύουν τον αναγνώστη στην εποχή εκείνη και προκαλούν την έκρηξη αμέτρητων συναισθημάτων. Οι Ιφ. Χρυσόχοου και η Τζ. Τασάκου εξυμνούν τον ελληνικό πολιτισμό. Τα λόγια τους είναι γεμάτα υπερηφάνεια για τις ελληνικές ρίζες. Ο Κώστας Ακρίβος μαζί με τις προαναφερθέντες συγγραφείς, τονίζουν την αξία της πολιτιστικής και πνευματικής κληρονομιάς μας, την οποία οι σύγχρονες γενιές οφείλουν να διαφυλάξουν. Ομοίως, ο Χ. Κατσάρας εκδηλώνει τον θαυμασμό του για την ελληνική Σμύρνη και έχει αυξημένο το συναίσθημα της υπερηφάνειας για την πατρίδα του.

Αντίθετα, οι Η. Βενέζης και Στρ. Δούκας τονίζουν όλα τα δεινά που πέρασαν οι Έλληνες, όταν βρέθηκαν αιχμάλωτοι στα χέρια των Τούρκων. Παρά τις φρικαλεότητες που έζησαν, κατάφεραν να επιβιώσουν. Εάν αναλογιστεί κανείς πως ο Η. Βενέζης καταθέτει την ψυχή του μέσα από το έργο του και ο Στρ. Δούκας μεταφέρει την προσωπική εμπειρία ενός άλλου, τότε μπορεί να αντιληφθεί τον λόγο που δίνουν έμφαση στις τραγικές-αποκρουστικές στιγμές που έζησαν ως αιχμάλωτοι. Βίωσαν κάθε στιγμή του πολέμου και το μεταφέρουν στα βιβλία τους. Φαίνεται περίεργο, αλλά δεν τρέφουν αρνητικά αισθήματα για την αντίπερα όχθη, γιατί η ανάμνηση των καλών και αρμονικών στιγμών που έζησαν μαζί τους υπερισχύει.

Οι υπόλοιποι συγγραφείς εστιάζουν περισσότερο στην ειρηνική συνύπαρξη Ελλήνων και Τούρκων, πριν ξεσπάσει ο πόλεμος, αλλά και στη ζωή ύστερα από τον όλεθρο. Εστιάζουν στην περιφρονητική συμπεριφορά των Ελλήνων προς τους πρόσφυγες. Δίνουν περισσότερη βαρύτητα στο συναισθηματικό κόσμο των Ελλήνων προσφύγων και γενικότερα υπάρχει μια τάση εξήγησης των πολιτικών καταστάσεων, που οδήγησαν στην καταστροφή της Σμύρνης. Ακόμη, μεταφέρουν έναν αέρα αισιοδοξίας των προσφύγων για τις ημέρες που τους περιμένουν. Προβάλλεται το πείσμα τους και η επιμονή τους να ορθοποδήσουν στις δυσκολίες. Επίσης, επιχειρούν την απόδοση ευθυνών για τη μικρασιατική καταστροφή.

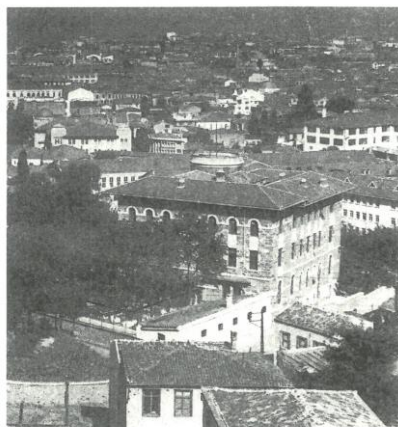
Ο ρόλος των βιβλίων του Α. Νενεδάκη στην ανάγνωσή του από ένα παιδί είναι περισσότερο διδακτικός, αφού παρέχονται πληροφορίες σχετικά με τους πρόσφυγες του Ρεθύμνου, παρά συγκινησιακός σε σύγκριση με τα άλλα έργα. Αντιδιαστέλλεται η ύπαρξη

κοινωνικών στρωμάτων και καταγγέλλεται η κοινωνική αδικία και ο ρατσισμός. Ακόμα, επισημαίνεται ο σχολικός ρατσισμός, κάτι το οποίο δεν συναντάται στα υπόλοιπα έργα.

Ο Χ. Κατσάρας δεν εστιάζει τόσο στην αναζήτηση των αιτιών για τη συμφορά αυτή παρά μόνο κάνει υπαινιγμούς σε μερικά σημεία του έργου. Θέτει στο κέντρο του ενδιαφέροντός του, το πριν και το μετά της καταστροφής. Όπως και στο έργο της Τζ. Τασάκου, έτσι και εδώ τονίζεται η αξιοπρέπεια των προσφύγων στην φιλόπονη συμπεριφορά των Ελλήνων. Επίσης, είναι το μοναδικό βιβλίο που αναφέρει καθαρά τη λέξη συγχώρεση, όσον αφορά τους εχθρούς.

Όσον αφορά στα γλωσσικά ζητήματα, παρατηρούμε ότι οι σύγχρονοι συγγραφείς δεν χρησιμοποιούν τα γλωσσικά ιδιώματα της Μικράς Ασίας. Η γλώσσα που χρησιμοποιούν είναι απλή, κατάλληλη για το παιδί, ώστε να γίνει κατανοητό το περιεχόμενο των μυθιστορημάτων. Αντιθέτως, οι Στρ. Δούκας και Η. Βενέζης χρησιμοποιούν πολλές τούρκικες λέξεις και φράσεις.

Ανακεφαλαιωτικά, όλα τα παραπάνω έργα, πέραν του γεγονότος ότι πληροφορούν τους αναγνώστες για τα ιστορικά γεγονότα εκείνης της εποχής, ταυτόχρονα περνούν το καθολικό μήνυμα για ομόνοια των εθνοτήτων. Παράλληλα, εξυμνούν τον αγώνα για ελευθερία, διεκδίκηση των δικαιωμάτων και σεβασμό της ανθρώπινης ύπαρξης, ανεξαρτήτως φυλής, εθνότητας και θρησκείας. Πρόκειται, λοιπόν, για αξίες, τις οποίες τα έργα αυτά καταφέρνουν να εμψυχήσουν στους μικρούς αναγνώστες. Αξίες, που θα φανούν χρήσιμες σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους.

Εικόνα της Σμύρνης από τους πρόποδες του Πάγου προς το λιμάνι. Στο βάθος, αχνά, το Κορδελιό. Μπροστά το Πανεπιστήμιο, νέο κτίριο που δεν επέτρευτο να εγκαινiasτεί ποτέ.

238

²³⁸ Βλ. Χρήστος Κονταξής, *Κάποτε στη Σμύρνη*, 3η έκδοση, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2008, σ.12.

3.1 Επίλογος

Κατόπιν αναλύσεως εννιά διαφορετικών έργων που πραγματεύονται τη μικρασιατική καταστροφή, αντιλαμβάνεται κανείς τη συμβολή και τη σπουδαιότητα που έχει το ιστορικό μυθιστόρημα στην παιδική λογοτεχνία. Τα επίσημα ιστορικά κείμενα δεν αρκούν για να γνωρίσουν και να εμπεδώσουν τα παιδιά την ιστορία της χώρας μας. Σαφέστατα, το ιστορικό μυθιστόρημα δεν έχει σκοπό να επισκιάσει την επίσημη ιστορία αλλά ο ρόλος του εκλαμβάνεται ως αντισταθμιστικός.

Το ιστορικό μυθιστόρημα δύναται να εμπλουτίσει τις γνώσεις των παιδιών γύρω από κομμάτια της ιστορίας μας, ώστε να διαμορφώσουν κριτικό πνεύμα όσον αφορά τις πράξεις και τους χαρακτήρες των προσώπων των ιστοριών. Τα μηνύματα που μεταδίδονται στα συγκεκριμένα ιστορικά μυθιστορήματα είναι πολλά. Αντιλαμβάνονται τις συνέπειες του πολέμου, τις έννοιες της αρμονικής συνύπαρξης και συναδέλφωσης ανάμεσα σε διαφορετικούς λαούς, τη δύναμη της αγάπης και της φιλίας που ξεπερνούν τα εμπόδια ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνίες και την αξία της ειρήνης.

Όλα αυτά τα ιστορικά μυθιστορήματα θα μπορούσαν να λειτουργήσουν παράλληλα και ως διδακτικές προτάσεις για δασκάλους στο δημοτικό σχολείο, αλλά και σε ανώτερες σχολικές βαθμίδες. Μέσα από το ιστορικό μυθιστόρημα επιτυγχάνεται όχι μόνο η μόρφωση αλλά και η τέρψη των παιδιών. Γενικότερα, η παιδική λογοτεχνία, με τη μορφή του ιστορικού μυθιστορήματος, έχει την ικανότητα να δώσει τις κατευθυντήριες γραμμές ώστε οι μαθητές να γνωρίσουν ιστορικά γεγονότα με δημιουργικό τρόπο, να ανατρέξουν και να αγαπήσουν το παρελθόν και τις ρίζες τους. Άλλωστε, χωρίς παρελθόν δεν υπάρχει μέλλον.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Ακρίβος Κώστας, *Καιρός για θαύματα*, δεύτερη έκδοση, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2005.
- Αμπατζοπούλου Φραγκίσκη, *Ιστορία και μυθοπλασία: Οι αυτοβιογραφικές αφηγήσεις του πολέμου, στο Η γραφή και η βάσανος. Ζητήματα λογοτεχνικής αναπαράστασης*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2000.
- Αναγνωστόπουλος Δ. Βασίλης, *Η ελληνική παιδική λογοτεχνία κατά τη μεταπολεμική περίοδο (1945-1958)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1991.
- Αναγνωστόπουλος Δ. Βασίλης, *Ιδεολογία και Παιδική Λογοτεχνία. Έρευνα και θεωρητικές προσεγγίσεις*, τόμος Α, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2001.
- Αναγνωστόπουλος Δ. Βασίλης, *Το Ελληνικό Παιδικό/ Νεανικό μυθιστόρημα από το 1980 έως σήμερα: Γενική και Ειδική Θεώρηση. Στο Τσιλιμένη, Τ. (Επιμ.), Το Σύγχρονο Ελληνικό παιδικό –Νεανικό Μυθιστόρημα*, εκδ. Σύγχρονοι Ορίζοντες, Αθήνα 2004.
- Αποστολίδου Βενετία, *Τραύμα και μνήμη*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2010.
- Beaton Roderick, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία*, (μτφ. Ζουργού Ευαγγελία), εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1996.
- Βενέζης Ηλίας, *Το νούμερο 31328*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, δέκατη έβδομη έκδοση, 1982.
- Βουτουρής Παντελής, *Ως εις καθρέπτην: Προτάσεις και υποθέσεις για την ελληνική πεζογραφία του 19ου αιώνα*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1995.
- Butterfield Herbert, *The Historical Novel*, Cambridge University Press, Cambridge 1924.
- Δεληγιάννης Γιώργος, *Η αιχμαλωσία, έξοδος από τη Σμύρνη*, δεύτερη έκδοση, εκδ. Ίδμων, Αθήνα 2001.
- Δελώνης Αντώνης, *Ελληνική Παιδική Λογοτεχνία 1835-1985. Από τις πρώτες ρίζες μέχρι σήμερα*, εκδ. Ηράκλειτος, Αθήνα 1986.
- Δημαράς Θ. Κωνσταντίνος, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, 9^η έκδ, εκδ. Γνώση, Αθήνα 2000.

Δούκας Στρατής, *Η ιστορία ενός αιχμαλώτου*, τρίτη έκδοση, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1958.

Εσκαρπί Ντενίζ, *Η παιδική και νεανική λογοτεχνία στην Ευρώπη* (μτφρ. Σ. Αθήνη), εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1995.

Fleishman Avrom, *The English Historical Novel: Walter Scott to Virginia Woolf*, John Hopkins University Press, Baltimore 1971.

Καλλέργης Ηρακλής Εμμ., *Προσεγγίσεις στην Παιδική Λογοτεχνία*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1995.

Κανατσούλη Μένη, *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας*, 2^η έκδοση, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2007.

Καρπόζηλου Μάρθα, *Το παιδί στην χώρα των βιβλίων*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2002.

Κατσάρας Χαράλαμπος, *Η πόλη με τα χαμένα παραμύθια*, εκδ. Κέδρος, 2008.

Κατσίκη-Γκίβαλου Άντα, *Ιστορία και πολιτική στη νεότερη παιδική λογοτεχνία: Τα Γενέθλια της Ζωρζ Σαρή και Η σφεντόνα του Δαβίδ του Παντελή Καλιότσου*, στο Τσίλιμνη, Τ. (Επιμ.), *Το σύγχρονο ελληνικό παιδικό – νεανικό μυθιστόρημα*, εκδ. Σύγχρονοι Ορίζοντες, Αθήνα 2004.

Καψάλης Δ. Γεώργιος, *Μελέτες Παιδικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2003.

Κονταξής Χρήστος, *Κάποτε στη Σμύρνη*, 3^η έκδοση, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2008.

Μητσάκης Κάρολος, *Ο Άγγελος Βλάχος και το Ιστορικό Μυθιστόρημα*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1988.

Νενεδάκης Ανδρέας, *Οι Βουκέφαλοι 1922*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1991.

Νενεδάκης Ανδρέας, *Άδεια Ηνιοχείας*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1999.

Ντενίση Σοφία, *Το ελληνικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott (1830-1880)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1994.

Ο' Hara Lucy. & Ο' Hara Mark., *Teaching History, The Essential Guide*, Continuum, London and New York 2002.

Παναγιωτόπουλος Ιωάννης Μιχαήλ, *Η παλαιότερη πεζογραφία μας. Από τις αρχές ως τον Α' παγκόσμιο πόλεμο*, τόμος Α, εκδ. Σοκολη, Αθήνα 1997.

Παπαδοπούλου-Μανταδάκη Σμαράγδα, *Η κοινωνιοσυναισθηματική διδασκαλία της γλώσσας μέσα από το παιδικό ρεαλιστικό μυθιστόρημα*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2003.

Ricoeur Paul, *Η αφηγηματική λειτουργία* (μτφρ. Β. Αθανασόπουλος), εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1990.

Σακελλαρίου Χάρης, *Ιστορία της παιδικής λογοτεχνίας. Ελληνική και Παγκόσμια. Από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας: Με στοιχεία θεωρίας*, εκδ. Δανιά, Αθήνα 1996.

Σαχίνης Απόστολος, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα. Ιστορία και Κριτική*, εκδ. τυπ. Σ. Παπαδογιάννη, Αθήνα 1958.

Σαχίνης Απόστολος, *Το ιστορικό μυθιστόρημα*, εκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1981.

Σαχίνης Απόστολος, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα*. εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1991.

Σπανάκη Μαριάννα, *Ο Καζαντζάκης και η Παιδική Λογοτεχνία, Μύθος και Ιστορία στα Μυθιστορήματα, Ο Μέγας Αλέξανδρος, Στα Παλάτια της Κνωσού*, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου-εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2011.

Schabert Ina, *Der historische Roman in England und Amerika*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1981.

Τασάκου Τζέμη, *Το σεντούκι με τα αμύθητα σεντέφια*, 6^η χιλιάδα, εκδ. Κέδρος, 2004.

Τερζάκης Άγγελος, *Το Νεοελληνικόν Μυθιστόρημα*, εκδ. Ιδέα, Αθήνα 1933.

Χρυσόχοου Ιφιγένεια, *Εδώ Σμύρνη...Εδώ Σμύρνη*, δεύτερη έκδοση, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1995.

Περιοδικά

Αναγνωστόπουλος Δ. Βασίλης, *Η ιστορική μνήμη για τον Μείζονα Ελληνισμό μέσα στην Παιδική Λογοτεχνία*. Διαδρομές, 57, 10-16, 2000.

Ηλεκτρονική Βιβλιογραφία

https://el.wikipedia.org/wiki/Γουόλτερ_Σκοτ

<http://www.ert.gr/arxeio-afierwmata/mikrasiatiki-katastrofi>

